

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İHRACATA DAYALI BÜYÜME KAPSAMINDA
MİLLİ GELİR VE İHRACATIN İTHALATA
BAĞIMLILIĞI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ÖMEROĞLU

Tez Danışmanı: Doç.Dr. YUSUF BOZGEYİK

GAZİANTEP
TEMMUZ 2022

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Tezin Başlığı: İhracata Dayalı Büyüme Kapsamında Milli Gelir ve İhracatın İthalata
Bağımlılığı: Türkiye Örneği
Adı ve Soyadı: Hasan ÖMEROĞLU
Tez Savunma Tarihi: 27/07/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Doç. Dr. Erol ERKAN)
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

(Prof.Dr. İbrahim ARSLAN)
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Doç.Dr. Yusuf BOZGEYİK)
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof.Dr. İbrahim ARSLAN (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK

Doç.Dr. Mehmet Vahit EREN

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Hasan Ömeroğlu

Tezin Savunma Tarihi: 27/07/2022

ÖZET

İHRACATA DAYALI BÜYÜME KAPSAMINDA MİLLİ GELİR VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖMEROĞLU, Hasan

Yüksek Lisans Tezi,

İktisadi ve İdari Bilimler Ana Bilim Dalı

İktisat Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK

Temmuz 2022, 89 sayfa

İstikrarlı büyüme sağlamak tüm ülkelerin hedefidir. Ekonomik sistemin büyüme lokomotifini olacak alanların olduğu gibi büyüme freni ya da büyümeyle birlikte uzun vadede sorun teşkil edecek alanlar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra dünya sistemi küreselleşmeyle birlikte etki alanı açısından tek ülke haline gelmiş durumundadır. Dünyanın bir parçası olan Türkiye, 1980 yılında büyüme modelini değiştirip ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir. Dünya pazarından bir pay almaya çalışan Türkiye ekonomisi bu strateji kapsamında yapısal değişikliğe gitmiştir. Bu çalışmada, 1980-2021 yılları arasında Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası ile ihracatının ithalatına olan etkisi ve arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Bağımlı değişken olarak Türkiye'nin ithalatı iken bağımsız değişkenlerimiz Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası ve ihracatıdır. Zaman serisi analiz edilerek regresyon modeli tahmin edilmiş, durağanlık test edilmiş ve VAR Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. Deneysel sonuçlarımız, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası ile ihracatının ithalatı üzerine uzun dönemde pozitif anlamda etkisi olduğunu ve gayri safi yurtiçi hasıla ile ihracat ithalatın nedeni olduğunu göstermektedir. Bu bulguların doğrultusunda Türkiye'nin, üretim zincirinin tamamı yurtiçinde gerçekleştirilebilen sektörleri özel olarak ve ithalat payı açısından büyük oran teşkil eden sektörleri genel olarak teşvik etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İthalat, İhracat, Ekonomik büyüme, İthalata bağımlılık.

ABSTRACT**NATIONAL INCOME WITH EXPORT-BASED GROWTH AND THE
DEPENDENCE OF EXPORTS ON IMPORTS: THE CASE OF TURKEY**

ÖMEROĞLU, Hasan

M. ScThesis,

Department of Economics and Administrative Sciences

Economics Program

Supervisor: Doç. Dr.Yusuf BOZGEYİK

July 2022, 89 pages

The strategy of all countries is to ensure stable growth. While there are areas that will affect the growth engine of the economic system, there are also areas that will cause problems for it in the long turn. In addition, the world system has become the only standard in terms of its sphere of influence with globalization. Being a part of the world, Turkey changed its growth model in 1980 and adopted the Export-Based Growth Strategy. The Turkish economy, which is trying to get a share of the world market, has undergone changes, even if it is done within the scope of this strategy. Our study examines the causal relationship between Turkey's gross domestic product and the effect of exports on imports between 1980 and 2020. While the dependent variable is Turkey's imports, our independent variables are Turkey's gross domestic products and exports. The regression model was estimated by analyzing the time series, testing the stationarity, and the application of the VAR Granger causality test. Our experimental results have shown that Turkey's gross domestic products and exports have a positive effect on imports in the long turn because they are the cause of imports. According to these findings, we have concluded that Turkey should especially encourage the sectors whose entire production chain can be realized domestically, and in general, the sectors that constitute a large proportion in terms of import share.

Keywords: Import, Export, Economic growth, Import dependency.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları.....	3
D. Literatür Taraması	3
I.BÖLÜM	
TÜRKİYE EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI TİCARETE KATILIM SÜRECİ	
1.1. Planlama Dönemi ve Devletçilik	9
1.2. Planlı Kalkınma Dönemi ve İthal İkame Büyüme Stratejisi.....	16
1.2.1. 1963-1967 Dönemi	16
1.2.2. 1968-1972 Dönemi	19
1.2.3. 1980'e Doğru ve Politika Değişikliği:.....	24
1.2.4. İthal İkame Sanayi Politikası ve Türkiye	27
1.2.4.1. Tarihsel Arka Planı.....	27
1.2.4.2. İthal İkamesinin Tanımı, Amacı ve Aşamaları	31
1.2.4.3. İthal İkame Sanayileşme Politikasına Yönelik Eleştiriler.....	37
1.3. İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi ve Türkiye	40
II.BÖLÜM	
ÖDEMELER BİLANÇOSU VE TÜRKİYE	
2.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı ve Özellikleri.....	49
2.1.1. Cari İşlemler Dengesi.....	51
2.1.1.1. Dış Ticaret Dengesi.....	51
2.1.1.2. Hizmet Ticareti Dengesi ve Diğer Dengeler	57
2.1.2. Sermaye ve Finansman Hesabı Dengesi	61
2.1.3. Net Hata ve Noksan.	68
III.BÖLÜM	
TÜRKİYE'NİN GELİRİNİN VE İHRACATININ İTHALATINA BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN EKONOMETRİK MODEL	
3.1. Temel Kavramlar	70
3.2. Ekonometrik Model	72
3.2.1. Birim Kök Testleri.....	72
3.2.1.1. Augmented Dickey Fuller ADF Testi	72
3.3.2.1. Phillips Perron PP Testi	73

3.2.2. Regresyon Modeli Tahmini	74
3.2.3. VAR Granger Nedensellik Testi	75
3.3. Bulgular	77
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	79
KAYNAKLAR	82
EKLER.....	88

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. Türkiye'nin ekonomik göstergeleri	17
Tablo 1.2. Türkiye ekonomisi 1963-1968 ekonomik veriler	18
Tablo 1.3. Türkiye Ekonomisi 1969-1972 ihracat-ithalat bileşenleri	21
Tablo 1.4. 1968-1972 Yılları arasında Türkiye'nin GSYH'sı ve bileşenleri.....	24
Tablo 1.5. 1972-1980 Yılları arasında Türkiye'nin ithalat verileri.....	25
Tablo 1.6. Türkiye ekonomisinin 1972-1980 yılları arasında makroekonomik göstergeleri.....	26
Tablo 1.7. 1973-1980 yılları arasında Türkiye'nin GSYH'sı ve bileşenleri.....	34
Tablo 1.8. Seçilmiş yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı	35
Tablo 1.9. Sanayi sektörünün alt gruplara göre dağılımı	35
Tablo 1.10. Türkiye Ekonomisi 1973-1980 ihracat-ithalat bileşenleri	36
Tablo 1.11. Türkiye Ekonomisi 1973-1980 ihracat-ithalat bileşenleri oranları.....	37
Tablo 1.12. Türkiye Ekonomisinin GSMH büyüme oranları	38
Tablo 1.13. Türkiye'nin 1972-1980 yılları arasında TÜFE oranları.....	41
Tablo 1.14. Türkiye'nin DİBS reel getirisi	42
Tablo 1.15. Türkiye Ekonomisi 1990 sonrası ihracat-ithalat gelişmeleri	43
Tablo 1.16. Türkiye Ekonomisi 2013-2021 ihracat-ithalat bileşenleri oranları.....	44
Tablo 1.17. Türkiye'nin sanayi üretiminin ekonomik faaliyete göre dağılımı	45
Tablo 1.18. Türkiye'nin ihracatının seçilmiş alt sektörlerle göre dağılımı	46
Tablo 1.19. Türkiye'nin 2014-2021 yılları arasında ekonomik faaliyete göre istihdam edilenlerin oranı	47
Tablo 1.20. Türkiye'nin ekonomik faaliyetlere göre ihracatının dağılımı.....	48
Tablo 1.21. İhraç edilen imalat sanayinin seçilmiş alt sektörlerle göre dağılımı.....	48
Tablo 2.1. Türkiye ekonomisinin 2001-2022 yılları arasında ihracat-ithalat verileri ve değişim yüzdesi.....	53
Tablo 2.2. DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat	54
Tablo 2.3. Türkiye'nin imalat sanayinin teknoloji yoğunluğuna göre ihracat oranları	55
Tablo 2.4. Türkiye'nin imalat sanayinin teknoloji yoğunluğuna göre oranı.....	56
Tablo 2.5. Türkiye'nin seçilmiş yıllara göre hizmetler dengesi ve alt kalemleri.....	58
Tablo 2.6. Türkiye'nin hizmetler ve dış ticaret dengesinin cari işlemler içindeki payı	59
Tablo 2.7. Türkiye'nin birincil ve ikincil gelir dengelerinin verileri.....	60
Tablo 2.8. Türkiye'nin finansman hesabı verileri	63
Tablo 2.9. Türkiye'nin portföy yatırımlarının ayrıntıları.....	64
Tablo 2.10. Türkiye'nin finansman hesabı alt kaleminin diğer yatırımların seçilmiş yıllar verileri.....	66
Tablo 2.11. Türkiye'nin seçilmiş yıllara göre rezervler ve net hata ve noksan değerleri	68
Tablo 3.1. Değişkenlerin ADF birim kök testinin sonuçları	73

Tablo 3.2. Değişkenlerin PP birim kök testinin sonuçları	74
Tablo 3.3. Regresyon modelinin sonuçları	75
Tablo 3.4. VAR Granger nedensellik testinin sonuçları	76

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Türkiye Ekonomisi 1963-1968 ekonomik veriler.....	19
Şekil 2.1. Türkiye'nin dış ticaret açığı 1980-2021.....	56
Şekil 2.2. Türkiye'nin 1984-2021 yılları arasında banka kredilerinin niteliğine göre grafiği.....	67
Şekil 3.1. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin şeması.....	76

SİMGELER ve KISALTMALAR

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

İBYSP: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı.

SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu.

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla.

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği.

BEC: Geniş Ekonomik Kategorilerin Sınıflaması.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

DİBS: Devlet İç Borçlanma Senetleri.

İSGM: İstatistik Genel Müdürlüğü.

VAR: Vektör Oto Regresyon.

Ar-Ge: Araştırma ve Geliştirme.

KDV: Katma Değer Vergisi.

ÖTV: Özel Tüketim Vergisi.

GİRİŞ

Türkiye iktisat tarihi cumhuriyetin kurulduğu tarihten bugüne kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Her bir aşamanın kendine has ekonomik özellikleri olduğu gibi her yeni strateji ya yeni hedefler elde etmek üzere uygulanmakta ya da var olan sorunları çözmek için meydana gelmektedir. Bu çalışmanın birinci bölümünde Türkiye ekonomisinin geçtiği aşamalar itibarıyla tarihsel süreci anlatılmakta, ikinci bölümde bilançonun temel kavramlarıyla birlikte Türkiye ekonomisinin ödemeler bilançosu ele alınmakta ve son olarak giriş kısmında detayları açıklanan ekonometrik model üçüncü bölümde incelenmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye'nin kırk yıl aşkın İhracata dayalı büyüme modeli kapsamında ithalata dayalı büyüme ile ihracatı ve ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir. İnceleme sırasında yapılan literatür taraması, veri kaynağı ve değişkenler giriş bölümünde ele alınırken ekonometrik model ve uygulanan testlerin sonuçları üçüncü bölümde gösterilmektedir.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Büyüme, ekonomik sistemin başarısını gösteren gerekli bir koşul ancak yeterli bir koşul değildir. Yarışmaya katılan aracın hızı ve performansı önemlidir fakat dayanıksız tekerlek ve yetenekli olmayan teknik ekip aracın yarışı kaybetmesine neden olabilmektedir. Böylelikle sürekliliği ve istikrarı korumayan, bir yerden bir yere yükselirken başka alanları negatif etkileyen, belirli bir alanda meydana gelen sarsıntı sayesinde hızı önemli derecede etkilenen yahut sosyal hayatın gelişmesine katkıda bulunmayan büyüme sağlıklı büyüme örneği olmamaktadır. Nitekim büyümenin sağlıklı olup olmadığı birçok yönden araştırılmaktadır. Adalet sisteminin yayılması, refah düzeyinin artması, satın alma gücünün korunması ve büyümenin yüksek ölçüde uzun dönemde belli bir değişkene bağımlı olmaması bu araştırmaların birer örneği olarak verilmektedir. Üstelik büyümenin diğer değişkenler ya da sosyal hayatın yönleri ile olan ilişkisi araştırılırken yüksek büyüme sağlayan faktör ya da stratejiler de bir araştırma konusu teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın konusunda, yüksek ve istikrarlı büyüme sağlayan temel stratejilerinden bir tanesinin dış ticaretin olduğu öngörüsü ile 1980 yılında kapalı ekonomi politikasından açık ekonomi politikasına dönüştüren büyüme modelini ve ithal ikame sanayi politikası yerine ihracata dayalı büyüme stratejisini benimseyen Türkiye ekonomisinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH)'nin ve ihracatının ithalatı ile olan ilişkisi araştırılmaktadır. Başka bir deyişle, 41 yıl boyunca uygulanmakta olan ihracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında makro ekonomik göstergelerinden olan ihracat, ithalat ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Araştırmada GSYH yıllık büyüme oranı, ihracatın ve ithalatın GSYH içindeki payları kullanılmakta imalat sanayi üretimi ya da hammadde ithalatı gibi özel veri incelemeye dahil edilmemektedir. Çalışmanın ekonometrik modeli, Türkiye'nin GSYH'si, İthalatı ve ihracatı olmak üzere 3 değişkenden oluşmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İhracatın ithalata bağımlılığı sorununu ele alan birçok çalışma bulunmasının yanı sıra çalışmalarda “bağımlılığın” ele alındığı yönler birbirinden oldukça farklı olup Türkiye uygulaması yapan çalışmaların sayısı kısıtlıdır. Zira çalışmalar genel olarak, imalatın ithal girdiye bağımlılığını, ileri-geri bağlantısı yüksek olan sektörlerin etkisi üzerinden ya da 2002 yılında Türk İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayınladığı girdi-çıkıtı analizi raporundan hareketle ihracatın ithalata bağımlılığını, küresel üretim zincirindeki Türkiye'nin yerini yahut ticaret serbestleşmesinin kararının Türkiye ithalatı üzerine etkisini irdelemektedir.

Bu çalışmanın amacı İhracata Dayalı Büyüme Stratejisine geçtikten sonra ihracat ile GSYH'nin artışının ithalat üzerinde olan etkisini ölçmek ve “İthal etmeden üretemeyiz ya da ihraç edemeyiz?” sorusunun cevabını 1980-2021 yılları arasındaki GSYH büyüme oranları ve ihracat ile ithalatın GSYH içindeki payı verilerini kullanarak aramaya ve strateji kapsamında Türkiye ekonomisinin makro göstergelerinin arasındaki bağlantıları açıklamaya çalışmaktır.

Ne var ki “hiç ithal etmeden büyüme sağlanabilir” varsayımının rasyonel bir varsayım olmadığı gayet açık fakat ithalat ile ihracatın ve diğer bağımsız değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisinden hareketle ithalatın, ihracatın artışına duyarlı olup olmadığı ölçülebilmektedir. Yalnız tekstil gibi yerli endüstri sayılabilen sektörlerin ithalata yönelmemesi gerekirken, literatür taramasında görüleceği gibi, onların ithalata

yönelmesi ya da bazı önemli girdileri ithalat yoluyla temin etmesi ithalatın büyüme ve ihracattan etkilendiğini göstermektedir. Sektörlerin bu denli ithalata yönelmesi bu çalışmanın amacında yer almayıp kendi başına bir analiz konusu olmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi bu çalışma bir bütün olarak GSYH, ithalat ve ihracatı incelemektedir.

C. Araştırma Yöntemi ve Sınırlılıklar

Türkiye'nin GSYH'si ve ihracatının ithalatı üzerine olan etkisi analizinde zaman seri analizi kullanılmaktadır. İthalatın bağımlı değişken ve GSYH ile ihracatın bağımsız değişken olduğu modelin tahmininde kullanılan veriler hazır veri olup Dünya Bankası veri tabanından elde edilmektedir. Modele dahil edilen veriler GSYH büyüme oranı, ithalatın ve ihracatın GSYH içindeki payı şeklindedir. Model tahmininde E-Views kullanılmakta nedensellik testi de uygulanmaktadır.

Çalışmanın 2 farklı sınırlılığı bulunmaktadır; Zaman ve Yer sınırlılığıdır. Zaman sınırı, model tahmininde kullanılan 1980-2021 yılları arasındaki değişkenlerin verileri, yer sınırı ise Türkiye'dir.

D. Literatür Taraması

Yiğidim ve Köse (1997) çalışmasında ihracata dayalı büyüme stratejisinin 1980-1996 zaman dilimi için Türkiye uygulaması uygulanmıştır. Uygulamada Granger nedensellik testi uygulanmakta ve regresyon modeli tahmin edilmektedir. Çalışma verilerinde bulunan kırılmalar nedeniyle 2 farklı dönüşümün analizi yapılmış ve sonuçları karşılaştırılmıştır. Nedensellik testinin sonuçlarına göre ithalattan yatırıma doğru tek yönlü ve büyümeden yatırıma ve ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi rastlanmaktadır. Verilerin durağanlığı test edildikten sonra durağan olması sahte regresyon sorunu ortadan kaldırmıştır. Büyümenin bağımlı değişken ve ithalatın bağımsız değişken olduğu regresyon modelinde büyümeyi en çok etkileyen değişken ithalat olduğu bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusuna yakın yalnız bağımlılığı farklı yönden ele alan Bilman (2004) çalışmasında, ithalatın serbestleştirilmesi 1970-2002 yılları arasında yarattığı etkiyi ele almıştır. Alınan veri seti analiz edildiğinde 1982 yılında kırılma saptanması sonucunda veri seti 1970-1982 ve 1982-2002 olmak üzere iki alt döneme bölünmüştür. Çalışmanın teorik varsayımları ithalat serbestleşmesinin derecesi artışı ithalatın gelir ve fiyat esnekliğini artıracığı yöndedir. Elde edilen sonuç ise teorik varsayımı desteklemekte yani ithalat serbestleşme oranının artması ithalatın fiyat ve

gelir esnekliği artıracaktır. Nitekim 1982 yılından sonra ithalatın gelir ile fiyat duyarlılığı arttığı bulunmaktadır.

Tuncer'in (2005), "*Türkiye'de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)*" adlı çalışmasında çeyrek verileri baz alarak GSYH, ihracat, ithalat ve yatırım arasındaki nedensellik testi uygulanmıştır. Sağlıklı sonuç elde edilmesi amacıyla çalışmada kullanılan zaman seriler mevsimsel etkilerden arındırılıp serilerde olan gecikme Akaike (AIC), Hannan-Quinn (HQC) ve Schwarz (SBC) kriterlerden yararlanarak belirlenmiştir. Daha sonra Augmented Dickey-Fuller (ADF) testiyle serilerin durağanlığı test edilmiştir. Yapılan nedensellik testi sonucunda ihracat ile GSYH ve ithalat ile GSYH aralarında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmektedir. Tahmin edilen modelde ise ve seçilen dönem için ihracata dayalı büyüme modeli desteklenmemektedir. Daha sonra çalışmanın boyutunu genişleterek yatırımlar kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Aynı analiz sürecini izlenerek tahmin edilen model bulunan ilk sonuçları desteklemekte yani ihracata dayalı büyüme modeli olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Karagöl ve Serel (2005), çalışmasında ihracat ve GSMH verileri ile eş bütünleşme testi yapılmış ve Nedensellik ilişkisi test etmek için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Çalışmanın mekân kısıtı Türkiye ve zaman sınırı ise 1955-2002 dönemidir. Zaman serilerinin durağanlığı ADF testiyle analiz edilmiş ve seriler birinci faklarında durağan olduğu bulunmuştur. Serilerin durağanlığı test edildikten sonra eş bütünleşme analizi uygulanmış ve değişkenlerin bütünleşik olduğu yani GSMH ile ihracat arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Nedensellik testi sonucunda ise GSYH'den ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi rastlanmaktadır.

Kurt ve Terzi (2007) çalışmasında imalat sanayi ithalatı, imalat sanayi ihracatı, imalat sanayi üretiminde saat başı verimlilik ve GSYH olmak üzere 1989Q1-2004Q4 dönemi için 4 farklı değişken kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle değişkenler hakkında genel bilgi vermek üzere görsel analiz yapılmış daha sonra arasındaki Vektör otoregresyon VAR analizi uygulanmıştır. Her çalışmada olmazsa olmaz sahte tahmin sonucundan kurtulmak üzere ADF testi ile durağanlık test edilmiştir. Test sonucunda durağan olmayan seriler durağanlaştırılmıştır. Çalışmanın kurduğu VAR modelleri, sırasıyla, GSYH, imalat sanayi ihracatı ve verimlilik, GSYH, imalat sanayi ithalatı ve

verimlilik son olarak imalat sanayi ihracatıyla ithalatı ve verimlilik modelleri tahmin edilmiştir. VAR modellerinde bulunan nedensellik ilişkilerine bakınca büyüme ile ithalat ve büyüme ile verimlilik artışı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü, ihracattan ithalata doğru tek yönlü ve ithalattan verimlilik artışına doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri olduğu görülmektedir. Çalışmada görülen bulgular ışığında ekonomik büyüme ile ithalat arasındaki bağımlılık ve verimlilik artışı ithalata dayalı olduğu vurgulanmaktadır.

Aktaş (2009), çalışmasında veriler ay bazında ele alınmış, 1996(M1)-2006(M6) dönemi için analiz yapılmış ve GSYH, ithalat (M) ve ihracat (X) arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Serilerin durağanlığı tespit edildikten sonra Johansen eş bütünleşme testi uygulanmış ve seriler eş bütünleşik görülmüştür. Çalışmada X-M, GSYH-M ve GSYH-X arasında kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmakta, uzun dönemde ise X-M çift yönlü, büyümeden ithalat ve ihracata tek yönlü nedensellik ilişkileri olduğu görülmektedir.

Taştan (2010), çalışmasında veriler yine ay bazında alınmış, 1985M1-2009M5 dönemi için veriler kullanılmış ve ithalat, ihracat ve GSYH arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Granger nedensellik analizinde kısa dönemde sanayiden ihracata tek yönlü ilişki bulunmuş olup bu sonuç ışığında ihracata dayalı büyüme modeli desteklenmiştir. Uzun dönemde ise sanayiden ihracata daha az frekansla ve ithalattan sanayiye tek yönlü ilişkiler görülmektedir. Çalışmadaki modele göre Türkiye için 1985M1-2009M5 döneminde ihracata dayalı büyüme modelini destekleyici sonuçlar bulunmamaktadır.

Sorunu belirli bir sektör bazında ele alan Bağcı (2013), tekstil ve hazır giyim sektörünün üretimi ve ihracatının ithalata bağımlılığını çalışmıştır. Bağcı bağımlılık kavramını ve arkasında yatan bazı görüşleri ele almıştır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olmasının arkasında kapitalist üretimin olduğunu ve bunun nedeni kapitalist katma değer üretmek için çalıştığı alanı genişletmesi gerektiği olmasını belirtmiştir. Nitekim bağımlılık konusunu ele alan çoğu teoriler ticaret serbestliğini reddeden ve ithal ikame sanayileşme politikasını teşvik eden teorilerdir. Ne var ki bölüm birde bu konuya değinilmiş ve ithal ikame sanayileşme politikasının ikinci aşamasında daha büyük bağımlılık yarattığı ele alınmıştır. Bağcı kendi çalışmasında “her şeyi ile yurtiçinden üretimi mümkün olan bir üründe neden ithalata ihtiyaç duyulur” sorulu ankette hareketle verileri %67,3’ü sektörde 10 yıl ve üstü faaliyet gösteren165

firmadan toplamıştır. Ayrıca 1980-2012 yılları arasında dış ticaret verilerini incelemiştir. Ankete katılan firmaların %67,88'i ihraç ettikleri ürün nihai ürün iken %42,42'si firmaların ithalat satış oranı %75-%99 arasına düşmektedir. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye'nin büyümesi ile dış ticaret açığı arasında korelasyon olduğunu yani Türkiye'nin dış ticaret açığı kontrol altına alınması sonucunda büyümenin yavaşlaması, refahın azalması hatta işsizliğin artması gibi şeyleri görebiliriz. Farklı bir deyişle Türkiye'nin ithalat bağımlılığını azaltması dış ticaret açığı azaltıcı politikalarla geçmemektedir. Son olarak 1980-2012 yılları arasındaki dış ticaret verilerinin incelenmesi sonucunda hazır giyim ve tekstil gibi sektörlerin her şeyi yurtiçinde üretilebilirken dışa bağımlılığının artmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Kundak (2015), çalışmasında imalat sanayi sektörlerini ithalata yönlendiren faktörleri ele aldıktan sonra imalat sanayi ithalata bağımlılığını ele almıştır. Özetle imalat sanayi sektörlerini ithalata yönlendiren faktörleri; yerli hammaddenin pahalı olması, kalitenin duyarlılığı yüksek olduğu pazarlarda daha yüksek kaliteli hammadde ihtiyacı, hammadde üretiminin yetersizliği ya da talebin artmasından kaynaklanan üretim artışı yakalayamayan hammadde üretimi, kaynak yetersizliği ve teknolojinin ilerlemesi olmak üzere sayılabilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi hammadde ithalatını 3 yönden etkilemektedir; teknoloji alt yapısını geliştirmek isteyen yerli firmalar gelişimi hızlandırmak için ithalata yönelmesi, yeni teknoloji içeren ürünlerin ilk etapta üretici ülkeden ithal zorunluluğu ve ileri teknolojinin yüksek kaliteli hammaddeye ihtiyaç duymasıdır. Teknolojinin son etkisinden hareketle şunu diyebiliriz ki teknolojinin ilerlemesinin ithalatı artırıcı etkisi olması beklenir bir sonuçtur. İmalat sanayi ihracatının aramalı ithalatı ile büyüme arasındaki ilişkiyi el alan Güzel (2015), verileri 1998Q1-2015Q2 zaman dilimine göre incelemiştir. Yapılan nedensellik testine göre büyümeden ihracat sanayine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, büyüme ile aramalı ithalatı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı ve son olarak aramalı ithalatı ile imalat sanayi ihracatı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar Özmen ve Furtun (1998), Taştan (2010) ve Demirhan ve Akçay (2005) gibi çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir. Kundak, imalat sanayinin ithalata bağımlılığını 4 bağımsız değişkinle dinamik panel veri yönetimiyle analiz etmiştir; döviz kuru, GSYH, Sabit Sermaye Yatırımları ve ücretler. Sonuçları kısa ve uzun dönem olarak bulmuştur. Özetle; kur fiyatlarında meydana

gelen artışlar imalat sanayinin ithalata bağımlılığını azaltır, ekonomik büyüme kısa dönemde ihracata dayalı üretimi artacağından ithalata bağımlılığı azaltır fakat uzun dönemde oluşacak sektör büyümesi neticesinde artırır ve reel ücret artışlarının beklentisi maliyetleri artıracığı için üretimi ve dolayısıyla ithalata bağımlılığını azaltır olduğunu bulmuştur. Sabit sermaye yatırımlarına gelince ekonomide faiz oranlarının yükselmesi spekülasyon yatırımların serbest olduğu dönemde spekülasyon yatırımcıları reel piyasadan finansal piyasaya kaymasına neden olur. Bu durum ihracatın rekabet gücünün azalmasına ve dolayısıyla ikame malların üretiminin düşmesine neden olur. Sonuç itibarıyla meydana gelen bu gelişmeler ithalata bağımlılığı uzun dönemde artırır.

Gülbahar (2019), Türkiye'nin enerji ithalat bağımlılığını cari işlemler açıkları ilişkisini ele almıştır. Enerji ithalatına bağımlı kılan neden olarak ülkenin gelişmişlik düzeyi ve iç kaynak yetersizliği olarak sunmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ülkenin gelişmişlik düzeyi arttıkça, enerji ihtiyacı, ithalata bağımlılığı ve dolayısıyla maliyet artışı nedeniyle cari açık düzeyi artacaktır. Gülbahar, enerji açığının arkasında arz yönlü nedenleri; demografik etkiler, fiyatlardaki artışlar ve talep yönlü nedenleri; şehirleşme, teknoloji ilerlemesi, büyüme ve kaçak enerji kullanımı şeklinde ele almıştır. Araştırma modelinde Türkiye'nin GSYH'si ile enerji tüketimi bağımlı değişken olarak ele alınırken Cari açık bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Yapılan analize göre enerji ithalatı cari işlemler açığını uzun dönemde etki etmekte, cari açıktan enerji kullanımına doğru nedensellik ilişkisi bulunmakta ancak ters ilişki görülmemekte ve enerji kullanımının artışı cari açık verilerini pozitif yönde etkilerken cari açık GSYH'yi negatif yönde etkilemekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yalnız şunu belirtmek gerekmektedir ki 1980 sonrası Türkiye ekonomisi üst üste 3 kriz yaşamıştır zira Türkiye 1980 yılına dünya ekonomisi çapındaki değişiklikler (küreselleşme ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, petrol krizi, Vietnam savaşı vb) ile girmiştir. Dolayısıyla 1980 ile başlayıp 2005 yılında biten veri setinin sağlam sonuç vermesi tartışılabilir. Örneğin Tuncer (2000) çalışmasında Türkiye'nin ihracat, ithalat ve büyüme değişkenlerinin arasındaki nedensellik ilişkisini 1980-2000 veri kısıtı ile incelemiş ve büyüme ile ihracat arasındaki ilişki ihracata dayalı büyüme tezini desteklemediğini bulmuştur. Buna karşı olarak Temiz (2010) çalışmasında 1965-2009 yılları arasındaki büyük veri setini inceleyerek uzun dönemde reel ihracatın reel GSMH'yi pozitif etkilediğini ve ihracata dayalı büyüme hipotezini

geçerli bulmuştur. Destekleyici bir başka çalışma ise Tıraşoğlu (2012) çalışmasında Türkiye'nin 1998-2011:04 veri setini çeyrek yıl olarak incelemiş ve ihracata dayalı büyümenin Türkiye'nin o dönemine ait geçerli olduğunu bulmuştur. Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini 1985-2009:04 döneminin verileri ile inceleyen Taştan (2010) dönemin verilerinin nedensellik testi hipotezi desteklemediğini bulmuştur. Yine aynı yılda GSYH ile İhracat arasındaki ilişkiyi inceleyen Takım (2010) yılında 1975-2008 dönemine ait verileri kullanarak ilişkinin GSYH'den ihracata yönelik olduğunu ancak ters bir ilişki olmadığı sonucuna varmıştır.

Özetle, çalışmalar veri setini, çalışma şeklini, reel ya da nominal verileri ve diğer faktörleri değiştirerek farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Ne var ki Türkiye'nin 1980 yılında ihracata dayalı büyüme stratejine geçmesinin değerlendirilmesi ve ihracat ile ithalatın GSYH ilişkisi üzerine 1980 kararlarından sonra durulması 2000'li yılların başına kadar veri setleri yeterli olmadığı ya da 1980 önceki veri setini kullanarak yapılan analizin bu süreçle ilgili açık bilgi verdiği söylenemeyeceğim için Türkiye'nin İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi kapsamında geçirdiği 40 yılın yorumu ve "ithal etmeden ihraç edemeyiz ve büyüyemeyiz" hipotezinin değerlendirilmesi kararın verildiği tarihten itibaren 2021 yılına kadar uzanan veri setinin kullanılması daha uygun olur, zira 2001 krizinden sonra Türkiye'nin ekonomik iç kriz yaşamaması stratejinin çalışma şeklini göz önünde daha iyi canlandırabilir.

BÖLÜM I

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI TİCARETE KATILIM SÜRECİ

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihinden itibaren günümüze kadar atılan temel adımların, alınan tedbirlerin veya geçirilen en önemli durakların, Türkiye'nin, uluslararası ticaret veya ekonomi alanında, yolunu çizen ve ilerleyişini etkileyen en önemli noktaları incelenmektedir. Başta planlama dönemi ile izlenen sanayileşme stratejileri ve dolayısıyla büyüme modelleri odak noktası olacaktır.

1.1. Planlama Dönemi ve Devletçilik

Planlama döneminde cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte aranan en temel unsur siyasi istikrarın yakalanması ve ekonomik model çizilmesidir. Ne var ki savaştan yeni çıkan bir ülkenin uluslararası ticarete katılsa da ticarete güçlü bir tutumu olmamakta veya katma değeri yüksek mallar satamamaktadır. Aynı zamanda dış alemle ilişkinin olumsuz yanlarının, cari açık gibi, ekonominin gelişmesi üzerindeki yavaşlatıcı etkisine karşı politika geliştirme çabalarına odaklanılmıştır. Ayrıca cumhuriyetin ilk zamanlarında savaşın etkisiyle üretim genel olarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişti. Bunun yanı sıra ülkede temel hizmetleri sunan firmalar veya imalathaneler büyük ölçüde ya yabancıların elinde ya da yabancı mallar ile rekabet edebilecek konumda değildi. Türkiye'nin 25 kuruşa ürettiği yünü tekrar 3000'e kumaş halinde satın alması, kara yolu taşımacılığının maliyetli olmasından dolayı yerli buğday Kanada buğdayı ile rekabet edememesi ya da yerli limanlar arasında taşımacılığın Avrupalı şirketlerince yapılması ilgili durumun birer örneği olarak sayılabilmektedir (Özel, 2002, S.239).

Cumhuriyetin kuruluş tarihinden itibaren 1929 yılına kadar, yani büyük dünya buhranı itibarıyla, liberal politikalar izlenmiştir. İlgili yıllarda devletin rolü özel sektörün yetersiz kaldığı yerlere müdahale etmekle sınırlı kalmayıp özel sektörün

gelişmesi için gereken kararları alma görevi de vardı. Türkiye iktisat tarihinde büyük vurgusu olan İzmir Kongresi'nden sonra devlet sanayileşmeye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu bağlamda özel girişimcilik kredisi vermek üzere 1924 yılında İş bankası ve özel sektöre kredi sağlamak üzere Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Uluslararası ticaret açısından atılan adımlar ise işletmelere arsa tahsis edilmesi, bazı işletmelerin vergiden muaf tutulması, üretimde kullanılacak hammaddenin vergisiz ithalinin sağlanması, yıllık sanayi değerinin %10'una kadar prim ödenmesi ve maliyeti fazla da olsa üretimde kullanılan hammaddenin %10'unun tedariki yurtiçinden olma zorunluluğu getirilmesidir (Sezen, 1999, S.147).

İzmir Kongresiyle birlikte dış ticaretteki görüş himayeci politika izlemekten yanaydı, bunun nedenlerini şöyle açıklayabiliriz. Türkiye'de oluşmakta olan genç sanayinin yabancı piyasalar ile serbest ticaret politikası izleyememesi ile birlikte Türkiye'yi ara mal üreticisi konumundan çıkarma isteğidir. Bunun yanı sıra yerli sanayinin ya da tarımın ihtiyaç duyacağı ara malların ithalatına izin verilmişken yurtdışına ara mal ithalatı yasaklanmıştır. Yerli üretim desteği olarak helvanın ana maddesi olarak şekerden alınan verginin iadesi örnek olarak alınabilir (Boratav, 2006, S.109).

İlgili yıllarda söylenmesi önemli olan ve ileriye yönelik etkisi olan Milli Türk Ticaret Birliğinin kurulması. Birlik İstanbul'un tacirleri tarafından 1920li yıllarda kurulmuştur, yabancı sermaye ile Türkiye arasındaki koordinasyonu Türk tacirlerin ellerinde bulundurmaya, Türk tacirleri ekonomik hayata aşamalı olarak yerleştirmeyi ve batılı tacirlerin temaslarını direk Türk tacirlere yönlendirmeyi hedefliyordu (Boratav, 2006, S.36).

Ancak buhranla birlikte dünya üzerinde tartışmaya konu olan ve artık ekonomi sorunlarını çözemez hale gelen piyasa ekonomisi eleştirileriyle birlikte devletin ekonomiye müdahale etmesi ve sanayileşmenin ekonominin merkezinde olması gerekliliği düşünceleri meydana gelmiştir. Dünya buhranının Türkiye'yi büyük etkilemesinin nedeni hammadde fiyatlarının nihai mal fiyatlarından çok daha fazla düşmesidir (Şimşek, 2016). Bunun yanı sıra dünya ekonomisi krizi tarım ürünlerinin fiyatını düşürmüştü ve Türkiye'nin ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuş, ayrıca birinci dünya savaşından sonra ülkenin üstlendiği borç yükünü daha çok artırmıştır.

Sonuç olarak ülkede yeterli sermayenin olmayışı ve yabancı sermayenin girmeyişi, devletin girişimci ve yatırımcı rollerini üstelemeye zorlamıştır (Özel, 2002, S.244). Sermaye veya sermayedar olmaksızın kapitalizm sistemi içinde büyümeye çalışan ülke alınan tüm tedbirlere rağmen bunu başaramadı. Bunun yanı sıra bilgi ve teknoloji ile donanımlı işgücü bulunmamaktadır. Böylelikle 1929 yılsonu ve 1930 yılbaşı itibarıyla planlama veya devletçilik dönemi başlamıştır.

Devletçiliğin ilk adımları Sovyetler Birliği'ne özenerek atılmış ve sert devletçilik olarak gerçekleşmiştir. Dünya buhranından az etkilenen ve kapitalist ülkelerin tersine, üretim fazlasını ortadan kaldırmaya yönelik devlet müdahalesi değil sosyal ihtiyaçlara cevap verecek bir devlet müdahalesidir (Şimşek, 2016). İlgili dönem, Türkiye için benimsenen yeni ekonomi modeline hukuki düzenlemeler yapmaktan ve ekonomik planları çizmekten ibaretti.

1928 sonrası dış ticaret politikası sadece korumacılıktan ibaret değil değeri düşen Türk lirasının değerini korumak ve dış ticaret açığını kapatmaktan da ibarettir. 1920li yıllarda sürekli açık veren ödemeler dengesi, devlete yüklenen Osmanlı'nın borcu ve gümrük tarifelerinin artacağı beklentisine tepki olarak ithalatçıların ithal mallarını stoklaması nedeniyle ithalatın birden artması yerli paraya ciddi değer kaybettirmiştir (Boratav, 2006 S.59). Bir diğer yandan krizden sonra zarara uğrayan buğday ile dokuma piyasasını korumaktır. Bu bağlamda atılan bazı önemli adımları şöyle sıralayabiliriz.

Şubat 1930 yılında çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, geçerliliği 3 yıl olmasına rağmen, 1970 yılında yapılan uzatmalarla bugüne kadar gelmiştir (Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, 1930). Kanunun kapsamında kambiyo, özellikle sermaye ihracatı ile ithalatı ve yurtdışına satılan malların alacaklarına belli düzenleme ve kısıtlamalar getirirken kanunda zikredilen hükümlere aykırı davrananlara idari para cezasından hapis cezasına kadar belli cezalar da getirmiştir. İlgili kanunla Türkiye dış ticaret politikasında 1983 yılına kadar devam eden süreçte korumacı ve müdahaleci politika izlemiştir (Eren, 2017, S.210)

İç ve dış piyasalarda satılacak ürünlerin belli kaliteye sahip olması, hilenin önlenmesi, üretilen malları belli kontrole uğratılması ve dolayısıyla Türk mallarına karşı güvenin artması için Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Daha sonra 1936 yılında aynı kanuna ek

getirilerek ihracatçı olmak için İktisat Vekaletinden ruhsatname alma şartı zorunlu kılınmıştır. İlgili kanun 1990 yılında KHK ile düzeltilmiş ve yetkileri Sanayi ve Ticaret Bakanlığına devretmiştir. Kanunun kapsamında Gıda maddeleri dışında menşei hayvansal, bitkisel ve madeni mallar üretim aşamaları Bakanlığın belirlediği standartlara göre üretilmelidir (Ticarette taşışın meni ve ihracatın murakabesi ve koruması hakkında kanun, 1930).

Son olarak ithalatı kullanarak belli bir menfaat elde etmek için çıkarıcı gruplara karşı önlem almak üzere Temmuz 1931 yılında ortaya çıkan 1873 nolu Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanundur.

Boratav'a göre ilgili kanunlar devletçi politikaların başlangıcı olup, bunun yanı sıra Türkiye'ye kahve, şeker ve çay ihraç eden ülkeler ihraç ettikleri kadar Türkiye'den mal almadıkları gerekçe gösterilerek 1932 yılında çıkartılan 2054 nolu karar ile karşılıklı ithalat, başka bir deyişle ikili ticaret anlaşmaları, teşvik edilmiştir (Boratav, 2006). Kanunlar Türkiye'nin dış ticaret ilişki ve yollarını düzenlerken iç piyasada üretilecek malların kalitesini artırmayı hedeflemekte, zira güçlü dış ticaret politikasının bugüne kadar uzanan hukuki alt zeminini de oluşturmaktadır.

Siyasi olarak zikredilebilen gelişmelerden bir tanesi 22 Nisan 1930 tarihinde akdedilen ve 7 gün süren Sanayi Kongresi ülkenin gelişmesi ve iktisadi bağımsızlığı elde etmesi için olmazsa olmaz şartının sanayileşme olduğunu vurgulamıştır (Şahinkaya, 2009). Bununla birlikte 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fıkrası sanayileşmeyi programına bir temel ilke olarak dahil etmiştir (Kuruç, 2011).

Ticareti etkileyen ve ilgili dönemde tartışmaları artan şeylerden bir tanesi demiryolu yapımı politikası çerçevesinde verilen imtiyazlardır. Demiryollarının devlet bütçesiyle yapılması vergi yükünü artırırken verilen imtiyazlar sayesinde oluşan tekelleşme fiyatın artmasına ve hayatın pahalılaşmasına neden olmuştur. Demiryolları birçok ile ulaşmasıyla birlikte ilgili eleştirilere karşı olarak; gümrük tarifelerinin kaldırıldığı ve dolayısıyla devletin geliri azaldığı bir dönemde demiryolu politikası devlete önemli bir getiri sağlamasının yanı sıra demiryolu tekelleşmeleri ekonominin bazı önemli yerlerini yabancı şirketlerin elinden kurtarması verilen birer yanıttır (Boratav, 2006).

Devletçilik dalgasının artmasına karşı olarak eleştirilere bakacak olursak, sermayedarların şüphelerinin artması, elimizden istendiği zamanda işlerimiz çekileceği korku atmosferinin oluşması, oluşan atmosfer dolayısıyla vatandaş ya gayrimenkul alacak ya da faiz alabileceği finansal kuruluşa parasını yatıracak ve bunun sonucu olarak döner sermayenin azalması şeklinde özetleyebiliriz. Devletçilik politikalarının katı olduğu bu yıllarda ilgili politikaların alternatifi olsun taleplerinden ziyade devletin hangi alanlara müdahale edebileceği, özel sektör ile arasındaki çizgi ve devletleştirilebilen sektörlerin açık belirlenmesi taleplerini görürüz.

Devletçiliğin hukuki altyapısının oluşturulmasının yanı sıra mali altyapıya bakarsak 1924 yılında kurulan ilk ulusal banka Türkiye İş Bankası olup yerli ve yabancı sermaye ile hükümet arasındaki bütünleşmeyi sağlamakta ve yerli girişimcilere fon sağlamakta ciddi katkılarda bulunmuştur (Boratav, 2006). TL ile döviz politikasını düzenleyecek ve dışarıdan fon almak için olması zorunlu olacak TCMB 11.06.1930 yılında kurulmuştur ("TCMB", t.y.).

Burada açıklanmasında fayda olan şey, ileriye yönelik etkisi olan ve bu dönemin stratejik yönünü temsil eden şey cumhuriyetin ilk iki Beş Yıllık Sanayi Planıdır. Planların amacı Türkiye'yi hammadde üreticisi konumundan çıkarmak, dünya fiyatına rekabet edebilecek ürün üretmek ve kaliteli ürün aracılığı ile ihracatı artırıp cari açığı kapatmaktır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 1929 yılında Ali İktisat Meclisine verilen emir ve Türkiye'nin sanayileşme ve dış açık sorununu çözmeye yönelik hazırlanması gereken raporun doğrultusunda ortaya çıkmıştır (Tezel, 2002, S.266). Plan 1933 yılında başbakanlığa sunulmuş ve 1934 yılında yürürlüğe geçmiştir. Plan ulusal ekonomiyi geliştirmeyi hedeflemekte genel hatları hammaddeleri ve tüketim mallarını yurtiçinde üretmek ve gelişmiş fabrikalar kurmaktır, kapsadığı alanlarda kimya, tekstil, kağıt, sünger, kendir, kükürt ve demirdir. Planlama döneminde gerçekleştirilen birinci ve ikinci sanayi planında özel sektör yatırımları yer almamakla birlikte devletin yapacağı yatırımlara yer verilmiştir (Sezen, 1999).

Plan hesaplamalarında 36.000.000 lira tutarında ithalat tasarrufu sağlanacağı, on altı bin kişi istihdam edileceği ve çeşitli sektörlerde ciddi adımlar atılacağı öngörülmüştür. Döviz kaynağı SSCB kredisiyle sağlanacaktı. Programın uygulanışına baktığımızda programın kurmayı amaçladığı fabrika veya işletmeler büyük oranda

kurulduğunu ve bu bağlamda istenen amaçlara ulaşıldığını görürken tahmin edilen maliyetin çok üstünde maliyetle gerçekleştirilmiştir (Tezel, 2002).

BBYSP Ortadoğu'da sanayileşmenin plan dahilinde yürütülen ilk plan olup devletin ilk başarılı örneği olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda ithal edilen malların yaklaşık yarısı kadar yurtiçinde üretilebilmiştir. Devletçi politikaların başarısıyla birlikte büyük sermayeli devlet bankaları kurulmaya başlanmıştır (Kahraman, 2005).

1936 yılında BBYSP uygulanırken İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı İBYSP hazırlıklarına başlanmış ve 1938 yılında yürürlüğe geçmiştir. İkinci plan birinci plana göre daha net amaçlı ve daha kapsamlı adımlı olup döviz kaynağı olarak SSCB'den alınan krediler ile yetinmeyip İngiltere'den de kaynak temin edilmiştir. Ayrıca plan çalışmalarında ve teknik destekte ABD uzmanlarının raporlarına da dayanılmıştır (Sezen, 1999). Bunun yanı sıra İBYSP'nin hazırlıkları sadece ithal mallarının yerli malla ikame edecek ürün üretmek değil ihracata konu olacak ve ticaret dengesini sağlayacak malların üretimine de başlanması gerektiği düşünce atmosferinde başlamıştır (Tezel, 2002).

Başvekaletin 1938 yılında 9624 sayılı gizli kararnamesine göre plan kapsamında İskenderun'da serbest bölge kurma projesinin hazırlanması, deniz ticaretinin gücünü yenilemek üzere 23 yeni geminin yapılması veya yaptırılması, acilen 5 geminin satın alınması, şeker ve maden fabrikasının kurulması ve kararnamede belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için devletin kurumlarının; Sümer Bank ve Denizbank gibi, Maliye Vekaleti ile mutabık olmak şartıyla kredi sağlaması kararlaştırılmıştır. Özetle plan; madencilik, imalat sanayileri, enerji ve ulaştırma sektörlerine yönelik proje hazırlamaktaydı. Bunun yanı sıra uygulanması planlanan projelerin tahmini maliyetinin hesaplamaları 1936 ve önceki yıllara aitti, zira Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşının yaklaşmasıyla birlikte hükümetin planı uygulamak için dış kaynak teminini zorladı. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde plan uygulanamadı (Tezel, 2002, S.276).

Savaş yıllarında hammadde ve tarım ürünlerine talebin artması nedeniyle Türkiye'nin ihracatı arttı ve dolayısıyla dış ticareti her zaman fazla vermiştir. 1940 yılında 30.000.000 dolar dış ticaret fazlası vermişken 1946 yılında 96.000.000 dolara ulaşmıştır. 1947'den sonra dış ticarete bir yeni önemli gelişme olarak dış ticarete

serbestleşmeye gidilmiş ve ihracatta tarım ürünlerine ağır veren dış ticaret büyüme stratejisine geçilmiştir (Eren, 2017: 211). Türkiye, İkinci Dünya Savaşından dış borcunu ödemiş ve ciddi miktarda döviz rezervi elde etmiş olarak çıkmıştır, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* (Ankara: DPT, 1963). Buna ek olarak ABD'nin Avrupa'nın savaştan sonra başlattığı Avrupa İmar Programı kapsamında sağlanacak kredilerden yararlanmak üzere Thornburg ve Randall gibi Amerikalı uzmanlar Türkiye ekonomisi üzerinde incelemeler yaparak çeşitli raporlar hazırlamış ve 1947 yılında Türkiye ile ABD arasında İktisadi İş birliği Antlaşması imzalanmıştır (Tezel, 2002 S.295). Sonuç itibarıyla ilgili yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikası ve dış iktisadi ilişkileri ABD'ye bağlı hale gelmiştir (Boratav, 2006, S.351). 1947 yılında bir diğer önemli gelişme olarak da Türkiye'nin IMF'ye üye olmasıdır, Sanayi ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* (Ankara: DPT, 1963). Savaş sonrası yıllarda ithalatın artması, tarımda makineleşme hareketlerinin genişlemesi dış yardım nedeniyle 1950'li yılların başında ekonomide canlılık izlenmiştir.

Bu gelişmelerin neticesinde ithalatta artış izlenmesine karşılık ihracatta beklenen sonuç elde edilememiş, dış ticaret açığı artmış ve döviz stokları erimmiştir. Hükümet buna karşı olarak ticarete 1952 yılından itibaren kısıtlamalar getirmeye başlamıştır (Eren, 2017). Bu dönemde izlenen önemli gelişmelerden bir tanesi ise 1954 yılında yürürlüğe giren Gümrük Kanunu kapsamında gümrük vergisinde spesifik vergi sisteminden advolarem sistemine geçilmesidir.

Yapılan değişikliklere rağmen kambiyo değerlerinin artışı nedeniyle ihracat gerilemiş olması, dışa bağımlılık artmış olması ve dış ticaret açığı kontrol edilemez hale gelmiş olması gibi nedenlerin neticesi olarak devalüasyon kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır (Eren, 2017, S.212). Hükümet değeri düşen yerli paraya ve artan enflasyon oranlarına denge sağlamak ve iç istikrarı yakalamak üzere IMF ile anlaşarak 04 Ağustos 1958 İstikrar Programını açıklamıştır.

İstikrar programının temel amaçları şunlardır: Dış borç ertelemek, maliye politikasına kısıtlamalar getirmek ve hem dış ticaretin hem de KİT fiyatlarının serbestleşmesini sağlamaktır (Taş, 2014). İlgili programın kapsamında %69 devalüasyona gidilmiş ve ithalat politikası olarak tüm ülkeleri kapsayacak şekilde global kota sistemi benimsenmiştir (Eren, 2017, S.212).

İstikrar programının hedeflediği bir diğer önemli unsur ise enflasyon oranlarında 7 yıl boyunca devam eden artış ve dengesizliklerdir. Enflasyonun bu denli dengesizliği büyük ölçüde para arzındaki artışlardan etkilenmesi dolayısıyla TCMB'nin para çıkarması ve diğer bankaların kredilerine kısıtlamalar getirilmiştir. Enflasyon oranlarında dengeyi sağlamakla birlikte dış ticaret açığına fayda sağlayamamış ve Türkiye yeni döneme uzun vadede etkisi olacak kronik dış ticaret açığı ve borcuyla girmiştir (SBB, *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*).

1.2. Planlı Kalkınma Dönemi ve İthal İkame Büyüme Stratejisi

Cumhuriyetin ilanı nasıl Türkiye için tarihi dönüm noktası ise planlı kalkınma dönemi de stratejiye dayalı büyüme modeli açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu çalışmanın konusu olan ithalata bağımlılığın bu dönemde başladığını söyleyebiliriz. İleride ele alacağımız gibi ithal ikameci büyüme stratejisi kolay ve zor olmak üzere 2 aşamadan oluşmaktadır. Türkiye ekonomisi tüketim mallarını yüksek oranda yurtiçinde üretmekle birinci aşamayı başarılı şekilde tamamlamakta fakat ikinci aşama ithal girdilere bağımlılık etkisiyle sonuçlanmaktadır. Yalnız Çalışma modelinde ele alınacak ithalata bağımlılığın analizi ithal ikameci büyüme stratejisi kapsamında değil bundan sonra gelecek olan ihracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında yapılmaktadır.

Bu başlık altında Türkiye'nin planlı kalkınma dönemi içerisinde geçtiği dönemler ve ithal ikame büyüme stratejisinin aşamaları ve stratejiye yönelik eleştiriler ele alınmaktadır.

1.2.1. 1963-1967 Dönemi

1950'li yılların başında ulusal geliri %38,9 oranla büyüyen, tarım alanları hızla artan ve tarımda makineleşme hareketleri gelişen Türkiye ekonomisi (Sezen, 1999, S.171) 1950'li yılların sonuna doğru karşı karşıya kaldığı yüksek dış ticaret açığı ve milli gelirin yüksek payına sahip tarımın ekilebilir topraklarının sınıra ulaşması ekonomiyi duraklama dönemine sürüklemişti. Bu dönemde iktisat yönetimi günden güne geçici önlemler ile ayakta kalmış ve dengesiz seyrinde ilerlemiştir (SBB, *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*). Aynı atmosferde şunu görmek mümkündür; Türkiye'nin 1934 yılı ile başlayan sanayileşme planlarının 1960'lara kadar kurumsal yapıya kavuşmamasıdır. Planlamanın kurumsallaştırma çabaları 1950'lara Menderes Hükümeti Dönemine ait olup ilgili çabanın arka planında hükümetin özel görüşünden

çok dış yardımların şartları yatmaktadır. 1960 sonrası planlama düşüncesinin farkı bütüncül olarak ekonomik sorunlar ile sosyal sorunları tek bir arada toplayan bir bakış açısı olmasıdır. (Sezen, 1999).

Bu bağlamda hükümete danışmanlık yapmak ve onun gerçekleştirmeyi planladığı amaçlarına yönelik raporları ve uzun ile kısa vadeli planları hazırlamak, ayrıca özel sektörün faaliyetlerini düzenlemek ve tanzim etmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 30 Eylül 1960 yılı ve 91 nolu kararla kurulmuştur.

Tablo 1.1

Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (SBB, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı)

Yıllar	Milli Gelir (Milyon TL)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)
1955	21.059,5	184,3
1956	24.334,0	102,3
1957	35.128,7	51,9
1958	36.108,8	67,8
1959	44.703,7	116,3
1960	48.962,8	147,5
1961	49.213,0	162,8

Türkiye Ekonomisinin Planlı Ekonomi Dönemine girerken olduğu durumu Tablo 1.1'de verilmiştir. Yeni dönemin planlama anlayışının değiştiği yönünün temel göstergelerinden bir tanesi "Sosyal Devlet" ilkesi ilk kez 1961 Anayasasına girmesidir. DPT kuruluşundan sonra bilimsel ve teknik incelemeler doğrultusunda ülkenin kalkınma stratejisini planlayacak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1 Mart 1963 tarihi itibarıyla yürürlüğe girecek şekilde 3 Aralık 1962 yılında Resmî Gazete'de 5 yıllık 3 döneme bölünen 15 Yıllık Perspektif Plan yayınlanmıştır.

Planın başlıca hedefi Gayri Safi Milli Hasıla'yı (GSMH) 52.700.000.000 liradan 15 yıl sonunda 135.300.000.000 liraya yükseltmektir. İlk beş yıllık dönemin temel hedefi yatırım faaliyetlerini hızlandırmak ve GSMH'nin içindeki oranını yaklaşık %20'ye yükseltmekle birlikte yatırımın finansmanı ise iç tasarrufları kullanmakla ve iç tüketimi belli sınırlar içinde tutmakla gerçekleştirilecektir. Planın uzun vadeli amacı yatırımların GSMH içindeki payını %21'e yükseltmek ve tüketim

harcamalarını %63 seviyelerinde tutmaktadır. Bunun yanı sıra tarım ile sanayi arasındaki gizli-açık işsizlik sorununu çözmek sanayi sektöründe çalışan kaliteli elman sayılarını artırmaktır. Planın tahminlerine göre istihdamın tarımda çalışan %77,4 oranını %58,1'e çekmek varken planın sonunda sanayi sektörü istihdam oranı %9,8'den %15,6'ya yükseltilmiş olacaktır. Politikanın dış ticaret yönündeki perspektifi ithal ikamesinin uygulanması, ihracatta mal çeşitliliği sağlanarak tarım ürünlerine odaklanan ihracatın geliştirilmesi ve sermaye ithali ile dış yardım kullanımı gerektiği zamanlarda kullanıp ikinci 5 yıllık plana geçildiğinde ülkenin dış yardıma muhtaç kalmaksızın kendi imkanları ile gelişebilir hale gelmesidir. Bu bağlamda Perspektif Plan ikinci beş yıllık dönemden sonra turizm gibi daha önce görülmeyen kalemlerde büyük gelir artışı, ilk beş yılda yapılacak yatırımların maliyet azaltıcı etkisiyle ihracata ikinci beş yılda yansması ve korumacı politika izleyerek ithalat kompozisyonunun değişmesi gerçekleştirilmeyi hedeflemektedir (SBB, *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*).

Tablo 1.2

Türkiye Ekonomisi 1963-1968 Ekonomik Veriler (TÜİK).

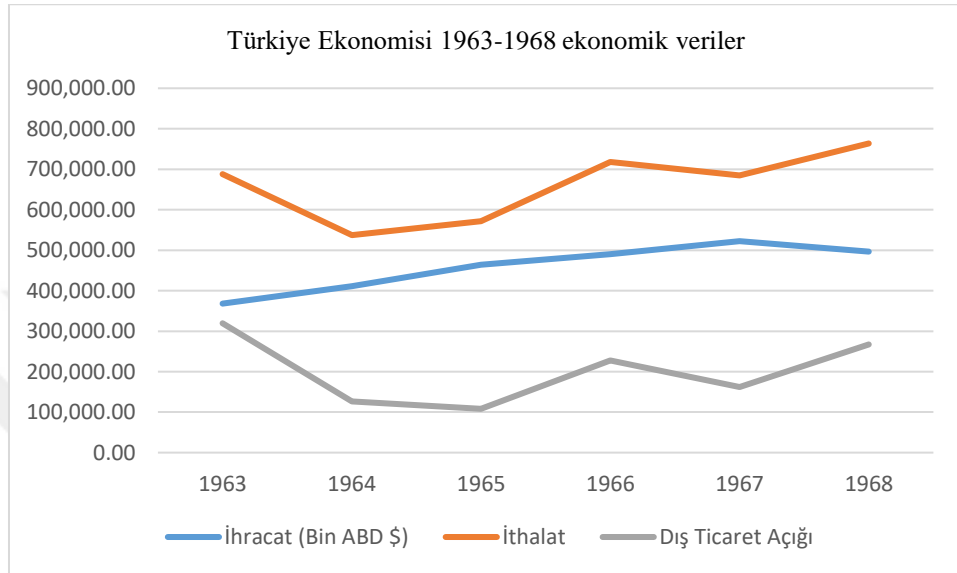
Yıllar	İhracat (Bin ABD \$)	İthalat	Dış Ticaret Açığı	GSYH Büyüme %
1963	368.087,00	687.616,00	319.529,00	9,4
1964	410.771,00	537.229,00	126.458,00	4,1
1965	463.738,00	571.953,00	108.215,00	2,6
1966	490.508,00	718.269,00	227.761,00	11,7
1967	522.334,00	684.669,00	162.335,00	4,5
1968	496.419,00	763.659,00	267.240,00	-

Tablo 1.2'de görüleceği gibi Türkiye ekonomisi ilgili yıllarda her yılda planlanan büyüme oranını yakalamasa da toplamda yaklaşık %6,5 büyüme oranı ile büyümüştür (tablodaki verilerden yararlanarak hesaplanmıştır). Bunun yanı sıra fark edilen bir diğer not dış ticarete beklenen değişim gerçekleşmemiştir, ticaret açığı devam etmiş ve ithalat ile ihracat düzensiz seyretmiştir. Tablo 1.2'deki büyüme hızı sabit fiyatlar ile olup 1968 yılı baz yılı olarak alınmıştır. Tablo 1.2 verilerinden yararlanarak türetilen Şekil1.1'de görüleceği gibi dış ticaret açığı 1964 yılında büyük düşüş göstermişken 1965 yatay seyredecek kadar hafif azalmış, 1966 ile 1968

yıllarında yükselmiş olmasıyla birlikte ihracat grafiği 1968 yılı hariç genel olarak artış göstermiştir. İthalat ise ihracatın seyrine benzeyen seyir almış olmasının yanı sıra ithalattaki artış hızı ihracattakinden hep büyük olmuştur.

Şekil 1.1

Türkiye Ekonomisi 1963-1968 Ekonomik Veriler.

Sektörel bazda BBYSP kapsamında planlan ile gerçekleşen arasındaki farklılıklara bakacak olursak tarım sektöründe %4,2 beklenirken 3,0 gerçekleşmiş, sanayi sektöründe %12,3 olması beklenirken %10,9 gerçekleşmiş, hizmetler sektöründeki gelişme ise beklenende 0,4 oranla büyük olup %7,2 gerçekleşmiş ve son olarak GSYH beklenenden 0,6 düşük oranla %6,4 olarak gerçekleşmiş olduğu, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler* (SBB, 2015) raporunda görülmektedir. Özetle Türkiye I.Plan döneminden beklediği amaçları birebir gerçekleştirmiş olmasa da çizilen hedeflerin doğrultusunda yürüdüğünü söylemek mümkündür.

1.2.2. 1968-1972 Dönemi

Her dönemin planlayıcıları yeni hedeflerin peşini yakalamaya çalıştığı gibi önceki dönemlerin etkisinden kurtulmaya da çalışmaktadır. Türkiye ekonomisi planlı ekonomi dönemine geçerken özellikle 1950'li yılların sonundaki yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya gelmekte olup yeni döneme her ne kadar farklı perspektif ile girse de önceki dönemin izlerinden kurtulmak zorundadır. Enflasyonun etkilerini kaldırmak, tarıma dayalı ekonomide hava durumunun değişiklik göstermesi, ilgili bazı

malların satışlarının azalması gibi gelişmeler BBYSP döneminin hedeflerine ulaşamamasının nedenleri olarak görülmektedir. Bir diğer yan sanayi mallarının dağılımında bir önceki dönemde değişiklik görülmekte ve ara malları ile yatırım mallarının lehine gelişmektedir. Bu gelişimin başlıca nedenlerinden biri izlenen sıkı ithal ikame politikalarıdır. Kısacası BBYSP döneminde istenen nitelikte değişim olmasa da ekonomide yapısal değişimler gerçekleştirilmiştir. İkinci planda yapılması hedef alınan stratejileri birkaç nokta ile özetleyebiliriz. İBYSP'da sanayi sektörünün gelişmesi ve milli gelirdeki payının artması bir dönüm noktası olup, bir önceki dönemde Türkiye hammadde satıp nihai ürün alan ülke durumundan çıkmaya çalışırken ara mal alıp nihai ürün üretilmesine odaklanarak hem ithalatın hem de ekonominin genel olarak yapısını değiştirmiştir. İkinci planın temel amacı ise hem ara mal endüstrisini hem de nihai ürün endüstrisini paralel olarak geliştirmektir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payının %20,5 olması beklenirken onu gerçekleştirmek için tarımla uğraşan nüfusun oranını azaltmak ve hem tarım sektörü için hem de diğer sektörler için yüksek önem arz eden ulaştırma ve enerji sektörlerinde yeni istihdam imkanlarını yaratarak bir yandan 1.000.000 vatandaşa istihdam olanağı bir yandan da ilgili sektörün gelişmesini sağlamak ikinci planın atacağı temel adımlardır (SBB, *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*).

İkinci önemli sektör ve ekonominin bu dönemde özünü temsil eden sektörü tarım sektörüdür. Tarıma dayalı ekonomide tarımın hava koşullarına olan bağıllığını azaltmak üzere tarımla uğraşan nüfusun hayat standartlarını yükseltmek ve sektörle ilgili güvenilir bilgi elde edilmesi hedeflenmektedir. Tarım sektörüne bağlı olarak ekonomi içinde bir yapısal engel teşkil eden ve ister gelir düzeylerinin düşük olması ister nüfus artış hızının yüksek olmasından kaynaklanan üretken endüstri olarak karşımıza çıkan tüketim malları üreten endüstridir. Türkiye'de 1963 yılında toplam üretimin %76'sı tüketim mallar iken %13'ü hammadde ve geriye kalan %11'i yatırım mallardan oluşmaktadır (SBB, *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*).

Son olarak tasarrufların düşük düzeyde olması nedeniyle özel sektör yatırımları finanse etmekte güç çekmektedir. Bunun başlıca nedeni, düşük gelir düzeyinden başka, tasarruf sahiplerinin tasarruflarını kârlı bir şekilde kullanmalarını sağlayan yeterli imkanların olmaması ya da kurumsallaşmamasıdır, o halde ilgili kurumların oluşmasını hedef edinerek tasarrufların GSMH içindeki payı %22,6'ya kadar yükselmesi beklenmektedir. Tasarruflara ya da yukarıda bahsedilen yapısal

sorunlara bağılı olarak dış ticaret GSMH'nın büyüme hızını izleyememekte ve Türkiye ekonomisinin gelişmesinin önündeki yapısal engellerden biridir. Daha önce bu gelişmeyi yakalayabilmek amacıyla dış finansman sağlanmış olmasıyla birlikte sağlanan finansmanın %55'i vadesi gelmiş borçların faiziyle birlikte ödenmesi için kullanılmıştır (SBB, *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*).

Planlı döneme geçince Türkiye Ekonomisi modeli kamu için zorunlu özel sektör için yol gösterici şeklinde bir modeldir. İkinci plan dönemine geçince Türkiye'nin dış ticaret politikasında pür ithal ikameci politikaların yanında ihracat destekleyici politikalar da izlenmeye başlanmıştır (Eğilmez, 2019, S.145). Bu yüzden İBYSB dış ticaret yapısının başlangıcı olarak sayılabilir.

Dış ticaret politikasına bir genel bakış atacak olursak 1980 yılına kadar ithalatta benimsenen politikaların temelinde liberasyon ve kotalar olduğunu görürüz. O döneme kadar ithalatın %80'i bu yollarla gerçekleştirilmiştir. Liberasyon genel olarak yurtiçinde üretimi olmayan ya da iç üretiminin talebini karşılayamadığı malları karşılamak üzere kullanılırken kota sistemi istenen düzeyde dış kaynakları kullanmak için uygulanmıştır (Bilman, 2004, S.55). Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) *İthalat ve İhracatta Sorun ve Öneriler* (İstanbul: 1986) raporuna göre izlenen ithal ikameci politika başta genel olarak başarı elde etse de oluşturduğu içe dönük sanayinin ürettiği düşük katma değerli mallar ya da korunmanın sadece nihai mallar bazında olması dolayısıyla ara malların aşırı değerlenmiş ve beklenen amaçlara ulaşılmasını engellemiştir (TÜSİAD, S.2).

Tablo 1.3

Türkiye Ekonomisi 1969-1972 İhracat-İthalat Bileşenleri, (TÜİK).

Yıllar	Yatırım Malları		Hammadde		Tüketim Malları		Toplam	
	M	X	M	X	M	X	M	X
1969	160,64	0,95	541,87	321,45	98,69	214,40	801	537
1970	238,17	1,43	625,31	398,99	84,16	188,05	948	588
1971	236,70	2,87	829,25	454,89	104,90	216,35	1171	677
1972	330,31	2,15	1.046,91	560,32	185,23	322,50	1563	885

Geniş Ekonomik Kategorilerin Sınıflamasına (BEC) göre ilgili dönemin dış ticaret verileri Tablo 1.3'te gösterilmiştir (Yüz bin dolar). Planlı sanayi dönemi başlamasıyla birlikte dış ticarete konu olan ana malların oranlarında değişiklik görülmüştür, sıkı ithal ikameci politika izlenmesi hammadde ithalat oranını yaklaşık %70'e kadar yükseltmiş ve tüketim malları ithalat oranını %10'a kadar düşürmüştür (oranlar tablo 1.3'den türetilmiştir).

Yukarıda görülen yapısal değişim dönem boyunca kapatılmaya çalışılan cari açığın ithalatı kısıtlama yoluyla kapatılmamasına neden olmuştur, çünkü tüketim malları ithalatın yüksek oranını teşkil etmemektedir. Bunun yanı sıra ihracatta beklenen artışın olmaması, katma değeri düşük malların üretimi nedeniyle ihracat mallarına olan talebin azalması ve döviz kurunun aşırı değerlenmesinin neticesi olarak yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği döviz gelirlerinin azalması ekonomiyi döviz darboğazına sürüklemiştir (Eren, 2017, S.212).

Dış etken olarak ise 1970 yılları itibarıyla dünya ekonomisinde yapısal değişikliklerin görülmeye başlaması dünyayı ve dolayısıyla Türkiye'yi etkilemiştir. 15 Ağustos 1971 tarihinde biten Bretton Woods antlaşması ile doların altına bağlılığını yitirmesi ve 1970'li yıllarda yankıları duyulmaya başlayan Vietnam Savaşına hazırlıkların başlaması nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşanan enflasyonist atmosferde dolar dünyada aşırı değer kazandı ve uluslararası rezerv parası olarak görevini kaybedecek sirenleri dünya ekonomisinde çalmaya başlamıştır (Öz, 2018, S.381). Sonuç itibarıyla ihracat mallarının fiyatını düşürmek, işçilerin gönderdiği dövizlerin resmi yollardan gelmesini sağlamak ve turizm gelirleri gibi dövize duyarlı gelirleri artırmak üzere 10.08.1970 tarihinde yeni önlemler paketi yayınlanmış ve %40 oranında devalüasyon gerçekleştirilmiştir.

Yapılan Türk lirasının değerinin düşürülmesinin en temel etkisi iç fiyatlara olan etkisidir. Devalüasyon, satılmayan yerli malların satılmasında, dış ticaret dengesinde, üretimin artmasında ve ülkeye yurtdışında çalışan işçilerin dövizlerinin akmasında yararlı olmuşken, ek olarak devalüasyonla birlikte kararlaştırılan vergi ile diğer zamanlar, iç fiyatların artmasına neden olmuştur. Ayrıca ihracat beklenen düzeyde artmayıp dış ticaret açığı artmaya devam etmiştir (Çelebi, 2001, S.61).

İkinci planı 1972 yılı itibarıyla değerlendirecek olursak şunları söylemek mümkündür. 08 Haziran 2011 tarihinde kapanan DPT'nin yayınladığı ve SBB

sitesinden elde edilebilen Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı 1973-1977 (III BYSP) raporunda eski dönemin değerlendirilmesi yapılmıştır. GSYH içindeki payı 1972 yılında %17,50'ye ulaşan sanayi sektörünün bu denli gelişmesi tek başına yeterli değildir. Sanayi sektörünün alt sektör açısından dağılımı bu gelişimin ne yönde olduğunu ve ekonomide gerçekleşen yapısal değişimin şeklini göstermektedir. Zira sektörler arası ilişkiler dengesiz olduğu zaman darboğazlara neden olur. 1972 yılı sonunda Sanayi sektörünün alt sektör açısından dağılımına baktığımızda %93,1 oranıyla asıl payı imalât sanayine ait olduğunu görürken geriye kalan %3,7 ve %3,2 sırasıyla madencilğe ve enerjiye ait olduğunu gözlemleriz. İlgili veriler bir yandan ekonominin doğal kaynakların işletmesinde verimsiz olduğunu gösterir bir diğer yandan da bazı ara malların üretiminde gecikmelerin olabileceğini ve bu gecikmeler ancak ithalat yoluyla çözülebileceğini vurgular. Bunun yanı sıra 1972 yılı sonunda imalât sanayi kendi içerisindeki dağılımı da değişmiştir. Tüketim malları, ara mallar ve yatırım malları sırasıyla %46,6 - %39,4 ve %14,0 olarak gerçekleşmiştir, Sanayi ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı* (Ankara: DPT, 1972). Tüm bunlara Mart 1971 darbesiyle meydana gelen siyasi istikrarsızlığı (Eğilmez, 2019, s.147) ekleyecek olursak yeni dönemde politika değişikliğine gidileceğini öngörebiliriz. 1972 yılına kadar ihracatta beklenen artışa yakın artış gerçekleşmesiyle birlikte ihracatın tarımsal yapısı kendini korumayı başarmıştır. İlgili dönemin GSYH ve bileşenleri verileri Tablo 1.4'te gösterilmektedir. Tablo 1.4'ten Türkiye'nin, yüksek oranda olmasa da tarımın GSYH'si içindeki oranı azalışa geçtiğini fakat büyük iyileşme sanayi kaleminde olmayıp hizmetlerde anlaşılmaktadır.

Tablo 1.4

1968-1972 Yılları Arasında Türkiye'nin GSYH'si ve Bileşenleri (Tüik).

Yıllar	GSYH Milyon TL	Tarım %	Sanayi %	Hizmet %
1968	163.893	39,75%	16,68%	43,57%
1969	183.356	38,83%	17,03%	44,13%
1970	207.815	36,70%	16,58%	46,71%
1971	261.073	34,48%	16,91%	48,62%
1972	314.140	31,35%	17,52%	51,13%

Oranlar Tüik'in verilerinden yararlanarak hesaplanmaktadır.

1.2.3. 1980'e Doğru ve Politika Değişikliği

IIIBYSP'ye girerken Türkiye ekonomisi; enflasyon, dış ticaret açığı, 1971 darbesi nedeniyle siyasi istikrarsızlık gibi iç etkenler ile karşı karşıya gelirken, 1973 petrol fiyatları krizinin neden olduğu stagflasyon, dolar endeksli finansal liberalizasyona geçen dünya ekonomisi gibi dış etkenlerle de karşı gelmektedir.

SBB'nin IIIBYSP raporunda dış ticaretle ilgili dönem perspektifini anlatırken şöyle ifade etmişti:

Dış ticaret açığındaki bu hızlı artışı azaltmak amacı ile Birinci ve İkinci Planlarda ithalat ikamesi ve ihracatın geliştirme politikaları birlikte benimsenerek uygulanmıştır. Bu dönemde ihracatın geliştirilmesi için düşük faizli kredi, proje bazında döviz tahsisi gibi tedbirler getirilmiştir. Ayrıca, gerek sayı olarak vergi iadesi konusu olan mallar, gerek vergi iadesi oranları artırılmıştır Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) *Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı* (Ankara: SBB, 1972) S.51. Böylece Dış Ticaret Politikası ve dolayısıyla sanayi politikası ilk değişim sinyalini vermiş durumundadır.

Boratav'a göre planlı dönemin belirleyici özelliği yatırımların uzun vadeli plana göre belirli yol izlemesidir. Kamu sektörü 5 yıllık planların kapsamında hazırlanan projelere uymak zorunda iken özel sektör devletin yardımlarından yararlanmak için projelerin belirlediği kriterler çerçevesinde seyretmek zorundadır. Fakat 5 yıllık planlar ile mikro ekonomik yönetim arasında sağlam koordinasyon olmadığını ve kimi zamanlarda kur ya da maliyet politikası plan dışında kaldığını gözlemledik. Yukarıda değindiğimiz gibi sanayi sektörünün yaklaşık %47'sini tüketim malları sektörü temsil eder. Şöyle ki planlı dönemde tüketim alışkanlıkları sermaye sahipleri tarafından belirlenmiş durumda olması dayanıklı tüketim mallarının tüketimini yaygın hale getirmiştir. Böylelikle sanayileşme politikası, ekonominin dışa bağımlılığını azaltmaya çalışırken yayılan bu tüketim alışkanlığı neticesinde ekonominin ithalata bağımlılığı artmıştır. Bu bağımlılığın bir diğer nedeni ise tüketim malları lehine gelişen sanayide, yatırım malları bazında sağlanan gelişim aramalı ihtiyacını yakalayamaması ithalat maliyetini artırmıştır. Son olarak içe dönük sanayileşme politikası izlense de ihracatın tarımsal yapısını değişmemiştir (Boratav, 2019).

Tablo 1.5'te ithalatın yapısına baktığımızda hammadde lehine sürekli geliştiği hatta 1980 yılında ithalat içindeki hammadde oranı %85,30 olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki temel sorunlarından biri, içe dönük politika

çerçevesinde iç talebi korumak için, özellikle tarım ürünlerinin maliyetini düşürmek üzere devletin piyasaya müdahale etmesi neticesinde sürekli büyüyen kamu borcudur. Bu sorunun bir diğer kolu ise Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) ürünlerinin fiyatını sürekli baskılamaktır. Örneğin; dünya genelinde petrol fiyatları yükselirken maliyet düşürücü politikaların izlenmesi üretim maliyetini dünya ortalaması üstüne çekmiştir (Korum, 1989). Dünya genelinde petrol fiyatları krizi nedeniyle bunalım seyredilirken Türkiye ekonomisi aynı yıllarda büyümesini koruyabilmesinin arkasında 2 neden vardır. Birinci Keynesyen politikaları çerçevesinden dışarıdan sağlanan ucuz kredi, ikincisi ise işçi dövizleri. Yalnız enflasyon oranlarını takip etmeyen döviz kuru baskısıyla yapay büyüme 1977 yılında daha ağır haliyle patlak vermiş dış ticarete ciddi bozulmalar yaşanmasına neden olmuştur. İhracatta yaklaşık 200.000.000 dolar gerileme yaşanırken ihracatın ithalatı karşılama oranı %30 civarlarında kalmıştır. (Boratav, 2019, s.144). Reel ücretlerin maliyetlerini baskılayarak reel olmayan artışı Türkiye'yi geliştirmekte olan ülkeler arasında en yüksek reel ücrete sahip ülke konumuna getirmiştir. Fakat ileri yıllarda, Güney Kore gibi, kişi başına ücretin önünde olduğu bazı ülkeler 1980 yılında Türkiye'yi geçecektir (Eğilmez, 2019, S.155). Son olarak ülke, bu denli ekonomik bunalım içerisindeyken siyasi istikrarsızlık yankıları duyulmaya devam etmiştir, bunun en bariz örneği Türkiye'nin darbeden sonra 1974 yılına kadar 4 hükümet değiştirmiş olmasıdır. Tablo 1.6'da görüleceği gibi Türkiye ekonomisi 1978-1980 yılları arasında üst üste 3 kez daralma yaşamıştır.

Tablo 1.5

1972-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin İthalat Verileri (Tük).

Yıllar	Toplam (Milyon \$)	Yatırım %	Tüketim %	Hammadde %
1973	2.086	20,6	11,4	68,0
1974	3.778	16,3	7,7	75,9
1975	4.739	20,7	8,7	70,6
1976	5.129	22,4	8,1	69,5
1977	5.796	21,1	6,3	72,6
1978	4.599	17,2	7,6	75,1
1979	5.069	14,9	6,5	78,6
1980	7.909	10,1	4,6	85,3

Ekonomiyi etkileyen dış etkenlere baktığımızda sanayileşmiş ülkelerin petrol krizi sonrası ithalatında daralma yaşanmış olması, Keynesyen politikaların tıkanık yola girmiş olması ve birçok gelişmekte olan ülkenin dış borcunu ödemekte aksamalar yaşaması nedeniyle gelişmekte olan ülkeler dışarıdan kredi sağlamakta güç çekmeye başladığını görürüz. (Yükseler, 2009, S.5). Türkiye'nin bir özel durumu olarak ise 1974 Kıbrıs Savaşı sonrasında ABD'nin Türkiye ekonomisine uyguladığı ambargo iç piyasanın dengesini bozmuştur. Karaborsa büyümüş, piyasada mallar bulunmaz olmuş ve her yerde kuyrukların görünmesi normal hale gelmiştir (Eğilmez, 2019, S.147).

Tablo 1.6

Türkiye Ekonomisinin 1972-1980 Yılları Arasında Makroekonomik Göstergeleri (Tük).

Yıllar	Büyüme (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Açık
1972	7,43	884,96	1562,54	-677,58
1973	3,26	1317,08	2086,21	-769,13
1974	5,59	1532,18	3777,50	-2245,32
1975	7,17	1401,07	4738,55	-3337,48
1976	10,46	1960,21	5128,64	-3168,43
1977	3,41	1753,02	5796,27	-4043,25
1978	1,5	2288,16	4599,02	-2310,86
1979	-0,62	2261,19	5069,43	-2808,24
1980	-2,45	2910,12	7909,36	-4999,24

Sonuç itibarıyla ekonominin durağanlığını kaldırmak, kronikleşen enflasyon oranlarını kontrol altında tutmak, dış borcu kapatmak ve kamu borcunu denetim altına almak üzere 1980 yılının ocak ayında Ekonomik Tedbirler Paketi açıklanmıştır. Tedbirler paketinin uzun vadeli amaçlarını, dışarıdan krediye muhtaç olmadan büyümeyi sağlamak, ihracatı teşvik etmek için ithal ikame politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme modelini benimsemek ve kamu müdahaleli içe dönük piyasadan özel sektörün canlandığı serbest piyasa modeline geçmek şeklinde özetleyebiliriz. Bir

sonraki başlık altında ithal ikame politikasının teorik tabanını ele alacağız ve Türkiye’de izlendiği yıllara ilişkin verilerini inceleyeceğiz.

1.2.4. İthal İkameci Sanayi Politikası ve Türkiye

İthal ikameci büyüme stratejisi 20.yüzyılın ortasında birçok gelişmekte olan ülke tarafından benimsenen bir büyüme stratejisidir. Bunun, dünya ekonomisiyle rekabet etmek, hammadde ihracatçısı ülke konumundan çıkmak ve istikrarlı büyüme modeli yakalamak gibi birçok nedeni bulunmaktadır. Araştırma konusu olan Türkiye ekonomisinin planlı döneminden sonra bu strateji ele alınmaktadır.

1.2.4.1. Tarihsel Arka Planı

İthal ikame sanayi politikasına girmeden önce ileride önemli veri olarak karşımıza çıkacak olan bazı terimlere değinmekte fayda vardır. Onlar; sermaye ya da yatırım malları, ileri bağlantı etkili endüstriler ve geri bağlantı etkili endüstriler olmak üzere 3 terimdir.

Sermaye Malları: Üretim faaliyet açısından 2’ye ayrılır; Tüketim malları ve Sermaye malları. En basit haliyle şunu söyleyebiliriz; Sermaye malları, tüketim malları üretiminde kullanılan, üretimin sürecini etkilemeyen ve doğrudan tüketilmeyen mallardır (Doğan, 2016, S.22). Yatırım, mal piyasalarını para piyasalarıyla bağlayan temel faktör olmasıyla birlikte, faiz oranlarına yani para politikası araçlarına çok duyarlı olmakta ve uzun dönemde stokların hacmini belirleyeceği için arz yönünde uzun dönemin büyüme şeklini de belirlemektedir. “*Sermaye, zaman içinde belirli bir andaki bütün binaların, makinelerin ve stokların veri dolar değerini veren bir stoktur*” (Dornbusch, 2007, S.398-399). Sermaye mallarının önceki tanımdan anlaşılmalıdır ki İthal İkame Politikası izleyen ülkelerin yatırım harcamaları ilgili politikadan alacakları payı belirlemekte çok önemli bir faktördür.

Nitekim sermaye mallarının veya yatırım harcamalarının düzenli planlanması hem dış hem iç kaynak dağılımını etkilemektedir. Çünkü üretim için gerekli olan stok ya da sabit sermayeler iç üretimin ihtiyacını karşılayamıyorsa yahut belli bir zaman diliminde iç talebin ihtiyaçları ya da yerli sanayinin ihtiyaç duyduğu ve üretiminde yoğun sermaye kullanan malların ihtiyacını sağlayamıyorsa ülkenin dışa bağılılığı azalacak iken artacaktır.

İleri ve Geri Bağlantılı Endüstriler: Bu bağlantılar endüstrilerin birbiriyle olan bağlantılarını açıklamakta kullanılan birer göstergedir. Diğer sektörlerden girdi talep eden endüstriler Geri Bağlantılı Endüstriler iken diğer sektörlere girdi sağlayan endüstriler İleri Bağlantılı Endüstrilerdir. Yurtiçi üretimin teşvik edilmesinde ileri bağlantılı endüstriler rol oynarken Geri bağlantılı sektörler dış kaynaklara olan bağlılığın artması ya da azalmasına neden olabilmektedir (Terzioğlu, 2019, S.50). TÜİK bu konuda 2002 ve 2012 yıllarında olmak üzere 2 adet Girdi-Çıktı tablosu yayınlamıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde masrafları minimize etmek üzere sanayi için gereken altyapıya sahip bölgelere öncelik tanınır, böylece bölgesel girdi çıktı ilişkileri ortaya çıkar (Dinler, 1994).

İthal ikame politikası ilk kez 1929 bunalımından sonra Latin Amerika ülkelerinde uygulanmaya başlamıştır (Kundak, 2015, S.36). Korumacı politikanın kaynağını anlamak için olayın tarihsel boyutuna bakmak gerekmektedir. Ülkelerin tek başına büyüebilmesi ve kalkınma sağlayabilmesi 19 yy'den sonra söz konusu değildir. Bunun nedeni gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında, özellikle birinci dünya savaşından sonra, ciddi bir şekilde oluşmaya başlayan bağlardır. Bir yandan ürettiği ürünleri satmak isteyen gelişmiş sanayiler varken diğer yandan kendi sanayisini geliştirmek isteyen ya da gelişmiş sanayiler için hammadde temin eden yahut sanayileşmek isteyen ülkeler bulunmaktadır. Bu durum dış ticaretin kalkınma ve refah üzerinde olan etkisinin büyük tartışma konusu olmasına neden olmuştur, bunun yanı sıra bu etki ister her ülke grubu içinde görülür ister de iki ülke grubu arasında gerçekleşebilir. İncekara tezinde (İncekara, 1985, S.9) dış ticaretin kalkınmayla ilişkisi kısa vadeli olarak kalkınmanın ihtiyaç duyduğu sermaye ithalatını karşılamaktan ibaretken uzun vadeli olarak ekonomideki kaynak dağılımını etkilemekten ibarettir (Serin, 1975, S.7). Çünkü sanayileşmenin ilk evresinde gereken sermaye malları ve diğer mallar ancak yabancı ülkelere temin edilebilir. Gelişmekte olan ülkeler sanayileşmeye başlarken sermaye mallarını yurtdışından temin edeceği için dövize ihtiyaç duymakta ve dolayısıyla döviz soruları ortaya çıkabilmektedir. Döviz, yabancıların tasarrufları olmadıkça, ihracat yoluyla girebilir ülkeye ancak, bu da dış ticaret politikasının uygulanacak olan sanayileşme politikasıyla doğrudan doğruya ilişkisi oluşunu bize göstermektedir. Şöyle ki, sanayileşmenin olmazsa olmaz sermaye mallarını düşünmeden önce ihracatın miktarını ve getirdiği değere bakılmalıdır. (Kurdoğlu, 1971, S.274).

Dış ticaretin bir diğer temeli ise kaynak dağılımıdır. Ülkeler, aralarındaki farklılıklardan hareketle her şeyi üretmek yerine üretebildikleri malların endüstrilerinin verimliliğini artırarak diğer ülkelerin farklarından yararlanabilir. Çünkü her bir ürünün bir fırsat maliyeti vardır, basit tanımıyla, A ürününü üretmek için kullanan kaynak B ürününü üretmek için ayrılan kaynaklardan bir tasarruf etmek demektir. Öyleyse ülkeler fırsat maliyetlerindeki farklılıklardan yararlanarak dış ticarete başvurur. Bunun literatürde en ünlü modeli David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler modelidir. Modele göre ülke, sahip olduğu bol olan üretim faktörünü üretimi diğer mallara göre daha az fırsat maliyete sahip olan malın üretiminde yoğunlaştırır ve o malın ihracatını yapar (Kurgman, Obstfeld, Melitz, 2017, S.25-26). Ne var ki gerçek hayatta farklı durumlar rastlanmaktadır.

Bir Klasik Dış Ticaret teorisi olarak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre her iki ülkenin tek üretim faktörü vardır; o da emek faktörüdür. Emek faktörü homojendir, faktörler ülke içinde hareketli ancak her iki ülke arasında hareketsizdir, piyasada tam istihdam sağlanmış, tam rekabet koşulları geçerli olmuş ve asgari ücret gibi devlet müdahaleleri şeklinde varsayımlarını özetleyebiliriz. Bu varsayımlardan hareket eden Klasik teori, arz yönlü ve statik analize dayanmaktadır (Karluk, 2003, S.13). Bahsi geçen varsayımları ele aldığımızda şunları görmek mümkündür:

Ricardo, faktörün ülkeler arasında hareketsiz olması varsayarak üretim faktörlerinin birbirinden farklı olduğunu göstermiş teoriyi sabit maliyetler üzerine kurmuştur. Bunun yanı sıra emek faktörü kendi arasında homojen olduğunu öne sürerek, fiziksel şartlar, iklim, eğitilmiş-eğitimsiz emek gücü gibi diğer etkenleri model dışında bırakmış olur. Aynı zamanda tam olmasa da faktörlerin ülkeler arası hareketliliği söz konusudur. Son olarak sabit olduğu varsayılan zevk ve teknolojiler özellikle güncel ekonomik şartlarda pek değişkendir ve gelir dağılımına bağlıdır (Karluk, 2003, S.21). Nitekim, yukarıda tüketim alışkanlıkları sermaye grupları tarafından belirlendiğini ve uygulanan sanayi politikalarının üzerinde etkisi olduğu değinilmiştir.

Ricardo Modelinin eksiklerini gidermek üzere birçok model çıkmıştır, bunların en önemlisi Hecksher-Ohlin teorisidir. Bu modelde Klasik dış ticaretin bazı varsayımlarını kabul etmişken, ulaşım maliyetleri olmadığı ve piyasada tam istihdam sağlandığı varsayımları gibi, modeli tek üretim faktörü üzerine değil en az 2 üretim faktörü geçerli olduğunu varsaymıştır. Aynı zamanda Ricardo modelinde ülkeler

arasında aynı kabul edilen üretim fonksiyonları Hecksher-Ohlin modeli üretim faktörleri yoğun olduğunu ve üretim fonksiyonları farklı olarak kabul etmiştir (Karluk, 2003, S.36). Öyle ise ülkeler arasında dış ticaret faktör yoğunluğuna göre belirlenir, ülkeler diğerine göre nisbi olarak daha zengin olduğu üretim faktörünü kullanarak üretiminde yoğun olarak kullanılan malları daha ucuza üretir ve ihracatını yapar.

Genel olarak tüm modellerde veri olarak ele alınan ve ticaret yaparak ülkeler arasında yavaş yavaş yayılacağı varsayılan teknoloji üretim fonksiyonuna dahil edildiğinde “hangi mal üretilmeli?” seçimi ortadan kalkar. Çünkü teknoloji değişken bir faktördür ve zamanla emek faktörü arasındaki ilişkisi hızla değişmektedir. Böylece sabit bir üretim fonksiyonundan söz etmek mümkün olmayıp karşımıza önceden belirtilmiş (Ex-post) üretim fonksiyonu çıkmaktadır. Bu durumda üretimde yeni tekniğe geçildiğinde verimlilik artışı sağlayabilirken üretim ölçeği büyüdüğünde daha fazla ürün çıkabilir ya da üretim faktörü farklı yerlere kayabilir (Kurdoğlu, 1971). Bu demek oluyor ki üretim fonksiyonu ve dolayısıyla dış ticaret statik analize dayalı olmayıp sanayileşme sürecinde meydana gelebilen verimlilik artışlarını ile yatırım ölçeğini ve arasındaki bölüşüm etkisini dikkate alan dinamik analize dayalı bir süreçtir.

Çalışmanın başında devletçilik kavramından söz edilirken serbest piyasa mekanizması ekonominin sorununu çözemediğini ve ekonomi dünyasına farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olduğu anlatılmıştır. Şimdi ise statik analize dayalı kaynak dağılımını belirleyen klasik dış ticaret teorisi, ünlü iki modeliyle, gerçek hayatla kıyaslandığında faktör fiyatlarına dayalı gerçek fırsat maliyetin belirlenmediğini ve verimlilik artışı gibi etkenleri model dışında bıraktığını belirterek gelişmekte olan ülkelerin dinamik analize dayalı politika izlemesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Aynı zamanda R. Prebisch ve G. Myrdal gibi iktisatçılara göre bahsi geçen modeller gerçekçi olmadığı gibi az gelişmiş ülkelerin aleyhine sonuçlar doğurduğunu savunmakta ve serbest dış ticaretten kârlı çıkamayacaklarını belirtmektedir. Dolayısıyla bu ülkeler sanayilerini dış rekabetten korumalıdır (Serin, 1975, S.32). Nitekim aynı süreçte, II. Dünya savaşıdan sonra gelişmiş ülkeler iç piyasalarını geleneksel tarım ürünleri ihraç eden gelişmekte olan ülkelere karşı kapatmaya başlamıştır, hatta istihdam düzeyini korumak üzere gelişmekte olan ülkelere kurulması planlanan bazı sanayi sektörlerine yasalar getirmiştir. Bu tür uygulamaların getirdiği “büyüme ancak iç piyasaya dayalı olabilir” düşüncesiyle birlikte serbest dış

ticaretin gelişmekte olan ÷lkelerde etkili olmayacağı anlaşılmaması gelişmekte olan ÷lkelerde iç piyasaya dayalı büyüme atmosferini desteklemiş ya da başka bir deyişle “İthal İkame Sanayileşme Politikasının” başlangıcı olmuştur. Kalkınmak, kesinlikle dış ticareti birden bırakmak anlamına gelmez ancak kıt olan kaynakları en sağlam şekilde değerlendirerek olur (İncekara, 1985).

1.2.4.2. İthal İkamenin Tanımı, Amacı ve Aşamaları

Yukarıda kısaca verdiğimiz özetten hareket ederek ithal ikamenin tanımını şöyle yapabiliriz; belli bir ekonomide önceki dönemde ithal edilmiş ya da ekonominin ihtiyacı olup dışarıdan aldığı malların sonraki dönemde yurtiçinde üretilmesidir. Başka bir deyişle, yerli sanayinin, mümkün olduğu kadar, iç talebi karşılamasıdır (Ertüzün, 1976, S.153).

İthal ikamesinin amacını taktik ve stratejik olarak ikiye bölebiliriz. Taktik yanı; ithal mallarını yurtiçinde üreterek döviz tasarrufu yapmak ve sanayileşmek için önemli olan sermaye malları satın almak. Stratejik yanı ise ekonominin büyümesini ve bağımsızlığını gerçekleştirmektir.

İthal ikame politikası bir yandan ödemeler bilançosu politikası bir yandan da kalkına stratejisidir. İthalatı kısıp döviz tasarrufu amaçlarken ödemeler bilançosuna pozitif etkisi olduğu gibi kaynak dağılımını ve büyümeyi hedef aldığı için bir kalkınma stratejisi olmaktadır. Peki döviz tasarrufu nasıl sağlanır? Ya da hangi sanayilerin desteklenmesi gerekir? Şöyle ki eğer belli bir malın yurtiçinde üretilmesi için gereken döviz yurtdışından ithal edilmesi için gereken dövizden az ise döviz tasarrufu olur ve ithal ikame gerçekleşir (Ertüzün, 1976).

Açıkçası burada şu soru sorulabilir; döviz tasarruf etmek mi yoksa döviz kazanmak mı? Yani ÷lke olarak kaynaklarını yurtiçi üretime tahsis edip ithalat yoluyla çıkmayan dövizleri ÷lke içinde değerlendirmek mi yoksa kaynakları yurtdışında satabileceğimiz ürün üretmek için kullanıp ihracattan döviz kazanmak mı daha kârlı? Aslında bu soru sadece kârlılıktan ibaret değildir, yukarıda sayılan dışsal etkenlerin yanı sıra sanayileşme yolculuğunun başlangıcında olan ÷lkelerin ürettiği mallar ilk etapta uluslararası piyasada rekabet edecek nitelikte çoğu zaman olmamaktadır.

İthal İkameci sanayileşme stratejisini seçen gelişmekte olan ÷lkeler, tarım ürünlerine dayalı geleneksel üretim yapısını değiştirmeyi hedeflemektedir. Çünkü geleneksel ihraç mal ürünleri ÷lkenin ithal ihtiyacını karşılayamamaktadır, dolayısıyla

ödemeler bilançosu sorununu çözerek ülkenin sanayileşmesinde ciddi adımlar atılabilir. Sanayileşme yolunda adımlar ilerledikçe sektörler arası ilişkilerin, yani ileri ve geri bağlantı ilişkilerin, etkisinden yararlanarak ekonomi canlılık kazanır ve ekonomik kalkınma gerçekleşir. Son olarak bu kalkınmanın içinde ihtiyaç olan malların yurtiçinde üretilmesi ekonomiyi dışarıya bağlı olmaktan uzaklaştırdığı için stratejik hedefimize ekonomik bağımsızlığı elde ederek ulaşmış oluruz (İncekara, 1985, S.27). Peki bunlar gerçek hayatta geçerli midir? İthal İkame stratejisine yönelik eleştirilerine birazdan değineceğimiz için bu soruyu stratejinin aşamalarına geçerek atlatıyoruz.

İthal İkame Sanayileşme Politikasının 2 aşaması vardır, niteliği açısından doğal aşama ve teşvik edilmiş aşama olarak karşımıza çıkarken (Tunca, 1981, S.5) uygulanması açısından karşımıza, literatürde genelde kolay aşama ve zor aşama olarak denen, kısa dönem ve uzun dönem aşamaları çıkmaktadır. Tıpkı yukarıda değindiğimiz taktik ve strateji mantığı gibi kısa dönemde genelde tüketim mallarının yurtiçinde üretilmesi iken uzun dönem ekonomik yapının değişmesi ve endüstriler arasındaki bağlantıların oluşmasıdır.

Birinci Aşama, ülke içerisinde tüketim mallarına olan talebin ithalatla karşılanan kısmını yerli üretimle karşılamaktır. Emek yoğun gerektiren, dayanıksız tüketim malları gibi, nihai tüketim mallarının sektörlerinin yurtiçinde teşvik edilmesi ve yerli talebi karşılaması piyasa kârını ve ithal ikameyi uyarır. Peki neden kolay? Çünkü genelde bu tür malların üretimi özel bilgi gerektirmeyen ya da yetenekli eleman istemeyen üretimdir, bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkeler genellikle bu mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Kundak, 2015, S.39).

Şöyle ki, ilk aşamada tüketim mallarının seçilmesi arkasında 4 neden vardır; birincisi tüketim mallarının üretimi ara mal ya da yatırım mallarının üretimi kadar maliyetli bir üretim değildir. İkincisi, tüketim mallarının üretimi yüksek teknoloji gerektirmez. Üçüncüsü, bu malların ekonomideki yeri belli bir büyüklüğe ve pazar payına sahip olması ve son olarak da üreticilere fiyat uygulama gücü verdiği için üretime ayırabilecekleri kâr payları büyük olup yatırımın yeniden dönüşmesi için gereken altyapı hazırlanmış olur (Little ve Scitovsky, 1970). Buradaki amaç üretim miktarını artırmak ve mutlak gelir seviyesini yükseltmektir. Bu yüzden ithal ikamesini desteklemek üzere 2 adım atılır, birincisi nihai tüketim mallarının üretiminde kullanılan ara mallarına ithal kolaylığı sağlarken onların ithaline kısıt getirmek,

ikincisi ise yerli üretimi teşvik etmek için kurun düşmesini engellemek yani liranın değerini hep yüksek tutmaktır (Ertüzün, 1976, S.162). Tablo 1.5'te görüldüğü gibi ithalat içindeki tüketim mallarının oranı 1980 yılı (Sanayileşme politikasının değiştiği yıl) itibarıyla %7,3 oranında azalıp %4,6 dolaylarında seyretmiştir. Sanayinin GSYH içindeki payını, birbirine bağlantılı olduğu için ikinci aşamadan sonra inceleyeceğiz.

İkinci Aşama; bu aşama ara mallar, sermaye malları ve dayanıklı tüketim mallarının yurtiçinde üretilmesi ile gerçekleşir. Bu aşamanın zor olmasının nedeni, ilgili malların üretimi yoğun sermaye ve ileri teknoloji gerektirmesidir. Aynı zamanda eğitilmiş işgücü bu aşamada ayrılmaz bir şarttır. Bunun yanı sıra istenen yatırım malları ya da hammadde yüksek maliyetli maddelerdir. Maliyetin yüksek olması döviz tasarrufu imkanlarını daraltır, ülkenin iç rekabeti azalır ve negatif reel faiz oranları karşımıza çıkar (Balassa, 1986, S.157). Bu yüzden bu aşamaya girerken piyasanın zemini iyice hazırlanmalıdır. Çünkü bu aşamayla birlikte ülkenin kaynak dağılımı ve ekonomik kalkınma yönü değişmeye başlar. Alt bölümümüzün başında tanımını yaptığımız ileri bağlantı ya da geri bağlantıya sahip endüstrilerin bu aşamada uyarılması ve başarılı sonuçlar vermesinin arkasında, iç talebin canlanması, gelir esnekliği ve endüstriler arası talepte hareketle ithal ikamenin bu aşamasına geçilmesi yatmaktadır. Çünkü dış rekabette korunan piyasanın talebi canlı değilken iç talep üretimi frenler ve aktif sektörler pasif olanları canlandırması söz konusuysa pasif olanların da aktifleri engelleyici duruma düşmesi söz konusu olabilir (Ertüzün, 1976) O halde birinci aşamada tasarruf edilen döviz ikinci aşama için gerekli olan teçhizatın ve yatırım mallarının en azından bir kısmı karşılanmalı ve mesleki eğitime yer verilmedir. Aksi takdirde faturası yükselen maliyetli girdiler ancak ihracatla ya da borçlanmayla karşılanabilir. Zira yüksek korumacılık geçici politika niteliğinde olmalı, bunu ikinci ve üçüncü Beş Yıllık Sanayi planları amaçları arasında görmüş, yavaş yavaş katı korumacılıktan esnek korumacılığa ve ihracat teşviklerine geçilmiştir.

Politika seyirinden ve gerçek hayatta görülen gelişmelerden hareketle İthal İkame Sanayileşme Politikası uzun zamanlara dayanabilen bir politika olmadığını gözlemleyebiliriz. Zira dünya sahasında özellikle 1980 yılları itibarıyla dünyaya güçlü esen küreselleşme dalgaları ve serbest sermaye hareketleri ekonomilerin kapalı duvarlarını açılmaya zorlamıştır. 1980 yılında politika değişikliğine giden Türkiye ekonomisi İthal İkame Sanayileşme Politikası sürecinde uğradığı değişimleri aşağıdaki tablolar ile değerlendirmek mümkündür. Tablo 1.7 ve Tablo 1.8'den

görebileceğimiz gibi GSYH içindeki sanayinin oranı %2 artarak %18 dolaylarında seyretmiş, fakat yaklaşık %13 büyüyerek %56 oranına ulaşan hizmet sektörü dikkat çekmektedir. Boratav'a göre bunun nedeni sanayi sektörünün istihdam yaratamamasıdır (Boratav, 2006). Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerde yaşanan durum ise önce sanayinin büyümesi sonra hizmet sektörünün yayılması şeklindedir, Türkiye'de bunun tersi görülen ve bugüne kadar devam eden bu durumu gözetlerken sanayileşmekten çok hizmetleşmekten bahsedebiliriz (Eren, 2017, S.89). Boratav'ın yahut Eren'in ortaya attığı tezin geçerliliğini ölçmek için İstihdamın Sektörel dağılımına bakmakta fayda vardır. Tablo 1.8'de istihdamın sektörel dağılımı gösterilmiştir. Hizmet sektörüne inşaat sektörü dahil edilmiştir. Oransal atılım hemen hemen GSYH'nın sektörel dağılımına yakın bir atılımdır, sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki oranı yaklaşık %5,5 artarken hizmet sektöründe %10'u bulmuştur.

Tablo 1.7

1973-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin GSYH'sı ve Bileşenleri (Tüik).

Yıllar	GSYH M.TL	Tarım %	Sanayi %	Hizmet %
1973	399.089	30,72%	17,30%	51,98%
1974	537.678	32,95%	16,58%	50,46%
1975	690.901	32,70%	16,69%	50,61%
1976	868.066	30,60%	18,11%	51,29%
1977	1.108.271	29,54%	17,44%	53,02%
1978	1.645.969	30,20%	17,33%	52,47%
1979	2.876.523	26,68%	19,78%	53,54%
1980	5.303.010	25,46%	18,31%	56,23%

Tablo 1.8'in verileri SBB'nın yayınladığı Sanayi Planları raporlarından çıkarılmış ve oranlar ona göre hesaplanmıştır. Tabloda 1977 yılına doğru tarımın istihdam oranı azalmakta ancak istihdam oranında ciddi artış gösteren sanayi yerine hizmet sektörü yer almaktadır. Bu bilgiler az önce değindiğimiz Boratav'ın sanayi sektörünün istihdam yaratmaması ya da Eren'in hizmetleşme hipotezlerini desteklemektedir.

Tablo 1.8

Seçilmiş Yıllara göre İstihdamın Sektörel Dağılımı, Bin kişi (SBB).

Yıllar	Toplam	Tarım		Sanayi		Hizmet	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
1962	12.643	9.740	77,04	995	7,87	1.908	15,09
1967	13.238	9.556	72,19	1.222	9,23	2.460	18,58
1972	13.917	9.307	66,88	1.491	10,71	3.119	22,41
1977	14.726	9.100	61,80	1.859	12,62	3.767	25,58
1978	14.845	9.085	61,20	1.906	12,84	3.854	25,96

Tablo 1.9

Sanayi Sektörünün Alt Gruplara Göre Dağılımı (SBB).

Yıllar	Madencilik	Enerji	İmalat Sanayi	İmalat Sanayi		
				Tüketim Malları	Ara Mallar	Yatırım Malları
1972	2,7	2,4	94,9	53,2	33,9	12,9
1977	3,9	2,1	94,0	49,0	37,7	13,3

Veriler, SBB'nın yayınladığı 1979-1983 Sanayi Planından çıkarılmıştır. S.14.

Yukarıda Tablo 1.9'da verilen Sanayi sektörünün alt gruplarına bakarsak Tüketim mallarının payı azaldığını fakat ara malların ile yatırım mallarının payı olması gereken düzeyde büyümediğini görürüz. Aslında sanayi sektörünün istihdam düzeyi fazla gelişmeyince böyle bir sonuç bekleyebiliriz, zira yukarıda anlattığımız gibi İthal İkame Sanayileşme politikasının ikinci aşamasının başarılı olması için istenen düzeyde eğitilmiş işgücünün olması gerekmektedir. İthal ikamenin dış ticarete olan yansıma şeklini Tablo 1.10'ten ve Tablo 1.11'dan takip edilebilir. Tablodan hemen anlaşılabilir ki tüketim mallarının ithalatı genel toplam içinde azalmış durumda olmasının yanı sıra hammadde mallarında ciddi bir artış görülmüştür. Oranlar Tablo 1.11'de verilmiştir. Tablo 1.11'de oranlar azalış ve artışları daha kolayca anlaşılabilir. Şöyle ki, Türkiye'nin tüketim malları ihracatı 1973 yılı itibarıyla azalış göstermesinin

yanı sıra 1980 yılın oran eski halinde dönmüş, yatırım mallarında ciddi artış olmamış fakat hammaddenin ister ithalatı ister de ihracatı hala dış ticaretin büyüme payını temsil etmektedir.

Tablo 1.10

Türkiye Ekonomisi 1973-1980 İhracat-İthalat Bileşenleri (TÜİK).

Yıllar	Yatırım Malları		Hammadde		Tüketim Malları	
	M	X	M	X	M	X
1973	429.61	6.07	1.418.30	796.81	238.25	514.19
1974	617.51	15.95	2.868.25	899.17	291.65	617.06
1975	978.87	15.10	3.346.19	840.18	413.45	545.76
1976	1.148.85	16.81	3.564.23	1.319.57	415.59	623.83
1977	1.222.42	13.35	4.207.91	1.002.25	365.66	737.41
1978	793.03	13.43	3.455.57	1.443.11	350.09	831.62
1979	756.27	29.98	3.982.32	1.195.64	327.33	1.035.57
1980	797.61	49.05	6.747.14	1.527.80	363.86	1.333.27

(Yüz Bin dolar)

Göze çarpan değerlerden bir tanesi hammaddenin ithalatında, 1974 ve 1980 yılında, neredeyse önceki yılın 2 katı kadar bir artış olmasıdır. İhracat cephesinden baktığımız zaman, tüketim mallarının ihracatı genel anlamda hep artış eğiliminde olduğunu, hammadde ihracatı yaklaşık %65 civarlarında seyrettiğini ve yatırım mallarının ihracatında çok cüzi bir yolun kat edildiğini görebiliriz. Sonuç itibarıyla başta konulan amaçlar doğrultusunda ve verilerin ışığında değerlendirecek olursak şunu diyebiliriz ki; geleneksel ihracat yapısını değiştirme hedefiyle başlayan bu yolculuk birinci aşamasını başarılı tamamlamış, tüketim mallarının büyük kısmını yurtiçinde üretebilmiş fakat ihracatın yapısını değiştirememiştir, bunun başlıca nedeni birinci aşamadan ikinci aşamaya sağlam geçişin sağlanamaması olabilir (Eren, 2017). Aynı zamanda ikinci aşamaya geçince ve yerli üretime teşvik sağlamak üzere hammadde ithalatına sağlanan kolaylıklar nedeniyle ithalatın yapısı değişmiş ve sanayi üretimi bağımlı hale getirmiş oysa baştaki hedef bağımsızlığı elde etmektir. Nitekim üretim yerli sektörlerin talebinin seviyesinin altında olursa yapılan teşvikler bir kaynak israfına yol açabilir, zira başta ele aldığımız gibi bazı sektörlerde alınan üretim

kararları sermaye sahiplerinin zevk ve tercihlerini yansıtmaktan ibaretti. Son olarak dünya sahasında küreselleşme gibi meydana gelen gelişmeler ekonomiye etkisini göstermekte ve artık kapalı ekonomi politikalar ile devam etmek imkânsız hale gelmiş durumundadır.

Tablo 1.11

Türkiye Ekonomisi 1973-1980 İhracat-İthalat Bileşenleri Oranları (TÜİK).

Yıllar	Yatırım Malları		Hammadde		Tüketim Malları	
	M	X	M	X	M	X
1973	27,49%	0,69%	90,77%	90,04%	15,25%	58,10%
1974	29,60%	1,21%	137,49%	68,27%	13,98%	46,85%
1975	25,91%	0,99%	88,58%	54,84%	10,95%	35,62%
1976	24,24%	1,20%	75,22%	94,18%	8,77%	44,53%
1977	23,84%	0,68%	82,05%	51,13%	7,13%	37,62%
1978	13,68%	0,77%	59,62%	82,32%	6,04%	47,44%
1979	16,44%	1,31%	86,59%	52,25%	7,12%	45,26%
1980	15,73%	2,17%	133,09%	67,57%	7,18%	58,96%

Oranlar, TÜİK'ten alınan değerlerden yararlanarak hesaplanmaktadır.

Kaldı ki İthal İkame Sanayileşme Politikasına yönelik eleştirileri ele almadık. Her ne kadar ekonomi dışarıdan etkilense etki iç piyasanın özelliklerine göre şekillenir, zira gelişmekte olan ülkelerde genel olarak farklı sonuçlar rastlanmıştır. Bunun literatürde en çok konuşulan tipi Güney Kore ekonomisidir. Güney Kore ekonomisi aynı süreçte Türkiye ekonomisinin hemen hemen yakın özelliklerine sahipken 1990'lı yıllarda her iki ülkede farklı fotoğraflar karşımıza çıkmaktadır.

1.2.4.3. İthal İkameci Sanayileşme Politikasına Yönelik Eleştiriler

Her bir strateji seçilirken 2 temel konuya dikkat edilir. Birincisi ekonominin içinde bulunduğu değiştirilemeyen etkenlerdir. Adı üstünde değiştirilemeyen olduğu için buradaki iş alanımız kontroldür, başka bir deyişle; değiştiremediğimiz durumların bizi etkileme gücünü kontrol eder ve en aza indirgeriz. İkincisi değiştirilebilir faktörler, burada ise yapacağımız şey en optimum düzeyde kullanmaktır. Şu demek oluyor ki; bu başlık altında okuyacağımız eleştiriler politikanın terkedilmesi

gerektiğini söylemez politikanın ilgili alanda neden başarmadığını ve başarması için nelerin dikkate alınması gerektiğini söyler. Zira seçim kararı nasıl özür gereği 2 farklı etkene dayanıyorsa başarıp başarmamakta özü gereği 2 farklı nedene dayanır.

İthal ikamesine yönelen temel eleştiri ilk yukarıda bahsi geçen durumla ilgilidir. Gelişmekte olan ülkeler 20 yy'in ortasında karşı karşıya geldikleri durumdan ve sanayileşerek kalkınmaları zorunluluğundan ötürü yerli sanayinin gelişmesi ancak yerli üretime teşvikle ve onu dış pazardan korumakla olur düşüncesini benimsemiştir. Netice itibarıyla yerli talebin yüksek olduğu alanlara yönelik sanayileşme adımları atıldı ve bu da işin kolay aşamasıdır. Ancak ilerleyen zamanla, yüksek büyüme, yüksek istihdam ve sanayinin devam eden büyümesini sağlamak ciddi ithal girdilere dayanacağı için yerli paranın değeri çeşitli araçlarla düşük tutulur. Bu demek oluyor ki yolun başladığı "döviz tasarrufu" hedefi özellikle Türkiye gibi sabit döviz kuru sistemi kullanan ülkeler için zamanla döviz darboğazına neden olacaktır. Tasarrufların erimesi ya da kaynakların optimal olmayan dağılımı dengesiz büyümeye yol açar (Tuncer, 1979, S.16). Bu nedenle başta yüksek büyüme sağlansa bile zamanla büyüme oranları dengesizleşir ve döviz darboğazları nedeniyle yüksek tutulması oldukça zorlaşır (İncekara, 1985, S.54). Tablo 1.12'de Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme stratejisinin benimsendiği 1963 yılından 1980 yılına kadar büyüme verileri gösterilmektedir.

Tablo 1.12

Türkiye Ekonomisinin GSMH Büyüme Oranları (TÜİK).

Yıllar	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Büyüme %	9,70	4,10	3,10	12,0	3,90	-	4,30	4,40	7,0
Yıllar	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Büyüme %	9,20	4,90	3,30	6,10	9,0	3,0	1,20	-0,50	-2,80

İkincisi ve verilerden kolay kolay fark edilebilen durum ekonominin ithal girdilere bağıllığının artmasıdır. İktisadi bağımsızlığı amaç edinen politika, üretim için gerekli girdi maddelerinin ithaline kolaylık sağlanması zaman içerisinde ciddi artışlara neden olabilmektedir. Bunu nedenine aslına yukarıda değinilmiş; kolay aşamadan zor aşamaya başarılı geçişin sağlama anahtarlarından bir tanesi üretimin altyapısını temsil

eden eğitimli işgücüdür. Bundan hareketle önemli 2 görüntü karşımıza çıkabilir: yabancı yatırımcıların özel yatırım yoluna gitmesi ve endüstrinin ileri bağlantıları yeteri kadar güçlü olmamasıdır.

İhracatçı yabancı firma yasaklardan dolayı ithal ettiremedikleri ürünleri, girdilerin ithaline sağlanan teşviklerden yararlanarak, özel yatırım yoluna gidebilir. Ancak bu durum yerli sanayinin gelişmesi değil de yurtiçinde açılan alt firmanın girdilerini ithal ettiği ana firmaya bağlı kalması demektir (İncekara, 1985, S.54). Türkiye ekonomisi açısından baktığımızda bu durum ekonominin ileride karşı karşıya kalacağı “montaj sanayisi” tezinin ortaya çıkmasında rol oynamış olabilir. Nitekim böylesi bir dezavantajın oluşması Sanayileşme Stratejisinin özünden ziyade uygulamada meydana gelen ve iyileştirilen bir dezavantaj olmalıdır.

İleri bağlantıların güçsüz olması ise ikinci aşamada üretimine geçilen ara mallardan kaynaklıdır. Şayet belli bir ürünün yurtiçindeki talebi belli bir yere kadar ulaşmamışsa ve onun üretiminde kullanılan malların üretimine başlanırsa ortaya çıkacak durum kaynak israfından başka bir şey değildir (Ertüzün, 1976, S.153). Çünkü talebin belli bir yere ulaşmaması demek onun girdilerine olan talebin arzını karşılayacak kadar büyük bir talep değildir. Sonuç itibarıyla gelişmekte olan ülkeler hangi malı ve ne zaman üretmesi gerektiğini çok sağlam bir şekilde seçmezse ciddi kaynak israfına ve sanayisinde üretim verimsizliğine kayacaktır.

Sonuç olarak genellikle gelişmekte olan ülkeler ithal ikame sanayileşme politikasını hem dışsal hem içsel etken sayesinde seçmiştir. Dışsal etken, dünya buhranı ile başlayan ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmesi için çözüm sunamayan klasik dış ticarete kadar uzanan dünya ekonomisindeki değişimlerdir. İçsel etken ise gelişmekte olan ülkelerin sanayi sektöründe gelişmiş ülkelere göre geride kalmaları, sanayileşerek büyüme gerçekleştirmek istemeleri ve iktisadi bağımsızlığı elde etmeye çalışmalarıdır. Türkiye ekonomisi açısından ithal ikameci sanayileşme politikası başarıyla başlayan ancak dönemler arasında sağlam geçiş olmadığı için politika kaynak dağılımının değişmesini ve dolayısıyla kaynak israfı söz konusu olmasına neden olmuştur. Son olarak dünya genelinde başlayan küreselleşme politikaları Türkiye dahil olmak üzere diğer gelişmekte olan ülkelerin politika değişmeye zorlamış ve sermayenin serbest dolaştığı zamanların habercisi olmuştur.

1.3. İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi ve Türkiye

Herhangi bir planın başarısı planın güçlü ve sağlamlığına dayandığı gibi uygulandığı ortamda yayan güven ve farkındalığa da dayalıdır. 1980’li yıllar bir yandan küreselleşmenin başladığı yıllar bir yandan da Vietnam savaşı, 1980 darbesi ve diğer etkenlerin neden olduğu güvensizliğin olduğu yıllardır. Şöyle ki planlayıcıların her ne kadar mantıklı bir dayanağı olsa da kamuoyuna birebir yansımaları ve dolayısıyla piyasaya geçmesi ve piyasanın kendini ona göre şekillendirmesi zaman alıcı bir durum ve her zaman plana %100 uymayan bir durumdur. Sosyal bilimlerin bir dalı olarak iktisat kendi çerçevesinde mantığını yürütürken insanın doğası gereği değişkenlik ve karmaşık arz eder, örneğin; “insan rasyoneldir” varsayımının tersine gerçek hayatta her zaman rasyonel kararın alınmadığını görürüz. Sonuç itibarıyla ister İthal İkame ister de İhracata Dayalı Büyüme Stratejilerinin işleyişi sadece planın içeriği ve dayanaklarına değil piyasanın öz öznesi olan insanın davranış, zevk ve tercihlerine ve toplumun sınıfsal dengelerine de bağlıdır.

İthal ikame sanayileşme stratejisinden umulan hedeflere ulaşamayınca, dünya genelinde kapalı ekonomi düşüncesi yavaş yavaş gerilince büyüme stratejisi anlayışı da değişmiştir. İhracata dayalı büyümeyi özetle; büyüme kaynağı olarak ihracatı gösteren ve ona yönelik sanayi üretimi yoğunlaştıran sanayileşme stratejisidir (Çelebi, 1991, S.3). İthal ikame başlığı altında ülkeler bu stratejileri sorarken şu soruyu sorulduğu anlatılmıştır; döviz tasarruf mu etmeliyiz? Yoksa döviz kazanmalı mıyız? İhracata dayalı büyüme stratejisinde “döviz”i kazanmaya çalışmaktayız. Artık piyasamız sadece yerli alıcılar değil uluslararası arenadaki alıcıların kütlesi de hedefimizdedir.

İhracata yönelmenin bir diğer yönü ise ekonomik yapı değişikliğine giden sürecin kısaltılmasıdır. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ister sanayi yapısı ister de ihracat yapısı geleneksel mallardan ve tartıma dayalı üretimden ibarettir. Her bir ülkenin faktör bolluğuna uygun olarak alanlara yönelmesi ve bu yapı değişikliğini hızla gerçekleştirmek için bu yola başvurulmaktadır. İncekara çalışmasında ihracatın büyümeye etkisi olabilmesi için ihracatın yıllık artışı büyümenin yıllık artışından büyük ya da eşit olması gerekmektedir. Çünkü artış hızı böyle olunca yurtiçi üretim ve dolayısıyla tasarruflar artacaktır (İncekara, 1985, S.27). Kaldı ki böyle bir değişimin gerçekleşme koşulu; gelişmekte olan ülkelerin ihraç edecekleri ürünlerde rekabet sağlamak istiyorsa önce o ürünün yurtiçi talebi yeteri seviyeye ulaşmalıdır. Aynı

zamanda bu üretim yönelişi lüks tüketim mallarda değil büyümeye katkıda olabilecek mallarda olmalıdır (Kurdoğlu, 1975, S.97). Literatürde ihracatın büyümeyle ilişkisi ele alınırken; üretim artığından yararlanarak ihraç etmek, ihraç gelirlerinden faydalanarak tasarruf yapmak ya da ithalat kapasitesini genişletmek yahut ihracat büyümenin bir fonksiyonu olarak onun katsayısından yararlanarak GSYH'yi büyütmek gibi yönleri ele alınır. Burada sormak istenen soru aslında ikinci nokta ile ilgilidir; ihracatın gelirleri. Başka bir deyişle ülkenin ihtiyaç duyduğu bir döviz kaynağı olarak ihracat. Bu noktayı Türkiye ekonomisi üzerinden ele alınacaktır.

İhracata dayalı büyüme modeli Türkiye'ye has bir model değildir ancak içsel etkenlerden etkilenecek aynı model her gelişmekte olan ülkede farklı bir fotoğraf göstermektedir. 1970'li yıllarda Türkiye'si her seçimin vadi olan reel ücretlerin olduğu seviyeden yüksek tutulması, KİT'lerin fiyat seviyelerinin düşük tutması ve ondan kaynaklanan ve gitgide şişen iç borç stoku, yüksek enflasyon ve çoğalan grevler nedeniyle kaybolan işgünleri görülmektedir. Tablo 1.13'ten TÜFE verilerini takip edebiliriz. Boratav'a göre 1980 kararlarının arka planında işçi sınıfı ile sermaye sahipleri arasında olan çelişki mevcuttur. Buna ek olarak ithal ikame modelinde döviz yüksek tutmak büyümeyi ciddi bir şekilde yavaşlatmıştır. Sermayenin ön plana çıkmasının bir dış etkeni ise bir önceki alt başlıkta değindiğimiz gelişmekte olan ülkelere yönelik sermayedarların duydukları güvensizliktir. Küreselleşmenin başladığı yıllarda uluslararası sermayenin güvenini kazanmak 1980'li yılların başlıca özelliğidir (Boratav, 2019, S.163).

Tablo 1.13

Türkiye'nin 1972-1980 Yılları Arasında TÜFE Oranları (TÜİK).

Yıllar	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
TÜFE %	15,3	15,8	15,4	19,0	16,4	22,5	53,3	62,0	101,4

Yabancı yatırımcılar, ekonomik aktörlerin hem eski hem yeni bir aktörü olarak 1980'li yıllar itibarıyla uluslararası arenada etkisinin artmaya başladığı yıllardır. 1930 dünya buhranı nedeniyle gelişen kamulaştırma atmosferi 1980 sonrasında yerini özelleştirmeye bırakmaya başlamıştır. Döviz mevduatlarına olan kısıtların kaldırılması, İstanbul borsasının kurulması ve Açık Piyasa İşlemlerinin APİ yürürlüğe girmesi gibi bu yolda atılan adımların amacını gösteren birer örnektir.

Peki hala ülkenin ihtiyaç duyduğu döviz sadece ihracat yoluyla mi elde edilir? Açıkçası ülkenin ihtiyaç duyduğu döviz sadece ihracat yoluyla değil ülkede faaliyet gösteren gerçek ya da tüzel kişilerin dışarıdan borçlanarak ya da para kazanmak amacıyla yaptıkları transferler, turizm ve yurtdışında çalışan işçilerin yaptıkları transferlerle elde edilebilmektedir (Eren, 2017, S.194) Bu tür işlemlerin altında izlendiği cari işlemler ve Ödemeler Bilançosunun detaylarını bir sonraki bölümde ele alacağız. Fakat burada bizi ilgilendiren ve sonraki dönemin dış sermaye ile olan çizelgesini çizecek olan “sıcak para”dır. Sıcak para ya da kısa vadeli sermaye hareketleri; genelde 30, 60 ve 90 gün süreli, bir yıldan az olan kamu ya da özel uluslararası sermaye hareketleridir. Ticari bono ve kısa vadeli mevduat hesapları bunun birer örneğidir. Bu tür yatırımlar genelde ülkenin istikrarsızlığına ya da ülkeye duyulan güvene çok duyarlıdır (Karluk, 2003, S.450).

1992 sonrası Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu döviz genel olarak sıcak parayla temin edilmiş ve bu politika 2011 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye'deki uygulama şekli olarak Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) yıllık reel getirisi 2011 yılına kadar hep pozitif değer aldığını görürüz, başka bir deyişle yabancı yatırımcının ya da dolar sahibi sermayedarın DİBS'e yapmış olduğu yatırım dolar bazındaki getirisi hep pozitif seyretmiştir. Nitekim 2008 krizinden sonra faiz onların ve dolayısıyla DİBS getirisinin düşmesi bu politikanın uygulanmasına yer bırakmamıştır. Bu politika Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede cari işlemlerde olan açığı kapatmak için kullanıldı. (Eren, 2017, S.198) Tablo 1.14'ten DİBS'in yıllık getirisinin seyrini takip edebiliriz. Tablo 1.14'teki son 5 yılın verileri Tüik'in yayınladığı *Finansal Yatırım Araçlarının Yıllara Göre Dönemsel Reel Getiri Oranları* raporundan elde edilmiştir. Kaldı ki ihracatın ithalatı karşılama oranına bakma onu da Tablo 1.15'ten görebiliriz.

Tablo 1.14

Türkiye'nin DİBS Reel Getirisi (Eren, 2017, S.198 - Tüik).

Yıllar	1995	1996	1999	2002	2006	2008	2009	2010	2011
DİBS	44,2	32,4	30,5	33,0	10,8	20,2	-6,1	12,1	-2,4
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021
DİBS	1,5	1,7	-4,7	-11,4	0,74	-3,94	-14,9	4,46	-14,5

Tablo 1.15

Türkiye Ekonomisi 1990 sonrası İhracat-İthalat Gelişmeleri (TÜİK).

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı	Ticaret Dengesi
1980	2.91	7.909	36,79%	-4.999
1985	7.959	11.344	70,16%	-3.385
1990	12.959	22.302	58,11%	-9.343
1995	21.636	35.709	60,59%	-14.073
2000	27.774	54.50	50,96%	-26.728
2002	36.059	51.553	69,95%	-15.494
2004	63.167	97.539	64,76%	-34.372
2006	85.534	139.576	61,28%	-54.042
2008	132.027	201.963	65,37%	-69.936
2009	102.142	140.928	72,48%	-38.786
2010	113.883	185.544	61,38%	-71.661
2011	134.906	240.841	56,01%	-105.935
2012	152.461	236.545	64,45%	-84.084
2013	151.802	251.661	60,32%	-99.859
2014	157.61	242.177	65,08%	-84.567
2015	143.838	207.234	69,41%	-63.396
2016	142.529	198.618	71,76%	-56.089
2017	156.992	233.799	67,15%	-76.807
2018	167.92	223.047	75,28%	-55.127
2019	171.464	202.704	84,59%	-31.24
2020	160.656	209.534	76,67%	-48.878
2021	213.648	260.679	81,96%	-47.031

Oranları, TÜİK'ten alınan değerlerden yararlanarak hesaplanmıştır (Milyon dolar).

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin son 20 yıldaki cari işlemler hesabı, bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi, her yılda açık vermiş olmasıyla birlikte ödemeler bilançosu hep fazla vermiştir. Bir diğer yandan az önce sorduğumuz soruya cevaben

şunu diyebiliriz; ülkelerin döviz geliri ancak ve ancak dış ticaretten gelmez fakat ülkelerin kendi olanakları ile elde edip etmediğinin göstergesi cari işlemlerdir. Yine Tablo 1.15'ten görebileceğimiz gibi ihracat 1980 yılından sonra 73 kattan fazla büyümüş durumundadır, bu gelişme hiç kuşkusuz ihracata dayalı büyümenin bir ürünüdür, buna karşılık olarak ve sıcak para politikası sonucunda ithalat 2021 yılı itibarıyla yaklaşık %32,95 kat artmış ve son 20 yılda dış ticaret çoğu zaman açık vermiştir. Sonuç itibarıyla ihracata dayalı büyüme stratejisi özellikle son yıllarda, dış ticaret açısından, yeteri kadar etkin kullanılamamıştır (Eren, 2017, S.214-227). Kaldı ki dış ticaretin bileşenlerini ve imalat sanayilerinin teknoloji yoğunluğu açısından değerlendirmek.

Tablo 1.16

Türkiye Ekonomisi 2013-2021 İhracat-İthalat bileşenleri oranları (TÜİK).

Yıllar	Yatırım Malları		Hammadde		Tüketim Malları	
	M	X	M	X	M	X
2013	14,45%	10,37%	72,52%	49,96%	12,79%	39,26%
2014	14,55%	10,56%	72,31%	47,36%	12,97%	41,32%
2015	16,70%	10,93%	68,73%	47,45%	14,37%	41,04%
2016	17,79%	11,18%	67,16%	46,79%	14,84%	41,45%
2017	14,00%	11,71%	72,78%	46,50%	12,91%	41,30%
2018	11,00%	11,85%	75,62%	47,58%	13,04%	40,09%
2019	12,39%	11,95%	77,27%	47,21%	10,08%	40,23%
2020	14,49%	11,66%	74,26%	47,36%	10,99%	40,26%
2021	13,24%	11,03%	77,43%	51,14%	9,19%	37,23%

Tükten alınan değerlere göre oranlar hesaplanmıştır.

Tablo 1.15 ve Tablo 1.16'dan görebileceğimiz gibi ihracat cephesinde tüketim mallarının ihracatı %21,73 oranında azaldığını ve yatırım mallarının ihracatı %11 dolaylarında seyrettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ithalat cephesinde hammadde ithalatında bir ciddi bir azalmanın olmadığını bilakis artış olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'nin sanayi üretiminin gruplara olan dağılımı önceki yıllara göre, Tablo 1.9, ciddi bir değişim göstermiştir. Bu değişimin en çok göze

çarpan yanı İmalat Sanayinin payının azalması, belki bu azalış fiili azalış olmaktan ziyade diğer sektörlerin, enerji ve inşaat, gelişmesinden kaynaklıdır. Ona rağmen imalat sanayi üretimin neredeyse yarısını temsil eder. Tablo 1.17 son 12 yılda olan gelişmeleri bize gösterir. Oranlar Tük'in yayınladığı *Ekonomik faaliyet ve büyüklük gruplarına göre üretim değeri 2009-2020* raporundan alınan verilerden yararlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 1.17

Türkiye'nin Sanayi Üretiminin Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Tük).

Yıllar	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat	Enerji	İnşaat	Diğeri
2009	1,28%	42,97%	7,53%	10,20%	38,02%
2010	1,43%	43,79%	7,23%	10,32%	37,23%
2011	1,51%	45,34%	6,43%	10,62%	36,09%
2012	1,45%	43,71%	7,21%	11,10%	36,53%
2013	1,39%	42,30%	7,79%	12,32%	36,20%
2014	1,21%	42,41%	7,64%	12,28%	36,45%
2015	1,06%	41,91%	7,40%	12,63%	37,00%
2016	1,00%	41,26%	6,70%	13,71%	37,34%
2017	1,05%	42,37%	6,13%	13,82%	36,64%
2018	1,16%	44,50%	6,12%	12,90%	35,32%
2019	1,23%	44,59%	6,62%	10,43%	37,14%
2020	1,38%	47,06%	7,08%	9,69%	34,79%

Sektörlerin 2010-2020 yılları artış ortalamalarını hesaplayacak olursak, sırasıyla; Madencilik ve taş ocakçılığı, İmalat, Enerji ve inşaat sektörlerinin artış oranlarını %18.96, %18.60, %16.92 ve %17.30 şeklinde bulunmuştur. İnşaat sektörü son 2 yıl hariç 21.56% gibi bir ortalama ile artış sağlarken, sektörde 2019 yılında ve 9,33 oranında olan küçülme ile 2020 yılında %5 gibi küçük büyüme oranı sayesinde artış ortalaması 17'ye düşmüş durumda kalmıştır. İhracata dayalı büyümenin nasıl bir yapısal değişim yarattığını görmek için ihracatın temel gruplardan çok alt sektörlere göre dağılımını incelemek gerekmektedir. Aynı zamanda imalat sanayinin

teknoloji yoğunluğu açısından ele almakta fayda vardır. Tablo 1.18 bize ihracatın $\frac{3}{4}$ 'ünü temsil eden hammaddenin seçilmiş alt sektörler göre dağılımını göstermektedir. Sektörlerin seçiminde hammadde ihracatında büyük paya sahip sektörler dikkate alınmıştır. Oranlar Tük'ın devrik olarak yayınladığı *Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre ihraca/ithalat* raporlarından faydalanarak hesaplanmıştır.

Tablo 1.18

Türkiye'nin hammadde ihracatının Seçilmiş Alt Sektörlere Göre Dağılımı.
(Tük).

Yıllar	İşlem Görmemiş Hammadde		İşlem Görmüş Hammadde		İşlem Görmüş Yağ ve Yakıt		Taşımacılık Araç Parçaları	
	X	M	X	M	X	M	X	M
2013	6,45	7,48	62,38	46,37	8,36	10,15	12,91	6,60
2014	6,22	7,44	64,37	44,65	5,66	10,23	13,65	6,98
2015	5,57	6,56	67,20	46,97	3,58	7,47	13,68	8,59
2016	5,67	6,56	67,64	49,74	1,79	6,22	14,60	10,05
2017	6,32	7,33	66,36	50,20	3,01	6,57	14,47	9,12
2018	5,88	7,80	65,76	47,75	3,92	8,29	14,33	9,13
2019	5,25	7,42	63,69	47,32	6,08	6,48	14,20	8,75
2020	5,25	7,74	66,96	54,28	3,70	4,61	12,90	8,39
2021	5,13	9,91	69,22	47,35	4,60	5,90	10,98	7,33

(Oran)

Türk sanayisine yönelik söylenen en çok eleştirilerden bir tanesi malların dahilde işleme rejimine tabi olmasıdır (Eren, 2017, S.219). Türkiye'nin ihracatının $\frac{3}{4}$ 'ünden fazla hacim kapsayan hammaddenin yine yaklaşık %70'i işlem görmüş hammaddeye aittir. Sanayileşmenin verimli ilerleyip ilerlemediğini anlamak için sanayileşme hızının büyüme hızıyla kıyaslamak, istihdam açısından değerlendirmek ve ihracatın sektörel dağılımını incelememiz gerekmektedir. İhracata dayalı büyüme stratejisini ele alırken sanayileşme hızının büyüme hızından büyük olması gerektiği ya da en az eşit olması gerektiği açıklanmıştır. Türkiye'de durum özellikle son yıllarda sanayileşme hızı genelde büyüme hızına yakın değerler seyrettiği görülmektedir (Eren,

2017, S.339). Bunun yanı sıra 1978 yılına göre, Tablo 1.8, sanayi sektörünün istihdam edilen işgücüne oranı yaklaşık %8,8 artarak %21,4'e ulaştığı, aynı zamanda 1978 yılında istihdamın %61,20'sini temsil eden tarım 2021 yılı itibarıyla %17,2'ye düşmüş durumdadır (Tablo 1.19). Son olarak ve İhracata Dayalı Büyüme Stratejisinin büyük değişim gösterdiği ihracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımıdır. 1982 yıllara göre kıyasladığımızda tarımın ihracattaki payı %3'lere düşmüş olmasının yanı sıra imalat sanayinin oranı %94'e kadar ulaşmıştır (Tablo 1.20). Fakat ihracatın tarıma dayalı yapısının değişip değişmediğini imalat sanayinin ihracatının alt sektörler göre dağılımını inceleyerek görebiliriz.

Tablo 1.19

Türkiye'nin 2014-2021 Yılları Arasında Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenlerin Oranı (Tüik).

Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2014	20,2	20,7	7,4	51,6
2015	20,2	20,2	7,2	52,4
2016	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	19,2	19,2	7,5	54,1
2018	18,4	19,8	7,0	54,8
2019	18,1	19,9	5,6	56,4
2020	17,7	20,6	5,7	56,0
2021	17,2	21,4	6,1	55,3

Sonuç olarak Türkiye'nin İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi ile ihracatının yapısı tarıma dayalı olmaktan büyük ölçüde çıkmış durumda olduğunu görürüz. Nitekim imalat sanayinin ihracatının 2/3'sinden fazla tarıma dayalı ya da işlenmiş tarım ürünü değildir. Ancak Tablo 1.16 ile Tablo 1.18'den açıkça anlaşılabilir ki ithal etmeden ihraç edilemez ya da başka bir deyişle ihracatın gelirleri ithal giderlerini karşılayamamaktadır. Tablo 1.20 Türkiye'nin 1980 sonrası ihracat yapısının ciddi şekilde değiştiğini, örneğin; Tarımın ihracattaki payı %37,3'ten %3,18'e düştüğünü ve imalat sanayi payı %94,49'a çıktığını göstermektedir. Ancak bu değişim Tablo 2.3'te değinildiği gibi sanayi sektörünün ihracatının teknolojiye göre yoğunluğu yüksek

seviyelere hala çıkmaması Türkiye'nin teknoloji alanında ar-ge araştırmalarını artırması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 1.20

Türkiye'nin Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracatının Dağılımı (Tük).

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi
1982	37,3%	3,0%	59,7%
2013	3,31%	2,41%	93,81%
2014	3,43%	2,04%	93,99%
2015	3,51%	1,84%	94,23%
2016	3,81%	1,78%	94,04%
2017	3,39%	2,13%	94,04%
2018	3,30%	1,92%	94,30%
2019	3,09%	1,77%	94,68%
2020	3,51%	1,73%	94,29%
2021	3,18%	1,80%	94,49%

Tablo 1.21

İhraç Edilen İmalat Sanayinin Seçilmiş Alt Sektörlere Göre Dağılımı (Tük)

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gıda	8,44%	8,73%	8,28%	7,98%	7,64%	7,85%	8,75%
Tekstil	8,06%	7,83%	7,94%	7,40%	6,97%	6,72%	7,18%
Giyim	10,94%	10,91%	11,03%	10,11%	9,70%	9,55%	9,51%
Kok Kömürü	4,55%	3,38%	2,26%	2,90%	3,25%	4,49%	2,57%
Rafine Petrol							
Elektrikli Teçhizat	10,57%	12,43%	12,74%	12,23%	11,54%	9,87%	10,29%
Motorlu K Taşıtı	13,47%	14,22%	16,22%	17,59%	17,86%	16,74%	14,81%

Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İhracat raporundan hesaplanmıştır.

BÖLÜM II

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE TÜRKİYE

Bilindiği üzere döviz artık çağdaş ekonominin rezervidir. Ülkeler ister borçlarını ödemesi için ister yeni yatırımları başlatması için ister dünyada rekabet gücünü koruması için döviz rezervlerini dolayısıyla rezerv kazandırıcı yollarını geliştirmelidir. Yıllan yıla bu yoldaki ilerlemeleri gösteren ve ülkelerin döviz kaynaklarını gösteren önemli aracımız ödemeler bilançosudur. Şunu da belirtmek gerekir ki ödemeler bilançosu sadece dış ticaretin durumunu göstermez zira dış ticaret, göreceğimiz gibi, ödemeler bilançosunun ancak bir bölümüdür. Türkiye'nin dış alemlerle ekonomik ilişkisinin sonucunu ödemeler bilançosu vasıtasıyla ele almadan önce ödemeler bilançosunun teorik halini ele almakta fayda vardır.

2.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı ve Özellikleri

Ödemeler bilançosu, belli bir dönemde belli bir ülkede yerleşik kişilerin diğer ülkelerde yerleşik kişilere yaptıkları ya da aldıkları ödemelerin sonucunu yansıtan tablodur. Ödemeler bilançosunun bize yansıttığının önemi iki yerden gelmektedir. Ödemeler bilançosu mal-sermaye hareketlerinde ülkenin kazancının giderlerini karşılayıp karşılayamadığını yahut fazla mı verdiğini gösterdiği için ülkenin uluslararası itibarı olarak değerlendirilir. Bunun yanı sıra hükümetin uyguladığı hem maliyet politikasının hem para politikasının bir sonucu olarak ödemeler bilançosu o politikaların başarısının bir göstergesidir (Seyidoğlu, 2007, S.395).

Ödemeler bilançosunun ayrıntılarına geçmeden önce bazı noktaları belirtmek gerekmektedir. Ödemeler bilançosu yıllık gerçekleşen tüm ödemeleri gösteren tablo değildir, mal ya da hizmet transferini, ödemesi alınıp alınmadığına bakmaksızın; gerçekleştiği ayda kayda alır. Aynı zamanda ödemeler bilançosu normal işletmelerin bilançoları gibi stok değerleri vermez aylık ya da üçer aylık olan değişimleri gösterir, dolayısıyla belli bir kalemde borç-alacak stoklarını göstermesinden çok gelir-gider dengesini gösterir (Eren, 2017, S.182).

Ödemeler bilançosu geniş anlamda iki dengeden oluşur; Cari İşlemler dengesi ve Sermaye ve Finansman Hesabı Dengesi. Mantık olarak ödemeler bilançosu normal

işletme bilançosu gibi çift taraflı işlem özelliği ile çalışır; bir malın ya da hizmetin girişi varsa bu mal ya da hizmet için başka yerden para çıkışı olmak zorundadır. Başka bir deyişle her bir işlem 2 kez kaydedilir. Bunun yanı sıra, bilançoya; ülkeye ödemesinin gerçekleşmesiyle sonuçlanan işlemler Kredi diğer ülkelere ödemesinin gerçekleşmesiyle sonuçlanan işlemler Borç olarak kaydedilmektedir. Sonuç itibarıyla Cari İşlemler + Sermaye Hesabı = Finansal Hesap denklemiyle ödemeler bilançosu dengelenmeli (Krugman ve diğerleri, 2017, S.326). Yalnız gerçek hayatta, tüm işlemlerin uluslararası ödemeler gibi kayda alınması imkânsız olduğu için bu denklemle dengeyi sağlamak gerçekçi bir varsayım değildir, bu yüzden dengeyi sağlamak üzere Net Hata ve Noksan kalemi kullanılır.

TCMB yeni tanımlamasında ise dış ticaret ile hizmetleri “Birincil Gelir Dengesi” başlığı altında toplarken cari transferler ile yatırım gelirlerini “İkinci Gelir Dengesi” başlığı altında toplamıştır. İstatistik Genel Müdürlüğünün İSGM yayınlamış olduğu *Ödemeler Derneği İstatistiklerine İlişkin Yöntemsel Açıklama* yayınında Birincil Gelir Dengesini “*Birincil Gelir Hesabı, emek, finansal ya da doğal bir kaynak sağlanması karşılığında elde edilen gelirler ile ödenen tutarları göstermektedir*” şeklinde tanımlamıştır. Bu kalemin amacı doğrudan yatırımlar ile fonları arasındaki ilişkiyi göstermektir, başka bir deyişle yatırım dengesini gelir-gider üzerinden incelemektir. İkincil Gelir ise “*yurtiçinde yerleşik bir birim tarafından yurtdışında yerleşik bir birime karşılıksız olarak mal ya da hizmet gibi reel bir kaynak ya da finansal bir varlık sağlanması şeklinde tanımlanan transferleri içermektedir*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu kalemin en önemli gelir kaynağı işçi gelirleridir (İSGM, S.8). İşçi gelirleri 1980’li yıllarda 5.000.000 dolar üzerinde seyrederek Türkiye’nin önemli döviz kaynağıyken 2003 yılından sonra 1.000.000.000 dolar altına inmektedir (Eren, 2017, S.193).

Ödemeler bilançosu içindeki bağlantılar ülkenin yapısına göre değişiklik göstermektedir. Başka bir deyişle herhangi bir ülke döviz ihtiyacını önceki bölümde değindiğimiz gibi ya kendi üretimi ve ticaretiyle elde eder “cari işlemler hesabı” ya da borçlanarak elde eder “finansal hesabı”dır. Cari işlemlerin 2 temel dengesi, ticaret dengesi ve hizmet dengesi, birbirini tamamlayıcı nitelikte çalıştığı için ülkenin yapısına göre herhangi birinin açık vermesi halinde o açığın önemi olup olmadığı diğerinin sonucuna bağlıdır. Ülke, dış ticaret açığını hizmetle kapatıyorsa yahut açığın ödemeler bilançosu yükünü azaltıyorsa dış ticaret açığı önemini büyük ölçüde

kaybeder. Ülkenin borç-alacak ilişkisini gösteren finansal hesabı ise borcun niteliğine bağlı olarak ülkenin döviz darboğazına girebilip girmeyeceğini ya da ödeme yükümlülüğü açısından riskli olup olmadığını gözlemleyebiliriz. Şayet ülke, cari işlemler açığını genel olarak kısa vade nitelikli olan portföy yatırımları ile “sıcak para” kapatıyorsa o ülkenin ekonomik konjonktürlere duyarlı kalması ve yüksek risk düzeylerinde ciddi döviz çıkışı yaşaması yüksek olasılıklıdır. Fakat cari işlemler dengesi doğrudan yatırımlar ile karşılanıyorsa ve doğrudan yatırımların niteliğinden kaynaklı olarak ülkeyi yüksek risk düzeylerinde ansızın bırakamayacağı için o ülkenin borçlanma açısından istikrarlı politika izlediğini söylemek mümkündür (Krugman ve diğerleri, 2017).

Özet olarak ödemeler bilanço belli bir ülkenin belli bir tarihte dış ailemlerle ilişkisini gösteren önemli bir tablodur. Fiili borçları göstermediği gibi borç niteliğine bağlı olarak ekonomin izlediği yolu ve stratejik olarak yapılması gerekenleri söylemektedir. Aynı zamanda ağırlıklı olarak, cari işlemler sayesinde, ülkenin ekonomisi hangi yönde yer aldığını da gözlemleyebiliriz.

2.1.1. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi ödemeler bilançosunun belki de makro ekonomik göstergelerin en önemli endekslerinden bir tanesi, çünkü ekonomi içerisinde alınıp satılan yahut üretimin göstergesi olan işlemlerin sonucunu gösterir Cari işlemler hesabı genel olarak mal ticareti dengesi, hizmet ticareti dengesi, yatırım gelirleri dengesi ve cari transferler dengesi olmak üzere 4 farklı dengeden oluşmaktadır. (Krugman ve diğerleri, 2017, S.329). Cari işlemler, bir ülkenin dış ailemler sermaye piyasası dışındaki işlemlerin belli bir dönemdeki resmini çizer. Ülkenin sahip olduğu gelir kadar tüketimin yapıp yapılmadığını ya da yerli üretimin yerli talebi karşılayacak kadar gelişmiş olup olmadığını yahut mal üretimi dışındaki sektörlerin üretimin açığını kapatıp kapatmadığını gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.1.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Türkiye'nin dış ticaret dengesiyle ilgili verileri tablo 1.15'ten izleyebiliriz. Türkiye ekonomisi tarihi boyunca 1946 yılından itibaren dış ticarete hep açık vermiştir. Tablodan anlaşılacağı gibi 1995'ten sonra bu açık 1995'ten itibaren 20 ve daha sonra 40.000.000.000 dolar üzerine çıkmıştır. Bu açık Türkiye'nin 1994 yılında AB gümrük birliğine girmesinin yarattığı etkilerden bir tanesi olarak değerlendiril-

mektedir (Eren, 2017, S.190). Aynı verilere dayanarak da şuna ulaşabiliriz; Türkiye ekonomisinin 1980-2021 yılları arasında ithalatı 32,96 kat, ihracatı 73,42 kat ve toplamda ticaret hacmi yaklaşık 43,84 kat büyümüş, ihracatı ithalatı karşılama oranı %36,79'dan %81,96 seviyesine ulaşmış durumundadır. Bu artış elbet ihracata dayalı sanayileşme politikasının bir ürünüdür yalnız bir önceki bölümde ele aldığımız gibi imalat sanayinin ihracattaki payı %94,29 (tablo 1.20) olmasına karşılık ihracatın yaklaşık %51'ini temsil eden hammaddenin (tablo 1.16) %69'u işlem görmüş hammaddeden oluşması düşündürücüdür. Buradan hareketler dahilde işleme rejimi Türkiye ihracatının büyük kısmını teşkil etmesi eleştirilerin hep söz konusu olmuştur.

Dahilde işleme rejimi DİR 27/01/2005 tarihli ve 8391 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir. Uluslararası piyasadaki hammadde teminini, ihraç ürünlerinin çeşitliliğini ve iç piyasaya rekabet gücü kazandırmayı amaçlamakta, vergi muafiyeti, ithalat vergilerinin indirimlerinden ile Ticaret Bakanlığının teşviklerinden yararlanmak gibi teşvikler ihracatçı firmalara sunulmaktadır. Kanun kapsamında Şartlı Muafiyet Sistemi ve Geri Ödeme Sistemi olmak üzere 2 tedbir söz konusudur (Ticaret Bakanlığı, 8391 sayılı kanun).

Şartlı Muafiyet Sistemi: İzin belgesi gereği ihraç edileceği taahhüt edilen malların yurtiçinde üretimi için gerekli ve dolaşımda bulunmayan malların ithalatı için yerli firmalara, teminata bağlamak suretiyle, vergi muafiyeti sağlayan sistemdir. Firmalar ihraç edeceğini taahhüt ettiği malları ihraç ettikten sonra daha önce teminata bağlanan vergi kendilerine iade edilir.

Geri Ödeme Sistemi: Dahilde işleme rejim kapsamında, yerli firmanın taahhüdü olmaksızın, serbest dolaşıma giren ve işlem görmüş ürünün üretiminde kullanılan, ürün ihraç edildiğinde hammadde ithali sırasında alınan verginin geri ödenmesidir. Ancak ürünün kendi bünyesinde kullanılmayan fakat üretim için gerekli olan işletme malzemesine ödenen Katma Değer Vergisi (KDV) ya da Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) iade edilmez. Şartlı Muafiyet Sisteminden farkı ticaret politikası önlemleri kapsamına giren malların ithalatı gerçekleştirilemez olmasıdır. (Ticaret Bakanlığı, 8391 sayılı kanun, S.8). İster 1995 Dünya Ticaret Örgütünün üyesi olması ister de AB gümrük birliğine girmesi ile Türkiye ihracat teşviklerini kaldırmak zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla ihracatı uluslararası süreçle uyumlu bir şekilde teşvik etmek için bu sistem geliştirilmiştir. DİR'in etkinliğini yahut ihracat ile ithalatı etkileyip etkilemediğini Tablo 2.1'deki verilerden hareketle izleyelim.

Tablo 2.1

Türkiye Ekonomisinin 2001-2022 Yılları Arasında İhracat-İthalat Verileri ve Değişim Yüzdesi (TÜİK).

Yıllar	İhracat	ΔX	İthalat	ΔM
2001	31.334	12,82%	41.399	-24,04%
2002	36.059	15,08%	51.553	24,53%
2003	47.252	31,04%	69.339	34,50%
2004	63.167	33,68%	97.539	40,67%
2005	73.476	16,32%	116.77	19,72%
2006	85.534	16,41%	139.58	19,53%
2007	107.27	25,41%	170.06	21,84%
2008	132.03	23,08%	201.96	18,76%
2009	102.14	-22,64%	140.93	-30,22%
2010	113.88	11,49%	185.54	31,66%
2011	134.91	18,46%	240.84	29,80%
2012	152.46	13,01%	236.55	-1,78%
2013	151.8	-0,43%	251.66	6,39%
2014	157.61	3,83%	242.18	-3,77%
2015	143.84	-8,74%	207.23	-14,43%
2016	142.53	-0,91%	198.62	-4,16%
2017	156.99	10,15%	233.8	17,71%
2018	167.92	6,96%	223.05	-4,60%
2019	171.46	2,11%	202.7	-9,12%
2020	160.66	-6,30%	209.53	3,37%
2021	213.65	32,98%	260.68	24,41%

Milyon dolar.

M_0 : önceki yılın ithalatı ve M_1 : cari yılın ithalatı olmak üzere $\Delta M = \frac{M_1 - M_0}{M_0} *$

100 formolünden ithalatın önceki yıla değişimi hesaplanırken benzer şekilde önceki

yıla değişimi hesaplanmıştır. Buradaki amaç 2005 öncesi ile sonrası ithalat ya da ihracatın artış yüzdesi değişip değişmediğini ölçmektir. Verilerden anlaşılacağı üzere ister ihracat ister de ithalatın artış yüzdesinde ciddi bir kırılmanın ya da göz çarpıcı verinin, küresel kriz yılı sonrası yıl olan 2009 hariç, olmadığını kolayca gözlemleyebiliriz. Benzer şekilde Tablo 2.2’de görüldüğü gibi DİR kapsamında ihracat payı %43,50 civarında seyrederken ithalat payı %13,30 civarında seyretmiş aynı zamanda ithalat payı hiçbir yılda ihracat payını aşmamıştır. zet itibarıyla DİR sistemi kapsamında yapılan ihracat her ne kadar toplam ihracatın yaklaşık yarısı kadar pay alsa da sistemin özü itibarıyla başarılı çalıştığını söyleyebiliriz. Burada yapılacak yorum aslında ihracatın teknoloji yoğunluğu oranına yönelik olması gerekmektedir. Zira ihracatçı firmaların bu sistemi tercih etmesi maliyet tasarrufu açısından gayet doğal bir davranıştır. Buna ek olarak Dış ticaret Bakanlığının uluslararası ürün fuarı aıtırma ya da uluslararası ürün fuarlarına katılma teşvikleri eklenirse ihracatçı firmaların DİR’e yönelmesi anlaşılır bir davranıştır.

Tablo 2.2

DİR Kapsamında Yapılan İhracat ve İthalat (İSGM).

Yıllar	Toplam İhracat	DİR İhracat Milyon Dolar	Pay	Toplam İthalat	DİR İthalat	Pay
2008	132.03	62.796	%47,56	201.96	30.780	%15,24
2009	102.14	45.528	%44,57	140.93	20.482	%14,53
2010	113.88	52.441	%46,05	185.54	25.140	%13,55
2011	134.91	62.788	%46,54	240.84	29.960	%12,44
2012	152.46	63.680	%41,77	236.55	30.757	%13,00
2013	151.8	66.737	%43,96	251.66	31.381	%12,47
2014	157.61	67.080	%42,56	242.18	30.677	%12,67
2015	143.84	57.497	%39,97	207.23	25.454	%12,28
2016	142.53	57.208	%40,14	198.62	24.036	%12,10
2017	156.99	64.169	%40,87	233.8	27.914	%11,94
2018 (Haziran)	82.223	36.685	%44,62	122.960	17.445	%14,19

İhracatla ilgili yapılabilir en belirgin yorum imalat sanayinin ihracatının teknoloji yoğunluğuna göre oranlarıdır. Bir ülkenin ihracat hacminin öneminin yanı sıra o ülkenin ihraç ettiği malların katma değeri ve teknoloji açısından konumu da önemlidir. Üretilen katma değer ihracatın getirisini artırırken teknoloji seviyesi arttıkça o ürünü üretebilenlerin sayısı azalacağı için uluslararası rekabetin yoğun olmadığı bir alana girmiş oluyoruz.

Tablo 2.3

Türkiye'nin İmalat Sanayinin Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracat Oranları
(Tüik).

Yıllar	Yüksek	Orta-ileri	Orta-düşük	Düşük
2013	2,70%	37,84%	29,05%	30,41%
2013	3,19%	36,70%	28,37%	31,74%
2015	3,23%	37,85%	25,75%	33,16%
2016	2,77%	40,17%	24,02%	33,03%
2017	2,60%	42,08%	26,14%	29,18%
2018	2,84%	41,27%	28,28%	27,61%
2019	3,23%	40,22%	28,93%	27,61%
2020	3,19%	39,47%	28,10%	29,24%
2021 (Mart)	3,40%	35,40%	29,20%	32,00%

Ne var ki teknolojinin hızla ilerlediği bu zamanlarda ileri teknoloji yoğunluğunun oranları böyle düşük olması yahut ihracatın %89'u (Tablo 1.16) kadar hammadde ile tüketim malları olması üzerine durulmalıdır. İhracata dayalı sanayileşme süreci kapsamında tüketim mallarının oranı azalmış olsa da hammaddenin oranı hala %51'dir, teknoloji kısmı ise imalat sanayinin kendisinde ileri teknoloji yoğunluğu oranları yüksek olmadığı ileri teknoloji ürün ihracatı yüksek değildir. Tablo 2.4'ten verileri izleyebiliriz.

Son olarak 1948 yılından beri açık veren dış ticaretin 1980-2021 grafiğine baktığımızda dış ticaret açığı grafiği 2011 yılından sonra yön değiştirdiğini görüntüleyebiliriz (şekil 2.1).

Dış ticaret açığının hacmi 2011 yılına kadar gitgide büyürken 2011 yılından sonra yön değiştirdiğini ve hacmin azaldığını gözlemleyebiliriz. Türkiye Gümrük Birliğine girdiği 1996 yılından beri gitgide artış gösteren dış ticaret ilk kez böyle bir değişim yaşamıştır. Kaldı ki dış ticaret açığının Cari İşlemlere göre ağırlığı ve açığın nereden ve nasıl finans edildiğini görmek, şayet borçlanarak kapanmışsa borcun niteliğine de bakmaktır.

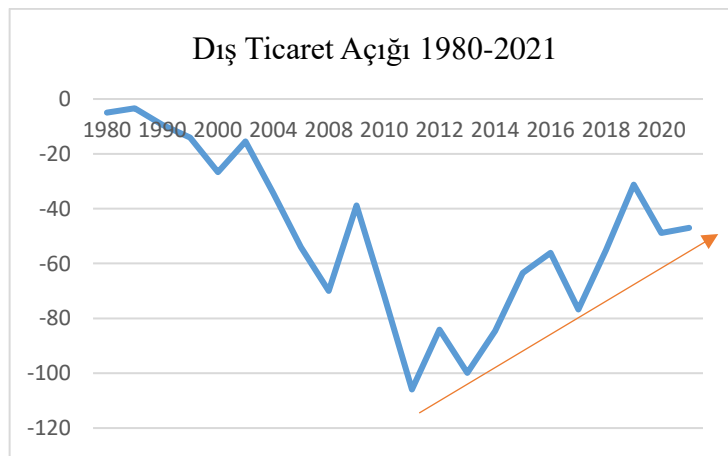
Tablo 2.4

Türkiye'nin İmalat Sanayinin Teknoloji Yoğunluğuna Göre Oranı (Tüik)

Yıllar	Yüksek	Orta-ileri	Orta-düşük	Düşük
2013	3,42%	22,40%	31,54%	42,63%
2013	3,10%	22,55%	33,38%	40,97%
2015	2,75%	23,08%	35,65%	38,52%
2016	2,79%	22,42%	35,31%	39,48%
2017	2,55%	22,90%	34,97%	39,58%
2018	2,69%	22,99%	34,03%	40,28%
2019	2,97%	23,93%	32,81%	40,29%
2020	2,99%	24,37%	32,34%	40,31%

Şekil 2.1

Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı 1980-2021 (Tüik).

2.1.1.2. Hizmet Ticareti Dengesi ve Diğer Dengeler

Hizmet Dengesi, etkisi aynı seviyede olmayan; Başkasına Ait Fiziksel Girdiler İçin İmalat Hizmetleri, Bakım ve Onarım Hizmetleri, Taşımacılık, Seyahat, İnşaat, Sigorta ve Emeklilik Hizmetleri, Finansal Hizmetler, Fikri Mülkiyet Hakları Kullanım Ücretleri, Telekomünikasyon Bilgisayar ve Bilgi Hizmetleri, Diğer İş Hizmetleri, Kişisel Kültürel ve Eğlence Hizmetleri ve Resmi Hizmetler olmak üzere 12 alt kalemden oluşmaktadır. Kalemler arasında içeriği net olamayabilir olan Finansal Hizmetler ile Resmi Hizmetlerin açılımı İSGM'ye göre şöyledir:

Finansal Hizmetler: Sigortacılık ve Emeklilik fonları dışında yerleşik kişilerin yabancı ülkelerde bulunan kişiler ile gerçekleştirdikleri finansal aracılık ve yardımların gelir ve giderlerin bütünüdür.

Resmi Hizmetler: bu gelimin geliri Türkiye sınırları içerisinde yabancı konsolosluklardan elde edilen hizmet geliri iken gideri yurtdışında bulunan Türk konsolosluklara verilen hizmet gideridir (İSGM. S17).

Tablo 2.5'ten kolayca anlaşılacağı üzere Taşımacılık ile Seyahat (Turizm) kalemleri hizmet dengesinin kabaca gelirini oluştururken inşaat sektörü ve taşımacılık kalemlerinde meydana gelen değişiklikler dikkat çekicidir. Taşımacılık sektörünün 1985 yılından itibaren yarım milyar dolar seviyesine ulaşmamasına hatta bazı yıllarda açık vermesine karşılık (Tablo 2.5'te yer almayan 2004, 2005 ve 2006 yıllar gibi taşımacılık kalemi açık bakiye vermiştir) 2007 yılından sonra hep artmış ve 12.000.000.000 dolar dolayında fazlalık vermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra 2009 yılında 1.000.000.000 dolarlık rekor düzeyine ulaşan inşaat hizmetleri (2009 Tablo 2.5'e yılı eklenmemiştir) bir sonraki yıllarda hep azalış göstermiş ve 500.000.000 dolayında kalmıştır. Nitekim Ortadoğu'da meydana gelen siyasi karmaşıklıklar bunu etkilemiş olabilir.

Genel anlamda hizmetler dengesini ele alırsak, hizmetler dengesi cari işlemler dengesinin %62,66'sını oluştururken hizmet dengesinin ticaret dengesine oranı %90,69'dur. Başka bir deyişle hizmet gelirleri dış ticaret açığını %90 oranında karşılarken cari işlemler açığını %62 oranında karşılamaktadır. Şayet hizmet gelirleri 1,5 kat daha artmış olsaydı cari işlemler açığı diye bir sorun olmayacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki 2020 yılı boyunca dünyayı saran Covid-19 virüsü nedeniyle bu oranlar sırasıyla %30,47 ile %42,48 olarak gerçekleşmiştir. Oranlar Tablo 2.6'dan izlenebilir. Aynı zamanda Ek-1'de Ödemeler Bilançosu tüm ayrıntıları ile eklenmiştir.

Hizmetler dengesinin rekor düzeyi 34.410.000.000 dolar ile 2014 yılına ait olmasına rağmen 2014 yılında hizmetler dengesinin ticaret dengesine oranı %51,69 iken cari işlemlerin içindeki oranı ise %45,10'dur. 1984-2021 yılları arasındaki ortalamayı hesapladığımız zaman hizmetler dengesinin cari işlemler içindeki payı %42,70 ticaret dengesi ise %47 olarak bulunmuş oluruz. Ne var ki Hizmet Dengesinin Ticaret dengesine olan oranı ortalaması aynı yıllar aralığı içinde %75,13'tür.

Tablo 2.5

Türkiye'nin Seçilmiş Yıllara Göre Hizmetler Dengesi ve Alt Kalemleri (TCMB):

	1985	1990	1995	2000	2007	2008	2010	2016	2020	2021
Hizmet Dengesi	1600	4966	9620	11277	14092	18908	16745	20523	11538	26551
İmalat Hiz.	0	0	0	0	0	0	0	216	208	98
Bakım ve Onarım	0	0	0	0	0	0	0	-59	559	853
Taşımacılık	176	20	302	492	-430	244	1339	12681	8224	12775
Seyahat	770	2705	4046	5923	15781	19541	17391	13960	9180	19177
İnşaat	246	741	1857	968	759	974	859	242	305	526
Sigorta ve Emeklilik	0	0	0	0	-885	-703	-541	-1057	-1054	-425
Finansal Hiz.	0	0	-274	-303	-228	-133	-234	-598	-224	-666
Fikri Mülk.	0	0	0	-173	-647	-729	-816	-1793	-2079	-2420
Bilgi hizmetleri	0	0	0	-84	295	462	236	-992	-1004	-318
Diğer Hiz.	488	1643	3181	3982	-839	-1146	-1428	-1672	-1908	-2589
Eğlence Hiz.	0	0	747	740	865	1047	653	-4	-80	245
Resmi Hiz.	-80	-143	-239	-268	-579	-649	-714	-401	-589	-705

Milyon dolar.

Özetle; Cari İşlemler Hesabı, Ticaret ve Hizmetler dengesi açısından değerlendirilecek olursak Türkiye cari işlemler açığının yarısından fazla hizmet hesabı ile kapatmakta olduğunu ve bu başta ele aldığımız “Hizmetleşme Tezini” desteklediğini söyleyebiliriz. Nitekim hizmetler sektörü küresel kriz ve pandemi gibi faktörlerden etkilenmektedir. Dolayısıyla burada yapılması gereken en büyük yapısal değişim döviz kaynağı olarak hizmetler sektörünü destekleyecek ve dış etkenlere daha az duyarlı olacak başka kaynak bulmaktır.

Tablo 2.6

Türkiye'nin Hizmetler ve Dış Ticaret Dengesinin Cari İşlemler İçindeki Payı (TCMB).

Yıllar	Dış Ticaret	Hizmetler	Hizmetler/Dış Ticaret
1984	39,39%	15,40%	33,88%
1985	36,99%	24,83%	53,76%
1990	44,38%	30,43%	52,56%
1995	43,30%	46,35%	73,14%
2000	52,28%	36,70%	51,35%
2005	59,20%	39,92%	48,19%
2009	46,30%	53,88%	75,62%
2010	69,49%	26,04%	29,73%
2015	54,41%	49,91%	61,19%
2016	56,10%	40,52%	51,41%
2017	59,41%	36,44%	44,96%
2018	48,72%	56,48%	74,09%
2019	26,01%	112,00%	203,11%
2020	64,20%	24,32%	30,47%
2021	42,48%	62,66%	90,69%

Oranlar TCMB'den alınan verilerden yararlanarak hesaplanmıştır.

Kaldı ki cari işlemlerin son iki hesabı Yatırım Gelirleri ve Cari Transferler. Yatırım Gelirleri Hesabı ülke yerleşikleri tarafından yurtdışına gelir elde etmek üzere çıkan paranın tahakkuk eden geliri iken gideri tam tersi olup ülke içine gelir elde etmek üzere giren paranın tahakkuk eden geliridir. Doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve faiz

gelirleri/giderleri olmak üzere 3 alt kalemi bulunmaktadır. Cari Transferler Hesabı ise karşılığında herhangi bir ödeme ya da ekonomik işlem olmaksızın ülkeler arası yapılan yardım ve bağışların ve işçi dövizlerinin yer aldığı hesaptır (Eren, 2017 S191). Yatırım gelirleri ücret ödemeleriyle birlikte başta belirttiğimiz üzere TCMB'nin yeni tanımlarına göre Birincil Gelir Dengesini temsil ederken Cari transferler hesabı ise İkincil Gelir Dengesini temsil etmektedir. Birincil ile İkinci Gelir Dengeleri 1984 yılından beri cari işlemler dengesi üzerine olan etkileri açısından ters çalışmaktadır; Birinci Gelir Dengesi hep negatif değer veren bir dengeyken İkinci Gelir Dengesi pozitif değer bir dengedir. Yalnız Birinci gelir dengesinin etkisi daha üstündür.

Birincil gelir dengesi -12.820.000.000 dolar ile rekor düzeyine ulaşmıştır. Dengenin büyük alt kalemleri sırasıyla, portföy yatırımları, faiz gelir ve giderini gösteren diğer yatırımlar ve doğrudan yatırım. Başka bir deyişle ülkeye giren paranın meydana çıkardığı gider ülkenin dışına çıkan paranın sağladığı giderden hep fazla olmuştur. Zira 1984 yılından beri Türkiye'nin finansal dengesi hep negatif bakiye vermektedir.

Tablo 2.7

Türkiye'nin Birincil ve İkinci Gelir Dengelerinin Verileri (TCMB).

Yıllar	Birincil Gelir (Milyar dolar)			İkincil Gelir		
	Doğrudan Yatırım	Portföy Yatırımları	Diğer Yatırımlar	Denge	İşçi Gelirleri	Denge
1984	-0,063	0,00	-1,44	-1,50	1,81	1,99
1985	-0,098	0,00	-1,45	-1,55	1,71	1,92
1995	-0,28	-0,74	-2,62	-3,21	3,33	4,40
1998	-0,23	0,15	-2,20	-2,99	4,56	4,76
2000	0,089	-0,43	-3,66	-4,00	2,79	2,99
2001	0,052	-0,70	-4,36	-5,00	0,85	1,45
2005	-0,85	-0,92	-4,00	-5,37	0,95	1,48
2010	-2,19	-0,49	-4,40	-6,52	0,71	1,39
2015	-3,37	-2,56	-3,36	-9,68	0,17	0,18
2020	-0,80	-3,76	-3,69	-9,39	0,18	1,07
2021	-3,30	-4,30	-3,13	-12,03	1,81	1,99

Tablo 2.7 bize seçilmiş yıllara göre birincil ve ikincil gelir dengeleri ile ilgili bazı bilgiler sunmaktadır. İkincil gelir dengesi 2000’li yıllarda işçi döviz girişleri azalması nedeniyle genel olarak 1.500.000.000 dolar dolayında hep pozitif bakiye vermiştir. Nitekim 2020 yılında 180.000.000 dolarlık rekor düzeyine düşmüştür. İşçi döviz girişleri Türkiye’nin 2000 önce ana döviz kaynağını oluşturmaktaydı hatta 1998 yılında 5.360.000.000 dolar seviyesine ulaşmıştı. Özet olarak Birincil Gelir Dengesinin verdiği negatif bakiyenin %10’undan az İkincil Gelir Dengesiyle kapatılmaktadır.

Verilerde dikkat çekici durum Türkiye’nin portföy yatırımlarının bakiyesi (Gelir-Gider) 2012 yılından sonra hep -1.000.000.000 dolar üzerinde seyretmiş ve 2021 yılında -4.300.000.000 dolara ulaşmış olmasıdır. Ne var ki 1984 yılından beri Türkiye’nin portföy yatırımlarının bakiyesi (Gelir-Gider), 2003 ile 2004 yılları dışında, hiçbir yılda -1.000.000.000 dolar üstüne çıktığı görülmemiştir. Diğer yandan Türkiye’nin oldu olalı faiz dengesi değerleri hep 1.400.000.000 dolar üzerinde seyretmiştir.

Bu durumu Finansal Hesap ile bağdaştırmak gerek. Başta ele aldığımız gibi Ödemeler Bilançosu muhasebe mantığı çalışır; varlık = yükümlülük. Cari işlemlerdeki portföy yatırımları kalemi bu yatırım çeşidi çerçevesinde gelir-gider dengesini gösterirken finansal hesabındaki portföy kalemi bunun kaynağını gösterir, doğrudan yatırımlar da aynı şekilde olacaktır.

2.1.2. Sermaye ve Finansman Hesabı Dengesi

Finansman hesabının 3 önemli alt kalemi vardır; doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar. Doğrudan yatırımlar ile portföy yatırımlarının toplamına yabancı sermaye girişi olarak denir (Eren, 2017, S.195). Yukarıda değindiğimiz gibi her varlığın kaynağı olduğu gibi o kaynağın niteliği de önemlidir. Her bir kalemin ayrıntısına girmeden önce her birinin tanımına bakmakta fayda vardır (İSGM, S.10).

Doğrudan Yatırımlar: yerleşik yatırımcının yurtdışında belli bir ülkede kurduğu ya da yönetiminde ortak olduğu uzun vadeli yatırımlardır. Bu doğrultuda yatırımcı orak ise firmanın ya da şirketin %10’undan fazla sahip olması gerekmektedir.

Portföy Yatırımları: portföy yatırımlarının en özet hali menkul kıymetlere yapılan yatırımlardır. Menkul kıymet ister kamu kuruluşları ister de özel sektörün çıkarmış olduğu tahvil ya da bono olabilir.

Diğer Yatırımlar: yatırım amaçlı olmayan, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve rezervler dışında kalan finansal işlemlerin tümüdür. Efektif ve Mevduatlar, Krediler, Ticari Krediler, Diğer Varlık ve Yükümlüler ve Özel Çekme Hakları olmak üzere 5 alt kalemden oluşmaktadır.

Cari işlemler hesabı açık vermiş olup olmadığına bakmaksızın ekonominin dış finansal piyasayla ilişkisini gösteren finansman hesabı ülkeye duyulan güveni gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunun nedeni sermaye ancak riskin neredeyse hiç olmadığı alanlara kaymaya meyilli olmasıdır.

Tanımlarda anlaşılacağı üzere doğrudan yatırımlar istihdama etkisi olmasa da ülkenin fiziki sermaye stokunu artırabilir olması, uzun vadeli niteliğinden kaynaklı olarak ülkeyi ekonomik konjonktürlerde hızlı terk etmesi kolay olmaması ve faiz yükümlülüğü açısından portföy yatırımlarına göre daha az olmasıdır. Verileri ele almadan önce şunu belirtmek gerekir ki yukarıda tanımı geçen kalemlerin herhangi bir bakiyesinin negatif olması ülkeye giren paralar (borç olarak kaydedilir) çıkan paralardan (kredi olarak kaydedilir) çok olduğunu gösterir.

Doğrudan yatırımların Türkiye'ye yüksek miktarlarda, 1.000.000.000 dolardan fazla, girişi 2002 yılından sonra başlamış ancak Erene göre bunun nedeni bu dönemde büyük olan özelleştirme gelirleridir (Eren, 2017, S.196). 2003-2021 yılları arasında Türkiye'ye 184.000.000.000 dolardan fazla doğrudan sermaye girişi girmiştir. Rekor düzeyi ise 2007 yılına 19.940.000.000 dolarla aittir (Tablo 2.8).

Ülkenin varlık stokunu etkilemeyen en düşük kötü beklenti atmosferiyle ülkeyi hızlıca terk edebilen Portföy yatırımları ise çoğu zaman cari işlemler dengesini kapatmakta hatta ödemeler bilançosunun fazla vermesinde katkıda bulunmakta başarmıştır. Tablo 1.14'te izleyebileceğimiz gibi DİBS getirinin yüksek olması ve enflasyonu aşmayan doların getirisi sayesinde sıcak para girişi devam eder. 2001 ile 2008 yıllarında pozitif dönüşen portföy yatırımlarının (ülkeyi terk eden sermayenin daha çok olmuştur demek) hangi zamanlarda ne koşullarda devam ettiğini bize göstermektedir.

Tablo 2.8

Türkiye'nin Finansman Hesabı Verileri (TCMB).

Yıllar	Dengesi	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Diğer Yatırımlar	Rezerv Varlıklar
1984	-970,00	-113,00	0,00	-920,00	63,00
1985	-1.850,00	-99,00	0,00	-1.391,00	-360,00
1990	-3.093,00	-700,00	-547,00	-2.742,00	896,00
1995	93,00	-772,00	-270,00	-3.870,00	5.005,00
1998	1.287,00	-573,00	6.690,00	-5.046,00	216,00
1999	377,00	-138,00	-3.475,00	-1.736,00	5.726,00
2000	-12.581,00	-112,00	-1.055,00	-11.768,00	354,00
2001	1.633,00	-2.855,00	4.479,00	2.703,00	-2.694,00
2002	-1.384,00	-939,00	551,00	-7.149,00	6.153,00
2005	-19.485,00	-8.967,00	-13.457,00	-14.908,00	17.847,00
2007	-36.814,00	-19.941,00	-833,00	-24.072,00	8.032,00
2008	-33.910,00	-17.302,00	5.014,00	-20.564,00	-1.058,00
2009	-10.782,00	-7.032,00	-227,00	-3.635,00	112,00
2010	-51.450,00	-7.617,00	-16.083,00	-40.559,00	12.809,00
2011	-62.337,00	-13.812,00	-22.204,00	-24.508,00	-1.813,00
2012	-47.402,00	-9.638,00	-41.029,00	-17.549,00	20.814,00
2013	-54.984,00	-9.927,00	-22.606,00	-32.362,00	9.911,00
2014	-39.539,00	-6.287,00	-19.699,00	-13.085,00	-468,00
2015	-18.126,00	-14.167,00	13.867,00	-5.995,00	-11.831,00
2016	-16.724,00	-10.697,00	-8.412,00	1.572,00	813,00
2017	-49.665,00	-8.487,00	-24.440,00	-8.531,00	-8.207,00
2018	1.050,00	-8.915,00	916,00	19.426,00	-10.377,00
2019	5.055,00	-6.628,00	2.763,00	2.596,00	6.324,00
2020	-39.480,00	-4.592,00	9.556,00	-12.582,00	-31.862,00
2021	-4.444,00	-7.547,00	-796,00	-19.431,00	23.330,00

Milyon dolar.

Portföy yatırımları verilerinde 2 önemli not dikkat çekmektedir; birincisi DİBS getiri oranlarının negatife düşmeye başladığı 2011 yılından sonra 41.020.000.000 dolar ile rekor düzeyine ulaşan 2012 yılıdır. İkincisi ise 2008 kriz yılından sonra 2014 yılına kadar Türkiye'ye toplam 121.840.000.000 dolar girişi görülmüşken 2015 yılından 2021 yılına kadar toplam 6.540.000.000 dolara düşmesidir. İncelemek üzere portföy yatırımları genel alt 2 kalemine bakalım, Net Varlık Edinimi ve Net Varlık Oluşumu. Net varlık edinimi gelir elde etmek için yerleşiklerin ülke dışından satın aldıkları tahvil-bono miktarlarını gösterirken net varlık oluşumu gelir elde etmek üzere ülkeye gelen paranın miktarını gösterir (İSGM, S.19). Net varlık oluşumu da 2 kalemden oluşur, Hisse senetleri ve Borç senetleridir. Borç senetleri verilerine baktığımızda 2015 yılı itibarıyla bankalar, genel hükümet ya da diğer sektörlerin borçlanma verilerinin ciddi oranda düştüğünü gözlemleyebiliriz. Ne var ki Borç senetleri 2010 ile 2014 yılları arasında toplam 107.720.000.000 dolara ulaşmış ve söylemesi gerekirse TCMB 27 yıldır sonra borç senetlerini kullandığı görülmemiştir.

Tablo 2.9

Türkiye'nin Portföy Yatırımlarının Ayrıntıları (TCMB).

Yıllar	Net Varlık Edinimi	Net Varlık Oluşumu		Borç Senetleri		
		Hisse Senetleri	Borç Senetleri	TCMB	Bankalar	Hükümet
1984	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1985	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1995	433,00	195,00	508,00	-213,00	-212,00	933,00
1998	1.601,00	-518,00	-4.571,00	0,00	-202,00	-4.369,00
2000	560,00	489,00	1.126,00	0,00	142,00	984,00
2001	752,00	-79,00	-3.648,00	0,00	-3,00	-3.645,00
2005	1.213,00	5.669,00	9.001,00	0,00	-350,00	9.351,00
2010	3.534,00	3.468,00	16.149,00	0,00	1.142,00	14.797,00
2015	4.647,00	-2.395,00	-6.825,00	0,00	-707,00	-7.420,00
2020	2.894,00	-4.255,00	-2.407,00	0,00	183,00	-1.820,00
2021	2.260,00	-1.434,00	4.490,00	0,00	-2.556,00	4.994,00

Milyon dolar.

Portföy yatırımlarının ayrıntılı verilerine tablo 2.9'den ulaşılabilir. Kaldı ki kredileri gösteren diğer yatırımları incelemek. Yukarıda el aldığımız diğer yatırımların alt kalemleri ile ilgili bunları söyleyebiliriz (İSGM, S.21):

Efektif ve Mevduatlar: varlık edinimi TCMB dışında bankaların yurtdışı şubelerinde ya da iş ortaklığı olduğu muhabir bankaları hesaplarında buluna Türk Lirası ve Dövizin değişimlerini gösterirken varlık oluşumu TCMB ile diğer bankaların hesaplarında yurtdışı yerleşik kişilerin Türk Lirası ve Döviz değişimlerini göstermektedir. Yerleşik Türkiye vatandaşlarının TCMB mevduatları yurtdışında Kredi Mektuplu Döviz Tevdiatı Hesapları ve Süper Döviz Hesapları mevduatlarından oluşmaktadır. Efektif ve Mevduatların Net varlık oluşumu para girişi niteliğinde olduğu için ödemeler bilançosuna kredi olarak yani eksi değer olarak kaydedilir. Bu hesabın negatif bakiye vermesi yurtdışı vatandaşların yurtiçine açtıkları mevduat hesapları yerleşik kişilerin yurtdışına açtıkları mevduat hesaplarından fazla olması demektir. Efektif ve Mevduatların hesabı 2008-2021 yılları arasında toplam net 89.960.000.000 (-89,96\$) dolar bakiye vermektedir.

Ticari Krediler ile Krediler arasındaki fark ise krediler TCMB, hükümet ve bankaların dış alemler kredi açma/alma ve geri ödenen kısımları gösterirken Ticari Krediler ihracat/ithalat işlemlerinde yapılan vadeli satışların ödenen kısmını göstermektedir. Hesapların her biri negatif bakiye vermesi dışarıdan sağlanan kredinin dışarıya verilen krediden büyük olduğu anlamına gelmektedir.

TCMB'nin 2001 yılından sonra ister de hükümetin 2008 yılından sonra herhangi bir uluslararası fon kullanımı söz konusu olmamıştır. TCMB 2005 yılında 2.890.000.000 dolar ile geri ödemelerini kapatırken hükümet 2013 yılında 852.000.000 dolar ile geri ödemelerini bitirmiştir. Nitekim kredilerin net varlık oluşumundaki payı 2005ten sonra hep 0 olmuştur.

Kredilerin net varlık oluşumunda bulunan herhangi bir aktörün; TCMB, Genel Hükümet, Bankalar ve diğer sektörler, bakiyesi, uluslararası fon yoksa bakiye = kısa vade + uzun vade denklemiyle hesaplanır uzun ya da kısa niteliğindeki kredi bakiyesi ise kredi kullanımının geri ödenen eksilisi şeklinde hesaplanmakta, başka bir deyişle, kredi negatif bakiye verirse geri ödenen krediler kullanan kredilerden büyük demektir. Son olarak Kredilerin bakiyesi Net Varlık Edinimi - Net Varlık Oluşumu denklemiyle ortaya çıkar, bu demek oluyor ki krediler kalemi negatif bakiye verirse

ekonomik aktörler yurtdışı ile olan ilişkisinde verdiği krediden çok kredi almıştır. TCMB verilerini kullanarak kredilerin bakiyesini incelediğimizde bakiyenin büyük payı bankalara ait olduğunu görürüz. Krediler verilerinde dikkat çeken şey son 11 yılda, 2011-2021, genel hükümetin kredi bakiyesi negatif olması yani geri ödenen kredi kullanan krediden fazla olması ve 2002 yılından sonra kısa vade kredi kullanımında hiç bulunulmamıştır. Bankaların kredi niteliği açısından değerlendirmemiz için Şekil 2.2'den inceleyebiliriz.

Tablo 2.10

Türkiye'nin Finansman Hesabı Alt Kaleminin Diğer Yatırımların Seçilmiş Yıllar Verileri. (TCMB).

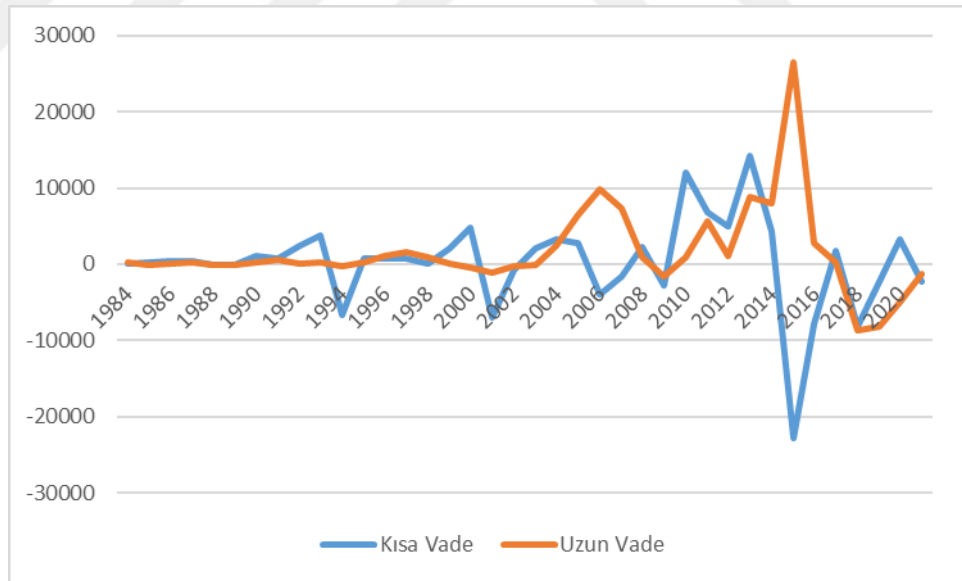
Yıllar	Genel Denge	Efektif ve Mevduat		Krediler		Ticari Krediler	
		Net Varlık Edinimi	Net Varlık Oluşumu	Net Varlık Edinimi	Net Varlık Oluşumu	Net Varlık Edinimi	Net Varlık Oluşumu
1984	-920.00	1,074.00	403.00	573.00	1,537.00	0.00	545.00
1985	-1,391.00	-415.00	537.00	296.00	202.00	0.00	472.00
1995	-3,870.00	1,430.00	2,462.00	-1,101	160.00	0.00	1,486.00
1998	-5,046.00	752.00	2,877.00	261.00	3,505.00	0.00	-40.00
2000	-11,768.00	1,690.00	-20.00	-116.00	12,868.00	26.00	805.00
2001	2,703.00	-927.00	-832.00	734.00	614.00	445.00	-1,930.00
2005	-14,908.00	342.00	489.00	-177.00	11,605.00	388.00	3,074.00
2010	-40,559.00	-8,760.00	13,837.00	428.00	10,782.00	2,653.00	9,835.00
2015	-5,995.00	15,143.00	12,750.00	823.00	10,788.00	-1,403.00	-3,242.00
2016	1,572.00	5,374.00	3,907.00	229.00	2,299.00	2,139.00	68.00
2017	-8,531.00	3,598.00	2,261.00	589.00	3,505.00	290.00	7,304.00
2018	19,426.00	7,291.00	6,845.00	373.00	-10,722.00	4,482.00	-3,377.00
2019	2,596.00	7,834.00	12,327.00	26.00	-16,532.00	819.00	10,328.00
2020	-12,582.00	-1,010.00	17,846.00	-2,381	-6,444.00	1,473.00	-740.00
2021	-19,431.00	5,232.00	14,667.00	2,261.00	2,136.00	5,976.00	9,751.00

Milyon dolar.

Tablo 2.10 bize Finansman Hesabının Diğer Yatırımların ayrıntılarını göstermektedir. Genel olarak kısa vadeli kredilere uzun vadeli kredilerin kullanımı tercih edilen bir durumdur. Türkiye'nin kullandığı kredilerin niteliği genel olarak birbirine yakın değerler seyrettiğini 2010-2014 yılları arasında kısa vadeli krediler uzun vadeli kredilerden büyük iken 2014-2020 yılları arasında uzun vadeli krediler üste geçtiğini Şekil 2.2'den görebiliriz. Ne var ki kısa vadeli krediler 2021 yılında tekrar daha büyük olmuştur. Ticari kredilere gelince ticari krediler genelde inişli çıkışlı bir kalem olup 2017-2019 yılları arası hariç yüksek değer gösterdiği görülmemiştir. Yalnız Ticari Kredilerde dikkat çeken şey uzun vadeli krediler genel olarak kısa vadeli kredilerden daha küçüktür, vadeli satış niteliğinden böylece olması doğal olabildiği gibi, çünkü vadeli satışlarda genellikle kısa vade tercih edilir, ticari kredilerin bakiyesi negatif iken, yani dışarıya olan borçlarımız daha büyük iken tercih edilen durum uzun vadeli vadedir.

Şekil 2.2

Türkiye'nin 1984-2021 Yılları Arasında Banka Kredilerinin Niteliğine Göre Grafiği (TCMB)

Grafik TCMB'den Aldığım Değerlerden Yararlanarak Çizilmiştir.

Son olarak Türkiye'nin inişli çıkışlı ödemeler bilançosu **Rezervleri** değerleri genelde anlamda pozitif seyretmişken 2020 yılında -31.860.000.000 dolar ile rekor düşüş kaydetmesi hemen ardından 2021 yılında rekor düzeyine 23.330.000.000 dolar ile çıktığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin rezervler verilerine 2.11'den ulaşılabilir. Tablo 2.11'1 rezervlerle birlikte net hata ve noksan verileri de verilmektedir.

2.1.3. Net Hata ve Noksan

Ödemeler bilançosunun düzenleyici kalemi Net Hata ve Noksanın bakiyesini yorumlamak önceki kalemlerin verdiği bakiyelerin işleyişini anlamakta saklıdır. Başta değinildiği gibi cari işlemler ülkenin geliri kadar harcama yapıp yapmadığı gösterdiği anlatılmıştır, finansman hesabı ise ülkeye giren paranın ülkeden çıkan paradan çıkarılarak dengeye ulaşılmaktadır. Tablo 2.11'den veriler izlenebilir.

Tablo 2.11

Türkiye'nin Seçilmiş Yıllara Göre Rezervler ve Net Hata ve Noksan Değerleri
(TCMB).

Yıllar	Rezervler	Net Hata ve Noksan
1984	56.00	469.00
1985	-360.00	-837.00
1990	781.00	-468.00
1995	5,032.00	2,432.00
2000	354.00	-2,661.00
2004	824.00	838.00
2005	17,847.00	1,495.00
2007	8,032.00	140.00
2009	112.00	621.00
2010	12,809.00	-6,779.00
2011	-1,813.00	12,090.00
2012	20,814.00	616.00
2015	-11,831.00	9,209.00
2016	813.00	10,292.00
2017	-8,207.00	-8,803.00
2018	-10,377.00	22,710.00
2019	6,324.00	-282.00
2020	-31,862.00	-3,907.00
2021	23,330.00	9,313.00

Milyon dolar.

Cari işlemler pozitif bakiye verirse ülkenin aldığından çok sattığı ya da tükettiğinden çok ürettiği, negatif bakiye verir ise tersi durum olacağı, finansman hesabı pozitif bakiye verir ise ülkeden çıkan para ülkeye giren paradan büyük olduğu ve negatif bakiye verir ise ülkeye giren para ülkeden çıkan paradan büyük olduğu yorumuna ulaşılmaktadır. Bundan hareketle cari işlemlerin negatif bakiyesini finansman hesabının negatif bakiyesi kapatır. Şayet finansman hesabının negatif bakiyesinin mutlak değeri cari işlemlerin negatif bakiyesinin mutlak değerinden büyük ise Net Hata ve Noksan hesabı negatif bakiye verir ve ödemeler bilançosu fazla verdiğini yani nereye harcadığı bilinmeyen bir para girişi bulunduğunu söyleriz. Tersisi durum olursa Net Hata ve Noksan Hesabı pozitif değer verdiğini, ödemeler bilançosu açık verdiğini ve nereden karşılandığı bilinmeyen mal/hizmet alımı olduğu yorumuna varılmaktadır.

BÖLÜM III

Türkiye'nin Gelirinin ve İhracatının İthalatına Bağımlılığına İlişkin Ekonometrik Model

İster varlık piyasalarının ister de finansal piyasaların ayrı ayrı ya da eşanlı olarak ulaştıkları denge düzeyi vardır. Bu denge düzeyi sağlanırken piyasa içindeki değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediğini, etkilediyse nasıl etkilediğini, arasındaki ilişki uzun döneme dayılı olup olmadığını, değişkenler arasındaki ilişkiyi dengeden saptıran şokların ne olduğunu ve piyasa istikrarının nasıl elde edildiğini anlamak üzere değişkenleri birbiri cinsinden modellemeye ihtiyaç duyarız. Belki de dengeye ulaştıran faktörlerin ne olduğu ya da dengeden uzaklaştığımızda dengeyi yeniden sağlayacak mekanizmaların niteliği konusundaki tartışmalar iktisat teorilerinin farklılığını ortaya koyan temel faktördür. Değişkenler, üretim faktörleri olabildiği gibi ülkenin ekonomisinin yapısı ya da dışsal etkenler olabilmektedir. Modelde ele alınacak değişkenlerin istatistiksel testlerin ve testlerin sonuçlarının ekonomik yorumu iktisat biliminin piyasaları yorumlama temel aracıdır. Bu çalışmada çalışacak modelin ne olduğu ve öncesinde model için temel kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

3.1. Temel Kavramlar

Bilindiği üzere piyasaların aynı anda birden fazla dengesi olamaz, denge çokluğu iktisat biliminin mantığına aykırıdır. Dolayısıyla iktisat dünyasının değişik verilerini incelemeye alırken ister **Değişken** ister de **Zaman Serisi** belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Değişken; istatistiksel analizin en küçük birimi olan, rastgele olarak seçilen ve birden fazla gerçek sunmayan değerdir. Zaman Serisi ise belirli bir zaman diliminde sıralanmış ve her bir ögesinin bir an ile ilişkilendirildiği değişkenlerin bütünüdür. Zaman serisinin bir diğer tanımı ise **Stokastik Süreç**dir. Stokastik “şansla ilgili” anlamlı ve Yunan kökenli bir sözcüktür (Maddala, 1992, S.526). 1980-2021 yılları arasındaki GSYH değerleri zaman serisinin örneği olarak

verilebilir. Zaman serilerinin değişkenlerinin birbirini tekrar ediyor olmaması ya da meydana gelirken aynı seri değişkenlerinin genelde birbirini etkilememesinin yanı sıra seride bulunan değişkenler ortak dağılıma sahiptir. Zaman serilerinin verilerinin nasıl dağıldığını anlamak, uzun dönemde nasıl davranış sergileyeceğini tahmin etmek ve serilerin birbiriyle olan ilişkisini incelemek istatistiksel analizin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Serilerin bu özelliklerini belirlemek dengeye nasıl ve ne zaman ulaşabileceğini anlamak demektir.

O halde çalışmaya konu olacak zaman serisinin sahip olması gereken temel özellik **Durağanlık**tir. En basit anlamıyla durağanlık zaman serisinin uzun dönemde birden fazla yoruma yol açmamasıdır. Bir n gözlem sayılı zaman serisinin, $X_{t1}, X_{t2}, \dots, X_{tn}$ değişkenlerinin ortak dağılımı ile $X_{t1+k}, X_{t2+k}, \dots, X_{tn+k}$ 'nin ortak dağılımı, tüm n ve k değerleri için, aynı ise o zaman serisinin durağan olduğunu söyleriz (Maddala, 1992, S.528). Durağanlık kavramı denge çokluğu olmamasına bağlı aslında, çünkü serinin durağan olması yani sistemsel değişkenlik seyretmemesi ve düzenli değişimler ortaya çıkarmaması analizde birden fazla sonuca ulaşmayı engeller ve dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkileri ve piyasa dengeleri birden fazla olmaz.

Ne var ki zaman serileri her zaman durağan olmaz bu yüzden ilişkileri analiz etmeden önce serinin durağanlığı **Birim Kök** testleri ile test edilir, seri durağan ise analize devam edilir değilse seri durağanlaştırılır ve analiz edilir. İstatistiksel açıdan zaman serisinin durağan olmaması sahte **Regresyon** sorununa yol açmaktadır. Regresyon analizi belirli bir değişken ile bir ya da birden fazla değişkenin arasındaki ilişkiyi değerlendirmek ve tanımlamakla ilgili bir analizdir (Maddala, 1992, S.60).

Özetle; ekonomik analiz yapılırken piyasaların dengeleri, içindeki değişkenleri, uzun dönemde nasıl yol izleyeceği ve kriz zamanlarında dengeye ne zaman ve nasıl döneceği araştırılmaktadır. Bu araştırmalar genelde değişkenleri modelleme yoluyla yapılır. Piyasaların aynı zamanda birden fazla dengesinin olamayacağı için analizi edilecek bağımlı-bağımsız değişkenlerin zaman serilerinin sahip olması gereken temel özellik vardır; durağanlık. Serilerin durağanlığı araştırıldıktan sonra regresyon analizi yapıp model tahmin edilmektedir. Değişkenler arasındaki bağlantıyı incelemek için ise **Nedensellik Testi** yapılmaktadır. Nedensellik testi değişkenlerin birbirinin nedeni olup olmadığını ve arasındaki doğrusal ilişkiyi açıklamaktadır.

3.2. Ekonometrik Model

Çalışmanın amacında ele aldığımız gibi çalışmanın sorusu 1980 yılında Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde 2021 yılı itibarıyla modelin hedef aldığı GSYH, araç olarak kullandığı ihracat (X) ve etkilenen ithalat (M) olmak üzere 3 değişkenin birbiriyle olan ilişkisinin ne yönde olduğudur. Çalışmada kullanılan değişkenlerin verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada E-Views programı kullanılmıştır. Çalışma modeli olarak Türkiye'nin İthalatının GSYH içindeki payı (M) modelin bağımlı değişkeni olup GSYH'si (Y) ve İhracatının GSYH içindeki payı (X) bağımsız değişkenleri olmaktadır. Matematiksel denklem olarak model $M = B_0 + B_1Y + B_2X + \mu$ şeklindedir. Modelin $B_1Y + B_2X$ kısmı deterministik bileşen iken μ kısmı ise hata terimidir. Herhangi bir istatistiksel analizinin amacı μ 'nun değerlerini minimize etmek olduğunu söyleyebiliriz. Son olarak varsayımımız Türkiye'nin ithalatının 1980-2021 yılları arasında GSYH'si ve ihracatı ile pozitif anlamda ilişkisinin olmasıdır.

Çalışmada, temel kavramlar kısmında anlatıldığı çerçevede, serilerin birim kök testi olan Augmented Dickey Fuller ADF ve Phillips Perron birim kök testleri ile serilerin durağanlığı test edilmiş, serilerin durağanlığı tespit edildikten sonra regresyon analizi ile model tahmin edilmiştir.

Değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisi VAR Granger nedensellik testiyle incelenmiştir. Tüm testler E-views yazılımı aracılığı ile yapılmaktadır. Testte, giriş kısmında belirttiği üzere, GSYH'nin büyüme oranı ve ithalat ile ihracatın GSYH'ye olan oranları kullanılmaktadır. Veriler çalışmanın ekinde sunulmaktadır.

3.2.1. Birim Kök Testleri

Durağanlık testi tahmin edilen modelin sağlıklı sonuçlar vermesi açısından oldukça önemlidir. Çalışmada ADF ile PP bitim kök testleri kullanılmaktadır. Her iki testin düzey değerlerine I(0) göre ve birinci fark I(1) alındığında çıkan sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

3.2.1.1. Augmented Dickey Fuller ADF Birim Kök Testi

ADF testi birim kök testlerinin en meşhur testlerinden biridir. ADF testi (1984), T istatistiği kullanan ve analizi hata terimi μ üzerinden yapmaktadır. ADF testi Beyaz Gürültü Hatalar *White Noise Errors* varsayımı altında yapmaktadır. Beyaz

Gürültü Hatalar terimi sıfır ortalamaya, değişmeyen varyansa ve bağımlı ardışık olmayan hata terimidir (Mandalla, 1992, S.583). Yorum olarak ise kritik değer teste hesaplanan Dikey-Fuller T-istatistiği değerinden büyükse H_0 : Değişken birim köke sahiptir hipotezi reddedilir ve seri durağan olduğu sonucu verilir. %5 düzeyinde alınan ADF birim kök testi sonuçlarına Tablo 3.1'den izlenebilir.

Tablo 3.1

Değişkenlerin ADF Birim Kök Testinin Sonuçları.

Değişken	Düzy	Kritik Değer	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
İthalat (M)	I(0)	-3,527	-4,510	-0,0045	Seri durağan
İthalat (M)	I(1)	-3,530	-5,971	0,0001	Seri durağan
İhracat (X)	I(0)	-3,524	-3,763	0,0291	Seri durağan
İhracat (X)	I(1)	-3,527	-6,752	0,0000	Seri durağan
GSYH (Y)	I(0)	-3,524	-6,806	0,0000	Seri durağan
GSYH (Y)	I(1)	-3,527	-10,350	0,0000	Seri durağan

Gecikme uzunluğu 9 olan ve Schwarz kriterlerine göre yapılan ADF birim kök testinin sonuçlarından kolayca anlaşılacağı üzere çalışmada kullanılan zaman serileri ister değer düzeylerinde I(0) ister de birinci farkta I(1) durağandır. Sonuçların yorumlanmasında kullanılan bir diğer yol ise olasılık değeridir. Testte hesaplanan olasılık değeri 0,05'ten küçük ise seri durağandır. Bu konulu ADF birim kök testinin sonuçlarına göre tüm seriler sağlamaktadır.

3.2.1.2. Phillips Perron PP Birim Kök Testi

Bir birim kök testi olan PP birim kök testinin mantığı ADF mantığından pek farklı değildir. PP birim kök testinin sonuçları ADF birim kök testinin sonuçlarını desteklemektedir. Ancak PP birim kök testinin Tablo3.2'de gösterilen sonuçlarına göre ithalat değişkeni düzey değerlerinde durağan çıkmamıştır.

Aşağıda gösterilen PP birim kök testinin bant genişliği Newey-West olarak seçilmiştir. İthalat değişkeni düzey değerlerinde ister T-istatistiği koşulunu ister de olasılık değeri koşulunu sağlamamakta ancak birinci farkı alındığında I(1) düzeyinde seri durağan çıkmaktadır. Bunun dışında ihracat ile GSYH zaman serileri düzey değerlerinde I(0) ve birinci farkta I(1) birim kök içermemektedir.

Tablo 3.2

Değişkenlerin PP Birim Kök Testinin Sonuçları.

Değişken	Düzy	Kritik Değer	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
İthalat (M)	I(0)	-3,524	-3,230	0,093	Seri durağan değil
İthalat (M)	I(1)	-3,527	-8,807	0,000	Seri durağan
İhracat (X)	I(0)	-3,524	-3,780	0,028	Seri durağan
İhracat (X)	I(1)	-3,527	-7,250	0,000	Seri durağan
GSYH (Y)	I(0)	-3,524	-7,333	0,000	Seri durağan
GSYH (Y)	I(1)	-3,527	-20,529	0,000	Seri durağan

3.2.2. Regresyon Modeli Tahmini

Regresyon modeli 1 ya da birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken ile arasındaki ilişkiyi katsayı tahminiyle açıklamakta ve bağımsız değişkenin 1 birimlik değişmesi halinde bağımlı değişkenin nasıl ve ne kadar değişmeyeceğini göstermektedir. Varsayımlarımızı hatırlatacak olursak bağımlı değişken olan ithalat (M) ile bağımsız değişken olan GSYH (Y) ve İhracat (X) arasında pozitif anlamda ilişki olduğu yani tahminde çıkacak katsayılar pozitif olacağı yönündedir. Model tahmin edildikten sonra tahmin edilen katsayılarının her birinin anlamlı olup olmadığına olasılık değerine ile bakılır, katsayının olasılık değeri 0,05'ten küçükse katsayı anlamlıdır. Benzer şekilde modelin bütün olarak anlamlılık düzeyi F-istatistiğinin olasılık değeri aracılığıyla değerlendirilir. F-istatistiğinin olasılık değeri 0,05'ten küçük ise model bütün olarak anlamlıdır sonucuna ulaşılır. Son olarak modelin açıklama gücü R^2 değeri.

R^2 değeri, tahmin edilen regresyon modelinin etki düzeyini gösterir. Başka bir deyişle R^2 değeri %80 ise tahmin edilen modeldeki bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişkeni %80 oranında açıklamaktadır. Bu çalışmada tahmin edilen regresyon modelinin sonuçları Tablo 3.3'te gösterilmektedir. Tahmin edilen katsayıların pozitif olması çalışmanın hipotezini desteklemektedir, bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişiklik bağımlı değişkende artışa neden olmaktadır. Açacak olursak; ihracatta 1 birimlik meydana gelen artış, gelirin sabit olduğu

varsayımıyla, ithalatı 0,82 birim artırırken GSYH’de meydana gelen 1 birimlik artış, ihracatın sabit olduğu varsayımıyla, ithalatı 0,31 birim artırmaktadır.

Tablo 3.3

Regresyon Modelinin Sonuçları.

		Değer	Anlamlılık Düzeyi	Sonuç
Katsayılar	İhracat (B_2)	0,82	0,0001	Katsayı anlamlıdır
	GSYH (B_1)	0,31	0,0000	Katsayı anlamlıdır
	Sabit Terim (B_0)	4,90	0,0001	Katsayı anlamlıdır
Model	F-İstatistiği	148,43		Model bütün olarak anlamlıdır.
	F-İstatistiği Olasılık Değeri	0,0000		
	R^2	0,88		

Burada söylenebilen bir diğer yorumsa ihracatın artışı, GSYH’nin artışından daha fazla ithalatı uyarmaktadır, başka bir deyişle Türkiye’nin dış ticaret açığı sorunu %82 oranında ithalatı uyaran ihracatın artışından kaynaklanmaktadır. Son olarak modelin açıklama gücü R^2 ’den hareketle bağımlı değişken %88 oranında bağımsız değişkenler tarafından açıklanmakta ve F-istatistiğinin olasılık değerinin 0,05’ten küçük çıkması modelin bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

3.2.3. VAR Granger Nedensellik İlişkisi

Değişkenlerin arasında bağlantı olması değişkenler birbirinin nedeni olduğu anlamına gelmez. Başka bir deyişle değişkenlerin artışı ya da azalışı aynı anda olmasından hareketle bir değişken diğerinin nedenidir sonucuna ulaşılamamaktadır. Bu yüzde nedensellik testi olan VAR Granger testini uygulamalıyız. VAR Granger testi değişkenler arasındaki ilişkinin nedensellik yönünü istatistiksel açıdan belirleme kullanılmaktadır. VAR Granger testinde her bir değişkeni bağımlı değişken olarak el alır ve diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test eder. Değişkenlerin VAR yapısı incelendikten sonra VAR Granger testinin gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir. Testin sonuçları aşağıdaki Tablo 3.4’te verilmiştir.

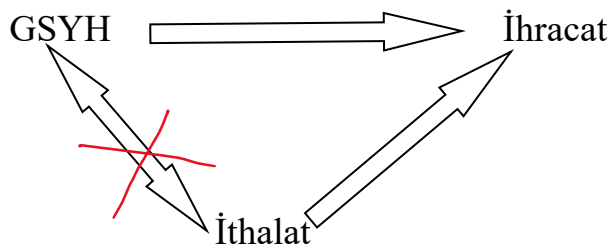
Tablonun sonuç kısmı H0: Nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır hipotezinin reddedilmesi ya da kabul olması hakkında bilgi sunmaktadır. Önceki yorumlarda olduğu gibi her bir bağımsız değişkenin olasılık değeri 0,05'ten küçük H0 reddedilir ve nedensellik ilişkisi olduğuna varılır. Tablo 3.4'te gösterilen VAR Granger nedensellik testinin sonuçları bu çalışmada ele alınan sorunu ihracat açısından desteklemektedir. GSYH'nin ve ithalatın bağımlı değişken olduğu modelde ister değişkenler açısından ister de modelin tümü açısından nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Bunun yanı sıra ihracatın bağımlı değişken olduğunda ithalatın olasılık değeri 0,04 bulunup ithalat ihracatın nedenidir sonucuna ulaşılmaktadır. GSYH'den ihracata doğru nedensellik ilişkisi söz konusu olmayıp modelin bütün olarak anlam olduğu için GSYH'den ihracata doğru tek yönlü ilişkiden söz edilebilir. VAR Granger nedensellik testinin sonuçları şekil 3.1'de özetlenmiştir.

Tablo 3.4

VAR Granger Nedensellik Testinin Sonuçları.

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Olasılık Değeri	Sonuç
GSYH	İhracat	0,36	H0 reddedilemez
	İthalat	0,65	H0 reddedilemez
	Bütün değişkenler	0,17	H0 reddedilemez
İhracat	GSYH	0,84	H0 reddedilemez
	İthalat	0,04	H0 reddedilir
	Bütün değişkenler	0,001	H0 reddedilir
İthalat	GSYH	0,88	H0 reddedilemez
	İhracat	0,67	H0 reddedilemez
	Bütün değişkenler	0,52	H0 reddedilemez

Şekil 3.1

Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Şeması.

VAR Granger nedensellik testinin ithalat ihracatın nedenidir sonucu Türkiye'nin ihracat yapabilmesi için ithalat yapmak zorunda olduğunu söylemektedir. Bu sonuç regresyon modelinde bulduğumuz sonuçları ile uyusmaktadır. İthalat ihracatın nedeni olduğu gibi ihracatın artması ithalatın artmasına neden olmaktadır.

3.3. Bulgular

Bu çalışmada, politika yapıcılar arasında son yıllarda popülist hale gelen büyümenin ithalata bağımlılığı kavramı incelenmekte ve 1980-2021 yılları arasında Türkiye uygulaması yapılmaktadır. 1980 yılından sonra ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenen Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara kadar birçok aşamadan geçtiği ve 2001 kriziyle birlikte yeni sürece girdiği bilinmektedir. Kırk bir yıl önce benimsenen strateji hakkında sağlıklı ve kapsamlı sonuçların elde edilmesi için incelenen dönem kararın alındığı 1980 yılında başlatılmış ve kriz yılları kadar istikrar yıllarının da incelemeye konu olması için 2021 yılına kadar uzatılmıştır. Çalışma değişkenleri olarak büyümenin lokomotif olarak kabul edilen ihracatın GSYH içindeki payı (X), stratejinin hedefi olan GSYH ve ithalatın GSYH içindeki payı (M) olmak üzere 3 farklı değişken belirlenmektedir. Değişkenlerin veri serileri yıl bazlı olup Dünya Bankası veri tabanından çıkarılmıştır.

Çalışmada regresyon modeli ve VAR Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. Sahte regresyon sonucundan kurtulmak için ADF ve PP birim kök testleri ile zaman serilerinin durağanlığı test edilmiş ve düzey değerlerinde, ithalat hariç, seriler durağan bulunmuştur. Serilerin birinci farkı alınarak da birim kök testleri yapılmıştır. Çalışmanın modelinde ithalat bağımlı değişken, GSYH ile ihracat bağımsız değişken olarak ele alınmakta ve model $M = B_1Y + B_2X + \mu$ şeklinde çizilmektedir. Katsayı varsayımlarımız $B_1 > 0$, $B_2 > 0$ şeklinde olup Türkiye'nin incelenen dönem içerisinde ihracat ile GSYH'sinin ithalatı üzerinde pozitif anlamda etkisi bulunmaktadır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ve varsa yönünü belirlemek için Var Granger testi uygulanmıştır, zira bilindiği üzere ilişkinin olması değişkenler birbirinin nedeni olduğu anlamına gelmemektedir. Çalışmada görülen bulgular aşağıdaki gibidir:

- 1980-2021 yılları arasında seçilen zaman serilerinin düzey değerlerinde, ithalat hariç, durağan olduğu bulunmaktadır. Zaman serilerinin birinci farkında yapılan birim kök testi tüm serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

- Durağanlık testinden sonra regresyon modeli tahmin edilmiş ve bulunan katsayılar çalışmanın hipotezini desteklemiştir.

- Modelde tahmin edilen katsayılar $B_1=0,31$ ve $B_2=0,82$ olarak bulunmuştur. Modelin açıklama gücü olan R^2 0,88 olarak çıktığı için ihracatın ithalat üzerine %82 oranında etkisi olduğu ve GSYH'nin ithalat üzerine %31 oranında etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. R^2 'nin 0,88 olması bağımlı değişkenin %88 oranında bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Başka bir deyişle, ihracata dayalı büyüme stratejisi modelinde büyümenin ithalat üzerine uzun dönemde yüksek etkisi olmamasının yanı sıra büyüme lokomotifini olan ihracatın ithalat üzerine ciddi oranda etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

- Son olarak değişkenlerin birbirinin nedeni olup olmadığı sorusuna VAR Granger testiyle bakıldığında GSYH ile ithalat ihracatın nedeni olduğu bulunmuş ancak diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür.

Netice itibarıyla Türkiye'nin incelenen 1980-2021 dönemi için, zaman serisi analizine göre, GSYH'sinin %31 ve ihracatının %82 oranında etkisi olduğu ve bağımlı değişken olan ithalat bağımsız değişkenler tarafından %88 oranında açıklandığı bulunmaktadır. Sonuç olarak "ithalat etmeden büyüyemiyoruz" sorunu kapsamında Türkiye'nin GSYH'si arttıkça ithalatı yüksek oranda etkilenmediği ancak büyümenin özünde yer alan ihracat ithalatı yüksek oranda etkilediği ve "dolayısıyla büyümek için ithal etmek zorundadır" sonucundan çok "ihraç etmek için ve dolayısıyla üretmek için ithal etmek zorundadır" sonucuna ulaşılabilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisi cumhuriyetin kuruluşu itibarıyla bu yıla kadar 3 farklı ana dönemden geçtiği ve ekonomik açıdan dönemler arasındaki temel fark büyüme şekline kaynaklı olduğu söylenebilmektedir. Dönemler; devletçilik, planlı kalkınma dönemi ve ihracata dayalı büyüme stratejisi olmak üzere sayılmaktadır. Dönemler arası geçiş küresel etkilerden kaynaklı olduğu gibi yerel gelişmeler sayesinde de meydana gelmektedir.

Liberal politika ile başlayan ekonomik yönetimi 1929 yılında dünya buhranı ve serbest piyasa ekonomisine olan güvenin sarsılmasıyla son bulmuş ve yerini “devlet sanayileşmeyi desteklemeli ve bunu yapabilmek için bebek sanayileri korumakla olur” hipotezine sahip devletçilik anlayışına bırakmaktadır. Devletçilik yönetiminin temel amacı özel sektörün güçsüz olduğu alanlarda devletin bizzat yatırım yapması ya da özel sektöre kredi sağlaması ve Türkiye'nin hammadde üreticisi ile ihracatçısı ülke konumundan çıkmaktır. İleri yıllarda beklenen büyüme ve planlanan artışların sağlanamaması, İkinci Dünya Savaşı etkisiyle, ekonomik büyümenin ancak geleceği istatistiksel analizler ile öngörebilen planlar ile olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

3 dönemden oluşan 15 yıllık perspektif planın yayınlanmasıyla Türkiye ekonomisi artık bir plan çerçevesinde büyümeye başlamaktadır. İthal İkame Sanayileşme Stratejisinin benimsendiği bu dönemde ithalata kısıtlamalar getirilmiş, yerli üretime destek olacak şekilde gerekli girdi mallarının ithaline serbestlik sağlanmış ve yerli sanayinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. 2 aşamadan oluşan ithal ikame sanayileşme stratejisinin birinci aşaması, tüketim mallarının çoğu yurtiçinde üretilerek başarılı bir şekilde geçilmişken ikinci aşaması planlanan büyüme düzeyini sağlamasıyla birlikte yerli sanayinin ithal girdi mallara bağımlı olması ile sonuçlanmıştır.

Dünya petrol krizi ve uluslararası sermayenin serbestleşmesi gibi güçlü dış etkenler ile büyümenin istikrarını kaybetmesi gibi yerel gelişmeler sayesinde kapalı ekonomi politikaları sürdürülemez hale gelmektedir. Sonuç itibarıyla dünya

pazarından pay alarak yerli üretimi desteklemek ve ekonominin ihtiyaç duyduğu döviz dış ticaretle sağlamak üzere İhracata Dayalı Büyüme Stratejisine geçilmiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında yerel endüstrinin dünya piyasasındaki rekabet gücünü artırarak ve dünya pazarından ucuz girdi sağlanma imkanıyla ihracatçı endüstrilerin maliyetlerini azaltarak ihracatın teşviki amaçlanmaktadır. 1980 yılında uygulamaya konulan bu strateji kapsamında önceki dönemde ithalatçılara sağlanan serbestlikler neticesinde meydana gelen ithal girdiye bağımlılık, azalacağına arttığı ya da kendini koruduğu görülmektedir.

İthal etmeden büyüme olmaz fakat büyümenin olması ya da ihracat yapılması ithalatın artmasına neden olmamalıdır. Böyle bir bağımlılık söz konusu ise yapısal probleme yol açmaktadır. Bu çalışmada istatistiksel anlamda böyle bir problemin olup olmadığını, varsa hangi boyutta ve yönde olduğunu araştırmak üzere 1980-2021 yılları arasında zaman serisi analizi uygulanmıştır. İthalatı bağımlı değişken ve GSYH ile ihracatı bağımsız değişken olarak belirledikten sonra regresyon modeli E-views aracılığı ile tahmin edilmiştir. Hipotez olarak GSYH ile İhracatın ithalat üzerine uzun dönemde pozitif anlamda etkisi olduğu varsayılmıştır.

Analiz sırasında sahte regresyon sorunuyla karşılaşmamak için Birim Kök testi uygulanmaktadır. Birim Kök testlerinden Augmented Dickey Fuller ADF testi ve Phillips Perron PP testi uygulanmıştır. Testler düzey değerlerinde, ithalat hariç, birim kök içermemiş ve birinci farkta tüm seriler durağan olarak bulunmuştur.

Regresyon modeli analizinde tahmin edilen katsayılar hipotezle uyumlu bulunmuş ve pozitif çıkmıştır. Başka bir deyişle Türkiye'nin ithalatı ile GSYH ve ihracatı arasında uzun dönemde pozitif anlamda bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki ihracat düzeyinde GSYH'den daha büyük bulunmuştur. Nedensellik ilişkisi ise VAR Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. sonuç olarak GSYH ile ithalat ihracatın nedeni olduğu ve başka bir nedensellik ilişkisi olmadığı bulunmuştur. Çalışmada bulunan sonuçlar Güzel (2015), Taştan (2010), Özmen ve Furtun (1998) ve Takım (2010) çalışmalarında bulunan sonuçlar ile uymaktadır.

Nitekim Türkiye'nin GSYH'si ya da ihracatı ithalata bağımlılığı son yıllarda azaldığı görülmektedir. Bu azalışın, Türkiye'nin son yıllarda savunma sanayinde yaptığı gelişmeler sayesinde olduğu düşünülmektedir. O halde bağımlılık sorunu kapsamında Ar-Ge çalışmalarının sürdürülmesi, başka bir deyişle, üretim zinciri

yurtiçinde tamamen gerçekleştirilebilen sektörlerin teşvik edilmesi, küresel üretim zincirindeki konumunu iyileştirici politikalar izlenmesi ve yerli üreticilere kaliteli girdi sağlayacak endüstrilerin desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda Bağcı (2013) çalışmasında yapılan anketin sonuçlarının gösterdiği gibi endüstrilerin yaklaşık %45'i kalitesiz işgücünden dolayı ithal girdiye yöneldiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda mesleki eğitime önem verilmesi, önemi hakkındaki farkındalığın artması için gereken altyapının hazırlanması ve dolayısıyla sanayinin istihdam yaratma gücü artırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, C. (2009), Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18.
- Alkinoğlu, L. (1999) Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikaları Ve Sonuçları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), S.307-319.
- Bağcı, E. (2013). Türkiye'de üretimin ve ihracatın İthalata bağımlılığı üzerine sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil ve hazır giyim sektörü. Doktora Tezi, 2013. *Marmara Üniversitesi*.
- Balassa, B. *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları*. Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, 1986. Yayın No: 270
- Bilman, A. Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İthalat Üzerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, 2004. *Dokuz Eylül Üniversitesi*.
- Boratav, K. Türkiye'de Devletçilik. *Ankara: İmge Yayınevi*. 2.Basım, 2006.
- Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun (1932, 6 Haziran) TCMB (Sayı: 2054). Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc011/kanuntbmmc01102054.pdf.
- Çelebi, I. (1991). Dışa Açık Büyüme ve Türkiye. *İstanbul, E Yayınları*.
- Çelebi, E. (2001). Türkiye'de devalüasyon uygulamaları (1923-2000). *Doğuş Üniversitesi*. Erişim Adresi: http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/226/pdf_62.
- Dahilde İşleme Rejimi Kararı (2005, 01 ocak). Resmî Gazete (Sayı: 8391). Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi>.
- Demirhan, E., & Akçay, S. (2005). İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş Mena Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt. *İktisat İşletme ve Finans*, S.124-131.

- Dinler, Z. (1994). Bölgesel İktisat. *Ekin Kitapevi Yayınları*.
- Doğan S. (2015), Türkiye Ekonomisi, *İstanbul Üniversitesi Yayınları*.
- Dornbusch, R. (2007). Makroiktisat. *Gazi Kitabevi*. Çeviren, AK, S.
- Eğilmez, M. *Değişim Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 18.Basım, 2019.
- Eren, A. (2017). Türkiye Ekonomisi. *Ekin Yayınevi*.
- Ertem, B. (12). 12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974). *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 8(14), 655-676.
- Ertüzün, T. (1976). İthal İkamesi ve Sınırları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 36(1-4).
- Gümrük Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu İle Ek ve Tadillerinin Kaldırılmasına Dair Kanun (1954, 26 Şubat). Resmî Gazete (Sayı: 6290). Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc036/kanuntbmmc036/kanuntbmmc03606290.pdf.
- İncekara, A. Türkiye’de Sanayileşme Politikaları ve İhracata Yönelik Stratejiye Geçiş. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1985. *İstanbul Üniversitesi SBE*.
- Kahraman, S. ŞİŞMANOĞLU, G. (2019). Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), S.627-656.
- Karagöl, E. ve Serel, A. (2005). Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. “Cilt 50”. S.1029-1040.
- Karluk, R. (2003). Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika. *Beta Basım A.Ş.*
- Kibritçioglu, A. (1996). Friedrich List’s infant industry argument. *Ankara Üniversitesi Yayınları*. Yayın no: 2549. S.49-81. Erişim Adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/7301193.pdf>.
- Korum, U. (1973). Yarı Sanayileşmiş Ülkeler Açısından Kalkınma İktisadında Son Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. “Cilt 28”. S.143-156.

- Kurdoğlu . (1971). GeliŒen lkelerde Uluslararası Ticaret Sorunları ve Endüstride Teknik Seçimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.
- Kurgman, P. Obstfeld, M. Melitz, M. (2017). Uluslararası İktisat Teori ve Politika. Basım 10'dan çeviri. *Palme Yayıncılık*.
- Kurt, S. Terzi, H. (2007). İmalat Sanayi DıŒ Ticareti Verimlilik İliŒkisi ve Ekonomik Büyüme İliŒkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. "Cilt 21". Sayı :1, S.25-46.
- Kuru, B. (2011). Mustafa Kemal döneminde ekonomi: büyük devletler ve Türkiye. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Maddala, G. S. Lahiri, K. Introduction to econometrics. *New York: Macmillan*. Basım 2, 1992.
- Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler lkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun (1931, 20 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 1913). EriŒim Adresi: <https://www.kanunum.com/files/1913-1.pdf> .
- Öz, H. K. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin Üçüncü Büyük Devalüasyonu 10 Ağustos 1970 Kararları ve Etkileri. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/2 (2018), S.379-391.
- Özel, S. (2002). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi. *Yakın Dönem Türkiye AraŒtırmaları*, (2), S.235-248.
- Özmen, E. ve Furtun, G. (1998). Export-led growth hypothesis and the Turkish data: An empirical investigation. *METU Studies in Development*. S.491-503.
- Saygılı, Œ. Cihan, C. Yalçın, C. Hamsici, T. *Türk imalat sanayinin ithalat yapısı*. TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2009. EriŒim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1/WP1002.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1-m3fB8Ud>.
- SBB, Sanayi ve Bütçe BaŒkanlığı. *Birinci BeŒ Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: DPT, 1963. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1963-1967.pdf.

- SBB, Sanayi ve Bütçe Başkanlığı. *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: DPT, 1968.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ikinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf.
- SBB, Sanayi ve Bütçe Başkanlığı. *Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: DPT, 1972.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1973-1977.pdf.
- SBB, Sanayi ve Bütçe Başkanlığı. *Dördüncü Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: DPT, 1979.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf.
- Sezen, S. (1999). Devletçilikten özelleştirmeye Türkiye'de planlama. *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü*.
- Şahinkaya, S. (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. *ODTÜ Geliştirme Vakfı*.
- Şimşek, O. (2016). Türkiye'nin planlama ile tanışması: Devletçilik dönemi üzerine bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. "Cilt 2". 1-21.
- Taş, Mahir (2014). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*. "Cilt 7", S.76.
- Taştan, H. (2010). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, "Cilt 2", S.87-98.
- Tezel, Y. S. (1982). Cumhuriyet dönemi iktisadi tarihi: 1923-1950. *Yurt Yayınevi*.
- Ticarette Tağşişin Men'i Ve İhracatın Murakabesi Ve Korunması Hakkında Kanun (1930, 10 Haziran). Resmî Gazete (Sayı: 1705). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1705.pdf>.
- Tunca, Z., (1981), Türkiye İmalat Sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları. *İstanbul: İTÜ Matbaası*.

- Tuncer, B. (1979), *Gelişmekte Olan Ekonomilerde ve Türk Ekonomisinde Dış Dengesizlik*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 22(03). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37173>
- Tuncer, İ. (2002), “Türkiye’de İhracat İthalat ve Büyüme: Toda Yamamo Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri 1980-2000”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9).
- TÜSİAD, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği. *İthalat ve İhracatta Sorunlar ve Öneriler*. İstanbul: TÜSİAD. 1981. https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/7881_018906e48f6f35b4d3458cd5b306f412.
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (1930, 20 Şubat). Resmî Gazete (Sayı: 1567).
- Yiğenoğlu, K. (2016). İktisadi Milliyetçilik Ve Artan Korumacılık Eğilimleri: ABD Otomotiv Sektöründe Korumacılığın Ekonomi Politikası. *JOMELIPS-Journal of Management Economics Literature Islamic and Political Sciences*. “Cilt 2” S.17-37.
- Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997), “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)”, *Ekonomik Yaklaşım*. “Cilt 8”, Sayı 26.
- Yücel, F. (2014). Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938. *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara*. “Cilt 1”, S.39.
- Yükseler, Z. *Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumunu*. TCMB yayınları, 2009 Erişim Adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/939d6092-8c80-4c14-a9ce-4610fa555cf8/Krizler_Yukseler.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-939d6092-8c80-4c14-a9ce-4610fa555cf8-m3fBalZ.
- Yülek, M. *Ulusların Yükselişi İmalat, Ticaret Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma*. İstanbul: Kronik Kitap, 1.Basım, 2019.

İNTERNET KAYNAKLARI

- 1567 Sayılı Kanun'a (1930) Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1567.pdf>
- Ekonomik ve Sosyal Göstergeler raporuna Erişim Adresi:
https://hakan.hozyildiz.com/file/resource/1417172899_odemldengtcmb.pdf
- Ödemeler Dengesi İstatistiklerine İlişkin Yöntemsel Açıklama raporuna erişim Adresi:
https://hakan.hozyildiz.com/file/resource/1417172899_odemldengtcmb.pdf
- Tük Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>
- Elektronik Veri Dağıtım Sistemi Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>.
- Dergi Park Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/>.
- Mahfi Eğilmez, Kendime Yazılar, Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/>.
- TCMB. (t.y). Tarihçe. Erişim Adresi:
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce>.

Ekler

Ek 1.

Veri Seti

Yıllar	GSYH (Y)	İhracat/GSYH	İthalat/GSYH
1980	11.93	5.16	-2.45
1981	12.90	8.24	4.86
1982	15.02	11.86	3.56
1983	16.56	12.47	4.97
1984	19.67	15.61	6.71
1985	18.97	15.86	4.24
1986	16.10	13.31	7.01
1987	17.76	15.58	9.49
1988	17.55	18.65	2.32
1989	17.78	16.20	0.29
1990	17.58	13.37	9.27
1991	16.63	13.84	0.72
1992	17.35	14.39	5.04
1993	19.34	13.67	7.65
1994	20.38	21.36	-4.67
1995	24.35	19.89	7.88
1996	27.83	21.54	7.38
1997	30.39	24.58	7.58
1998	19.73	20.67	2.40
1999	18.85	18.81	-3.26
2000	22.47	19.88	6.93
2001	22.69	27.18	-5.75
2002	22.88	25.11	6.45
2003	23.22	23.01	5.76

2004	25.20	23.62	9.80
2005	24.27	21.88	8.99
2006	26.37	22.39	6.95
2007	25.96	21.89	5.04
2008	26.98	23.57	0.82
2009	23.42	23.37	-4.82
2010	25.50	21.19	8.43
2011	30.31	22.99	11.20
2012	28.47	24.36	4.79
2013	28.73	23.79	8.49
2014	28.56	25.21	4.94
2015	26.56	24.53	6.08
2016	25.24	23.08	3.32
2017	29.72	26.04	7.50
2018	31.40	31.15	2.98
2019	30.01	32.60	0.89
2020	32.48	28.66	1.79
2021	35.82	35.40	10.99
